

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Zeynep Seren BAYIR

**BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ'NİN HADÎS-SÜNNET
ANLAYIŞI VE ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman:
Doç. Dr. Orhan YILMAZ**

Yozgat- 2020

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Zeynep Seren BAYIR

**BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ'NİN HADİS-SÜNNET
ANLAYIŞI VE ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman:
Doç. Dr. Orhan YILMAZ**

Yozgat- 2020

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
..... BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 80110718003 numaralı öğrencisi Zeynep Seren BAYIR'ın hazırladığı “Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Hadîs Anlayışı ve Eserlerindeki Özgünlük” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 01/07/2020 Çarşamba günü saat 15:00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan: Doç.Dr.Ercan ESER

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Orhan YILMAZ

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Yusuf AKGÜL

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr.

Müdür

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

ZEYNEP SEREN BAYIR

1 Temmuz 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
A- Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
B- Araştırmanın Metodu	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
ZERKEŞİ’NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM	6
1.1.ZERKEŞİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM	6
1.1.1. Siyasi Durum	6
1.1.2. Sosyal Durum.....	7
1.1.3. Kültürel Durum.....	8
1.1.3.1. Dil ve Edebiyat.....	10
1.1.3.2. Dînî İlimler.....	10
1.1.3.2.1. Hadîs İlmi.....	12
1.2. ZERKEŞİ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	13
1.2.1. Zerkeşi’nin Hayatı.....	13
1.2.2. Zerkeşi’nin Vefatı	14
1.2.3. İlmî Kişiliği	15
1.2.3.1. Hocaları.....	15
1.2.3.1.1. Cemâlüddîn el-İsnevî (ö.772/1370)	15
1.2.3.1.2. Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö.772/1373)	17
1.2.3.1.3. Şihâbüddîn el-Ezrâî (ö.783/1381)	18
1.2.3.1.4. Ömer b. Ümeyle (ö.778/1376)	19
1.2.3.1.5. İbn Kesîr (ö.774/1373).....	20
1.2.3.1.6. Salâh b. Ebî Ömer (ö.780/1378)	22
1.2.3.1.7. Moğultay b. Kılıç (ö.762/1361)	22
1.2.3.1.8. İbn Hanbelî eş-Şâfiî (ö.774/1372).....	23
1.2.3.1.9. İbn Hişâm en-Nahvî (ö.761/1360)	24
1.2.3.2. Talebeleri	24
1.2.3.2.1. Birmâvî (ö. 831/1428).....	25

1.2.3.2.2. Ömer b. Hiccî (ö. 830/1427)	26
1.2.3.2.3. Şümünnî (ö. 821/1418)	26
1.2.3.2.4. el-Vürûfî (ö.861/1456).....	26
1.2.3.2.5. el-Emyûtî (ö. 867/1462).....	27
1.2.3.2.6. Kettânî (ö.852/ 1448).....	27
1.2.3.2.7. et-Tûhî (ö. 838/1435).....	27
1.2.3.2.8. et-Tanbâvî	28
1.3.ZERKEŞÎ'NİN TEFSİR, FIKİH USÛLÜ, FIKİH BİLGİSİ.....	28
1.4.ZERKEŞÎ'NİN HADÎS-SÜNNET KÜLTÜRÜ	29
1.5.ZERKEŞÎ'NİN ESERLERİ	30
1.5.1. Tefsir.....	30
1.5.1.1. el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân.....	30
1.5.1.2. Tefsîru'l-Kur'ân.....	31
1.5.1.3. Keşfu'l-meânî fî'l-keâmî alâ kavlihî teâlâ ve lemmâ belega eşudde'l-âye..	31
1.5.2. Fıkıh.....	31
1.5.2.1. el-Mensûr fî'l-kavâid	31
1.5.2.2. ed-Dîbâc fî tavzîhi'l-Minhâc.....	31
1.5.2.3. Hâdimü'r-Râfîf ve'r-Ravza.....	31
1.5.2.4. Habâya'z-zevâyâ.....	32
1.5.2.5. Şerhu'l-vecîz	32
1.5.2.6. Şerhu't-Tenbîh	32
1.5.2.7. Tekmiletü Şerhi'l-Minhâc.....	32
1.5.2.8. İ'lâmü's-sâcid fî ahkâmi'l-mesâcid.....	33
1.5.2.9. Zehrü'l-arîş fî tahrîmi'l-haşiş.....	33
1.5.2.10. Mâ lâ yeseu'l-mükellefe cehlüh.....	33
1.5.2.11. el-Ğurerü's-sevâfir ammâ yahtâcü ileyhi'l-müsafir.....	33
1.5.2.12. Hâşiye alâ Kavâidi'l-Alâî.....	33
1.5.2.13. el-Emâlî fî Nazmi'l-leâlî.....	34
1.5.2.14. Mefâtihi'l-künûz ve melâmihu'r-rumûz	34
1.5.2.15. Mecmûa fî fikhi's-Şâfiyye.....	34
1.5.2.16. ez-Zerkeşiyye.....	34
1.5.3. Fıkıh Usûlü.....	34
1.5.3.1. el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh	34
1.5.3.2. Selâsilü'z-zeheb	35
1.5.3.3. Teşnîfü'l-mesâmi bi cem'u'l-cevâmi'	35

1.5.3.4. et-Tahrîr fi'l-usûl.....	35
1.5.3.5. Hülâsa el-fünûn el-erbea	35
1.5.4. Dil ve Edebiyat	35
1.5.4.1. et-Tezkiratü'n-nahviyye.....	35
1.5.4.2. Rebû'l-ğazlân/Retû'l-ğazlân.....	36
1.5.4.3. el-Kevâkibü'l-dürriyye fî mehdi hayra'l-berrîyye	36
1.5.4.4. Râiyetühü fî menâzili'l-hicâz.....	36
1.5.5. Diğer Alanlara Dair Eserleri	36
1.5.5.1. el-Ezhiyye fî ahkâmi'l-ed'îyye	36
1.5.5.2. ed-Durer ale'l-Minhâc ve'l-muhtasar	36
1.5.5.3. Risâle fî ma'nâ Lâ İlâhe İllallah.....	36
1.5.5.4. Fî Ahkâmi't-temennî.....	37
1.5.5.5. Luktatü'l-aclân ve bülletü'z-zamân	37
İKİNCİ BÖLÜM	38
ZERKEŞÎ'NİN ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK VE HADÎS ANLAYIŞI.....	38
2.1. ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK	38
2.1.1. el-İcâbe li-îrâdî me'stedrakethu Âişe ale's-sahâbe	38
2.1.2. et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire (el-Leâli'l mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre) ..	41
2.1.3. Tahrîcü ehâdisi'r-Râfî.....	42
2.1.4. et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmiî's-sahîh.....	43
2.1.5. en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh	44
2.1.6. et-Ta'lik alâ Umdeti'l-ahkâm.....	44
2.1.7. el-Muteber fî tahrîci ehâdisi'l-Minhâc ve'l-muhtasar.....	44
2.1.8. Şerhu'l-erbaîni'n-Nevevî	45
2.1.9. el-Muhtasar fi'l-hadîs.....	45
2.2.ZERKEŞÎ'NİN HADÎS-SÜNNET ANLAYIŞI.....	45
2.2.1. Zerkeşî'ye Göre Hadis ve Sünnetin Tanımı.....	45
2.2.2.1. Sahâbenin Tabîinden Rivayeti	47
2.2.2.2. Esah Olan Rivayetin Bilinmesi	47
2.2.2.3. Râviler İçin Kullanılan Terimlerdeki Farklılıklar	48
2.2.2.4. İlk Defa Rasûlullah Tarafından Kullanılan (s.a.v.) Kelimeler	48
2.2.3. Zerkeşî'nin Tenkitçiliği.....	48
2.2.3.1. İsnad Tenkidi	48
2.2.3.2. Metin Tenkidi.....	57
2.2.3.2.1. Kur'ân'a Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi	58

2.2.3.2.2. Sünnete Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi.....	60
2.2.3.2.3.Hadise Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi	62
2.2.3.2.4. Tarihe Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi	63
2.2.3.2.5. Akla Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi.....	65
2.2.4. Zerkeşî'nin Hadîs Usûlü İle İlgili İhtilaf Edilen Bazı Konulardaki Görüşleri	70
2.2.4.1. Râvînin Rivayetinin Hilafına Amelde Bulunması	70
2.2.4.2. Haber-i Vahid Konusundaki Görüşleri	71
2.2.5. Zerkeşî'nin Zayıf Hadisle İlgili Görüşleri.....	72
2.2.6. Zerkeşî'nin Rivayet Lafızları İle İlgili Görüşleri	73
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	85

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Hadîs-Sünnet Anlayışı ve Eserlerindeki Özgünlük

Zeynep Seren BAYIR

Danışman: Doç. Dr. Orhan YILMAZ

2020-Sayfa: 85+xii

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

İslâm dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra temel kaynağı hadîs-i şerîflerdir. Hadîsler ve onun uygulama kısmı olan sünnet günümüz de dâhil olmak üzere hemen her dönemde hem en çok tartışılan hem de en çok ilgilenilen alan olagelmıştır. İslâm âlimleri, sünnetle ilgili daima yeni çalışmalar ortaya koymuş ve bu çalışmalarla kendi asırlarında öncü olmakla kalmayıp ileriki zamanlarda da adlarından sık sık söz ettirmişlerdir.

Hem yaşadığı dönemin hem de kendinden sonraki dönemlerin öncü âlimlerinden biri de h. 8. asırda varlığını sürdürmüş olan Bedreddin ez-Zerkeşî'dir(ö. 794/1391). Aslında *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle tefsir alanında temayüz eden âlim, hadîs, fıkıh, fıkıh usulü vb. alanlarda da oldukça kıymetli çalışmalar yapmıştır. Hadîsin sıhhatiyle ilgili özellikle senedin ön planda tutulduğu bir dönemde Zerkeşî, yaptığı çalışmalarla metin tenkidine dikkat çekmiş ve bu konuda yazdığı *el-İcâbe li irâdi mâ'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe* adlı eseriyle de Hz. Aîşe'nin, sahabilere yönelik tenkidlerini açıkça dile getirmiştir. Metin tenkidi hususunda en dikkat çekici eserinin bu olmasının yanında hadîs alanında daha pek çok mühim eseri bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu âlimin hadîs ve sünnet alanında vermiş olduğu eserleri incelenerek bu alana dair düşüncelerinden ve katkılarından söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zerkeşî, Hadis, Sünnet, Tenkit, Eser

ABSTRACT

Master Thesis

Ez-Zarkashi's Understanding of Hadith-Sunnah and Originality in His Works

by

Zeynep Seren Bayır

Supervisor: Assoc. Prof. Orhan Yılmaz

2020 – Page: 85+xii

The main source of Islam after the Qur'an is the Hadith. In almost every period, including the Hadith and its practical part, the Sunnah, it has been both the most discussed and the most interested area. Islamic scholars have always put forward new studies on the Sunnah, and with these studies they have not only been pioneers in their own centuries, but have often mentioned their names in later times.

One of the leading scholars of both the period in which he lived and the later periods was h. 8. it is Bedreddin ez-Zarkeşi who has existed throughout the century. In fact, al-Burhan fi ulumi'l-Qur'ân Al-Tafsir in the field of Tafsir theme of the scholar, Hadith, Fiqh, Fiqh method, etc. he has also done valuable work in the fields. In this century, in which the deed concerning the health of the Hadith is especially emphasized, Zarqeshi drew attention to the criticism of the text with his work and wrote about it with his work called Al-Icabe Li iradi Ma'stedrekethu Aisha Aisha ale '-Sahaba. He openly expressed his criticisms of Aisha towards his companions. In addition to this being his most remarkable work in the field of criticism of the text, there are many other important works in the field of Hadith. In this study, the works of the said Scholar in the field of Hadith and Sunnah were examined and his thoughts and contributions related to this field were mentioned.

Key Words: ez-Zarkashi, Hadith, Sunnah, Criticism, Works

KISALTMALAR

- (a.s.) : Aleyhi's-selâm
b. : İbn
Bint : Binti
Çev. :Çeviren
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H. : Hicrî
Hz. : Hazreti
(r.a.) : Radıyallâhu Anh/Anhâ
s. : Sayfa No
(S.a.v.): Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
terc. : Tercüme
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihi Belirsiz
vb. : Ve Benzeri
vd. : Ve Diğerleri
Yay. : Yayınları
ys. :Yeri Belirsiz

ÖNSÖZ

Aklın, düşüncenin, okuyup araştırmanın ve neticesinde öğrenmenin ön planda tutulduğu İslâm coğrafyasında tarih boyunca pek çok nitelikli âlim yetişmiştir. Vahiy neticesinde sahip oldukları ilmî mirasın üzerine, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahîh sünnetini ve diğer devletlerle etkileşimler neticesinde elde ettikleri birikimi ekleyerek muhteşem bir ilim kapasitesi oluşturan İslâm bilginlerinin yazdıkları eserler ve bildiklerini aktardıkları talebeler sayesinde bu miras günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Ehl-isünnet çatısı altında farklı mezheplerde yetişen bu âlimlerin ortak paydası daima Kur'ân ve sünnet olmuştur. İlim öğrenmek amacıyla muhtelif bölgelere yolculuklar yapan, yaşadığı çağın ilmî eksiklerini görerek o boşlukları doldurmaya çalışan bu İslâm bilginlerinin, yönetimlerinden de destek gördüğü zaman daha faydalı işler yaptığı aşikârdır. İslâm'ın hâkimiyeti altında olan bölgelerdeki hükümdarlar ilme hep destek vermişler, âlimleri koruyup kollamışlar, şehirlerinde devasa kütüphaneler inşâ etmişlerdir.

Memlûkler Devleti de tarih sahnesine çıktığı zamandan itibaren, yaptıkları mücadelelerle, inşâ ettirdikleri büyük kütüphanelerle, ilme, öğrenmeye teşvik etmeleriyle ve o zamanlarda yaşanan elîm hadiselerden etkilenen âlimleri bünyesine alarak onları korumalarıyla bilinmektedir. Bilgiye bu denli ehemmiyet verilen bölgelerde büyük âlimlerin yetişmesi kadar doğal bir durum bulunmamaktadır.

Zerkeşî de (ö. 794/1392) Memlûkler döneminde yetişmiş âlimlerden biridir. Döneminin ilmî anlamda eksik kalan kısımlarını dert edinen, sahip olduğu mirasın farkında olarak onu ileriye taşımaya çalışan bu kıymetli âlim, İslâm ilmine pek çok eser kazandırmıştır. Zerkeşî'nin, yaşadığı çağın özellikleri çerçevesinde değerlendirildiğinde oldukça önemli çalışmalar yaptığı ve birçok konuda yenilikler ortaya koyduğu fark edilmektedir.

Biz bu çalışmamızda İslâm dünyasında önemli yere sahip ender âlimlerden Zerkeşî'nin yaşadığı asrın özellikleri, buna bağlı olarak şekillenen yaşantısı, ilim hayatı, onu yetiştiren kıymetli hocaları, ilmini aktardığı talebeleri ve bizlere bıraktığı kıymetli eserleri, özellikle de hadis alanında yaptığı çalışmaları ve ortaya attığı görüşleri konuedindik.

Bizi bu konuda çalışmaya teşvik eden, gerek ders dönemi gerek tez dönemi olmak üzere bu yolda başından sonuna kadar maddi-manevi hiçbir desteğini benden

esirgemeyen, ilmî birikimi ve edindiği tecrübelerle her zaman bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Orhan Yılmaz'a teŖekkürlerimi sunmayı görev bilirim. Yine lisans ve yüksek lisans programı boyunca bana her türlü desteği gösteren ve beni asla yalnız bırakmayan kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Akgül'e, Prof. Dr. Salih Karacabey'e ve bizatihi kaynak hususunda benden yardımlarını esirgemeyen Öğr. Gör. Enes Müslim'e ve teŖekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca çalışma boyunca her zaman destekçim olan kıymetli dostum Merve Kaya'ya da teŖekkür ederim.

Zeynep Seren BAYIR

Yozgat 2020

GİRİŞ

A- Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslam âleminde, gerek İslâmî ilimlerde gerekse pozitif bilimlerde ön plana çıkan önemli bölgelerden biri de hiç şüphesiz Mısır'dır. Mısır, fethedildiği ilk zamanlardan beri bu anlamda daima öncü bölgelerden biri olmuştur. Sahabîlerden sonra gerek bölgeye gelen tabîinin gerekse burayı her zaman destekleyen halifelerin bu eğilimleri, Mısır'ı ilmî anlamda dikkat çeken bir merkez konumuna taşımış ve meşhur ilim adamlarının yetiştiği önemli bölgelerden biri durumuna getirmiştir. En başta Malikî mezhebinin kendini gösterdiği Mısır, İmam Şâfiî'nin ömrünün son yıllarını burada geçirmesiyle Şâfiîmezhebi içinde önemli bir merkez olmuştur. Genelde hükümdarlıkların, özelde de hükümdarlık içerisinde sık yaşanmış olan devlet ricâli değişiminin, bu bölgede ilim ve bilimi geri plana düşürmesi söz konusu olmamış; bilakis her devirde ilim adamları üst makamlardan ciddi destek görmüştür.

Mezkûr bölge, hadîs ilmi söz konusu olduğunda da zikredilen yerlerden biri konumundadır. Kütüb-i sitte imamlarının ilim rihlelerinde bölgeyi rotalarının içine alması, buranın hadîs anlamında ihmal edilmemesi gereken yerlerden biri olduğunun en büyük göstergelerindendir.

İlmî anlamdaki bu gelişmişliğine paralel olarak Mısır, bünyesinde pek çok meşhur âlim de yetiştirmiştir. Edebiyat, hadîs, tefsîr, tarih, fıkıh gibi alanlarda yetiştirdiği önemli âlimlerden birisi de 745/1344 yılında Kahire'de dünyaya gelen ve 794/1392 yılında yine aynı yerde vefat eden Bedreddin ez-Zerkeşî'dir. Zerkeşî, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü ve diğer pek çok alanda önemli eserler te'lif etmiş ve bu eserleri kendinden sonra gelen âlimlere büyük ölçüde kaynak olmuştur. Özellikle tefsir alanında yazdığı *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle şöhret bulan âlimin, fıkıh alanında yazdığı *el-Mensûr fî'l-kavâid* adlı eseri de kaidelerin alfabetik olarak dizilmesi yönüyle alanında ilki teşkil eder. Yine hadis alanında yazmış olduğu *el-İcâbelî-irâdî me'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe* adlı eseri metin tenkidi ihtiva etmesi yönüyle kaleme alınmış en genişaçılı eserdir denilebilir. Bahsi geçen eserleriyle ön plana çıkan âlimin sözü geçen alanlarda daha birçok önemli eseri bulunmaktadır.

Yapılan tespitlere göre Bedreddin ez-Zerkeşî hakkında Türkiye başta olmak üzere Batı dünyası ve Arap âleminde yapılmış bazı akademik

çalışmalar vardır. Batı dünyasından ilk zikredilecek çalışma *The Itqân and Its Sources: A Study of al-Itqân fî ulûm al-Qur'ân by Jalâl al-Dîn al-Suyûtî with special reference to al-Burhân fî ulûm al-Qur'ân by Badr al-Dîn al-Zarkashî* adlı doktora tezidir. Söz konusu tez 1968 yılında Amerika'da bulunan The Hartford Seminary Foundation bünyesinde Kennet Edward Nolin tarafından kaleme alınmıştır. Diğer bir çalışma Andrew Rippin tarafından 1985 yılında kaleme alınmış olan *al-Zerkeshi and al-Suyûtî on the 'Occasion of Revelation Material* adlı çalışmadır. Yine konuyla ilgili Andrew Rippin tarafından yapılmış başka bir çalışma da 2001 yılında *The Qur'an and Its Interpretative Tradition* adıyla İngiltere'de yayınlanmıştır.¹ Arap âleminde yapılan akademik çalışmalardan bahsederken ilk olarak söyleyeceğimiz çalışma Abdulazîz İsmâil Sakar tarafından 1981 yılında Ezher Üniversitesi Usûliddîn Fakültesi bünyesinde kaleme alınmış olan *ez-Zerkeşî ve menhecuhû fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı doktora tezidir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu çalışmada Zerkeşî'nin el-Burhân adlı eserinde izlediği yöntem üzerinde durulmuştur. Diğer bir çalışma Ali b. Sâlim tarafından 1983 yılında Tunus'ta el-Külliyetu'z-Zeytûniyye li's-şeria ve usûliddîn bünyesinde kaleme alınmış olan *Bedriddîn ez-Zerkeşî ve Kitâbühû el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh* adlı çalışmadır. Yine bir başka çalışma Abdulhamîd Ahmed Muhammed Ali tarafından 1984 yılında Kahire'de yapılmış *Mebâhisü't-teşbîh'inde'l-Îmâm Bedriddîn ez-Zerkeşî* adlı çalışmadır. *Muvâzene fî mebhâsi ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl beyne'z-Zerkeşî ve's-Suyûtî* adlı çalışma Muhibbüddin Abdüssubhân Vâiz tarafından 2000 yılında Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye bünyesinde yapılmıştır. *Mu'cemü müellefâti'l-Allâme ez-Zerkeşî eş-Şâfi' el-mahtûta bi mektebâti'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* isimli çalışma Nâsir b. Suud tarafından 2002 yılında Kahire'de kaleme alınmıştır. Yine Arap âleminden *El-cühûdü'n-nahviyye li-Bedriddîn ez-Zerkeşî: Usûlü'n-nahv, el-mesâilü'n-nahviyye, hurûfü'l-meânî* isimli çalışma ise Âdil Fethi Riyâd tarafından 2006 yılında Kahire'de meydana getirilmiştir. Gânim b. Abdullah b. Süleyman b. Gânim tarafından Riyad'da yapılmış 2009 tarihli çalışmanın ismi de *Tercihâtu'z-Zerkeşî fî ulûmi'l-Kur'ân*'dır. Zerkeşî hakkında Muhammed Muhammed Osman Yûsuf isimli şahsa ait başkibir çalışma da *en-Nassü'l-Kur'ânî inde'z-Zerkeşî: Beyne'l-fehm ve't-tezevvuk*'tur. Söz konusu çalışma 2009 yılında Mısır'da kaleme alınmıştır. Yine bu alanda tespit edilmiş dört adet çalışma daha bulunmaktadır. Bu

¹ Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/292-293.

çalışmalar Dr. A‘mar Fettane tarafından meydana getirilmiş olup muhteviyatları bakımından farklılık arz etmektedir. Bunlardan ilki, *Cühûdü’z-Zerkeşî fî fikhi’l-hadîs* ismini taşımaktadır. Bu çalışma ile birlikte aynı kitapta yer alan ikinci çalışma da *İmâmü’z-Zerkeşî: hayatühû ve müellifâtühû ve menâhicühû fihâ* adlı çalışmadır. Bu iki çalışma Dr. Arif Ali Arif tarafından kaleme alınan *Mesâilü şer‘iyye muâsiratü ve nemâzicü min cühûdi’l-ulemâü* adlı kitapta bir bölümü oluşturmaktadır. Malezya’da Uluslararası İslâm Üniversitesi’nde hazırlanan bu kitap 2011 yılında basılmıştır.² Üçüncü çalışma ise *Cühûdü’l-imâmi’z-Zerkeşî fî’l-hadîs ve ulûmihi: dirâsetün tahlîliyyetün nakdiyyetün* isimli çalışmadır. Söz konusu çalışma, Zerkeşî’nin, hadis ilimleri alanında göstermiş olduğu çabayı konu edinmektedir. 2016 yılında Malezya’da kaleme alınmıştır.³ Burada zikredilecek son çalışma ise *Cühûdi’l-imâmi’z-Zerkeşî fî ilmi’t-tahrîc: dirâsetü’n-tahlîliyyetün* adını taşıyan çalışmadır. Dr. A‘mar Fettan bu çalışmayı Muhammed Said ile birlikte oluşturmuştur.⁴

Son olarak Türkiye’de yapılmış çalışmalara gelecek olursak Bedreddin ez-Zerkeşî hakkında ikisi hadis, biri tefsir ve biri de İslam Hukuku alanında olmak üzere toplam üçtane yüksek lisans tezi ve bir tane de tefsir alanında yazılmış doktora tezi bulunmaktadır. Hadis alanında yazılmış yüksek lisans tezlerinden ilki *Bedreddin Zerkeşî ve hadis ilmindeki yeri* adıyla Mustafa Canlı tarafından Erciyes Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır.⁵ Bu alandaki diğer bir tez ise Mücahit Ildırar tarafından *Zerkeşî’nin (ö. 794/ 1392) el-Mensûr fî’l-kavâid adlı eserindeki hadislerin değerlendirilmesi* adıyla hazırlanmıştır.⁶ Tefsir alanında yazılmış tez ise *Zerkeşî’nin “El-burhân fî ulûmi’l-Kur’ân’ında anlama ve yorum* adıyla kayıtlı olup yine Erciyes Üniversitesi’nde Vedat Tekin tarafından kaleme alınmıştır.⁷ İslam Hukuku ile ilgili yapılmış çalışma ise Mashaan Mosa Hamza tarafından yazılmış olan *Zerkeşî ve*

² Arif Ali Arif Dâğî, *Mesâilü şer‘iyye muâsiratü ve nemâzicü min cühûdi’l-ulemâü*, (Malezya: Merkezi’l-Bühûs, 2011), 397-449.

³ A‘mar Fettâne, *Cühûdi’l-imâmi’z-Zerkeşî fî’l-hadîs ve ulûmihi dirâsetün tahlîliyyetün nakdiyyetün*, (Malezya: el-Camiatü’l-İslâmiyye el-Âlemiyye, 2016).

⁴ A‘mar Fettâne, “Cühûdü’l-imâmi’z-Zerkeşî fî ilmi’t-tahrîc: dirâsetün tahlîliyyetün”, *Wahdatul Ummah Journal*, 18 (2018).

⁵ Bkz. Mustafa Canlı, *Bedreddin Zerkeşî ve hadis ilmindeki yeri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

⁶ Bkz., Mücahit Ildırar, *Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) el-Mensûr fî’l-kavâid adlı eserindeki hadislerin değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁷ Bkz. Vedat Tekin, *Zerkeşî’nin el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân’ında anlama ve yorum* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

Şevkânî'ye göre teâruz ve tercih isimli çalışmadır. Sözü geçen çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır.⁸ Tefsir alanında yazılmış *ez-Zerkeşî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri* adıyla kayıtlı olan doktora tezi ise Bilal Deliser tarafından Ankara Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır.⁹

Âlimin hadîs ilmi konusunda te'lif ettiği eserler içerisinde özellikle *el-İcâbeli- irâdî me'stedrekethu Aişe ale's-sahâbe* adlı eseri metin tenkidi açısından oldukça önemli bir yere sahip olmakla birliktesöz konusu âlim, yazdığı diğer eserlerle de hem kendi döneminde hem de sonraki asırlarda hayli şöhret bulmuş ve birçok âlimi de önemli ölçüde etkilemiştir. İslâm ilim dünyasına böylesine katkıları olmuş bir insanın ülkemizde hak ettiği ölçüde bilinmediğini, yaptığımız araştırmalar neticesinde görmüş olduk. Bu aşamada kesinlikle zikredilmesi gereken çalışma, Bünyamin Erul'un *el-İcâbe* adlı eseri Türkçe'ye çevirmesidir. O, bu eseri çevirerek ilim dünyamıza kazandırmış ve *Zerkeşî'nin* hem kişiliğinin hem de ilmî yönünün bilinmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Biz de bunu hedefleyerek kaleme aldığımız bu çalışmamızda, gözardı edilemeyecek ilmî yetkinliğe sahip bu âlimin hadisçiliğinin hak ettiği şekilde bilinebilmesini amaçladık. Ayrıca onun Türk asıllı olması da bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik eden bir diğer etkidir.

B- Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada öncelikle söz konusu âlimin yaşadığı bölgenin özellikleri ilmî, sosyal, siyasi, kültürel ve tarihî açıdan ele alındıktan sonra, âlimin hayatıyla ilgili malumata geçilerek ailesi, ilmî yönü, çalışma üslubu, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde hayatını doğrudan etkileyen unsurlar anlatılırken ikinci bölümde âlimin hadîs-sünnet anlayışı keyfiyeti bağlamında eserleri incelenmiş ve bu incelemeler neticesinde öncelikle onun sahîh hadîse bakış açısı, hadîs şerhine dair açıklamaları, meşhur hadislerle getirdiği izahlar ve metin tenkit usulü tespit edilmiş, sonrasında ise eserlerinin orjinalitesi, onları meydana getirirken kullandığı kendine has yöntemleri, oluşturulan kanaat çerçevesinde çalışmaya aktarılmıştır.

⁸ Bkz. Mashaan Mosa Hamza, *Zerkeşî ve Şevkânî'ye göre teâruz ve tercih* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁹ Bkz. Bilal Deliser, *Zerkeşî ve Kur'ân ilimlerindeki yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004).

Çalışma esnasında daimî olarak Zerkeşî'nin *el-İcâbe li-îrâdi me'stedrekethu Âiše ale's-sahâbe, en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salah, el-leâli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre (et-Tezkira fi ehâdisi'l-müştehire)* gibi doğrudan hadîs ilmi başlığı altında bulunan eserlerinden yararlanılmış, ayrıca *el-Bahru'l-muhît, Selâsilu'z-zeheb, el-Mensûr fi'l-kavâid, Teşnîfu'l-mesâmî, el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* gibi fıkıh, fıkıh usulü, tefsir gibi muhtelif alanlarda meydana getirdiği eserlere de başvurulmuştur. Bunların yanı sıra âlimin yaşadığı bölgeye ait ma'lûmât ihtiva eden Philip K. Hittî'ye ait *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca âlimin biyografik bilgilerini bulabildiğimiz Suyûtî'nin *Husnu'l-muhâdara* adlı eseri ve İbn Hacer'in *İnbâu'l-ğumr* adlı eserinden, bunların yanında bir de tabakat kitaplarından el-Esedî'ye ait *Tabakâtü's-Şafîyye* ve Dâvûdî'ye ait *Tabakât* adlı eserden de âlimin hem hayatı hem de talebeleri hakkında malumat edinilmiştir. Yine âlim hakkında yapılmış modern yerli-yabancı kaynaklara da sık sık başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZERKEŞÎ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

1.1.ZERKEŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

Bedreddîn ez-Zerkeşî, 745(1344)-794(1392) yılları arasında Mısır'da yaşamış Türk asıllı bir âlimdir.¹⁰ Onun yaşadığı dönem Mısır'da Memlük sultanlığının hâkim olduğu döneme denk gelmektedir. Bahrî Memlükleri (Birinci Memlükler) ve Burcî Memlükleri (İkinci Memlükleri) şeklinde iki ayrı döneme ayrılan bu devlet, 1250-1382 tarihleri arasında Bahrî Memlükleri; 1382-1517 tarihleri arasında da Burcî Memlükleri olmak üzere Mısır'da ve Suriye'de varlığını sürdürmüştür.¹¹ İsminden de anlaşılacağı gibi bu devletin aslına bakılınca bir köleler hanedanlığı olduğu görülür. Kölelikten gelme bu devlet, Moğollar istila hareketlerini hızla sürdürürken, onların bu ilerlemesine Aynicâlût savaşında galip gelerek engel olmayı başarabilmiş, güçlü müslüman bir Türk devletidir.¹² Sözü geçtiği üzere iki döneme ayrılmış bu hanedanlığın Bahrî Memlükleridönemine aynı zamanda Türk Memlükleri; Burcî Memlükleri dönemine de Çerkes Memlükleri demek suretiyle kaynaklarda yerini almaktadır.¹³ Kendisine has bir kültürle varlığını sürdüren bu hanedanlık, yaklaşık 3 asır boyunca ilmî anlamda öne çıkan bir millet olmasının yanında güzel sanatlar, mimaride de dikkat çekmeyi başarmıştır.¹⁴

1.1.1. Siyasi Durum

Verilen tarihî bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Bedreddîn ez-Zerkeşî, Memlük Devleti'nin her iki dönemine de şahit olmuş, olumlu olumsuz her hadiseyi bizatihi yaşamış bir âlimdir. Âlim, el-Melikü's-Sâlih Ebü'l-Fidâ (ö. 743/1342) hükümdarlığının son zamanında dünyaya gelmiş, el-Melikü'z-Zâhir Berkûk'un ikinci saltanatının (ö. 792/1390) son zamanları ile el-Melikü'n-Nâsır Ferec'in hilafeti (ö.

¹⁰ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, (Beirut: Dâr'u'l-İlmi li'l-melâyîn, 2002), 6/60-61; Menderes Gürkan, "Zerkeşî", 44/289.

¹¹ İsmail Yiğit "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90; Philip Hitti, *Siyasi, ve Kültürel İslâm Tarihi*, (İstanbul: Hey'etu'l-Mısıriyye, 1981), 4/1083.

¹² Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1083-1091.

¹³ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûklar Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış" , *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12 (2002), 27.

¹⁴ Hittî *İslâm Tarihi*, 4/1084; Yiğit, "Memlûklar Dönemi İlmî Hareketi" , 27-28.

801/1399) arasındaki zaman diliminde ise vefat etmiştir.¹⁵ Gençlik ve yetişkinlik çağını Bahrî Memlûkleri döneminde, Melik Nâsır Muhammed'in oğulları ve torunları devrinde geçiren âlimin bu çağlarının, Bahrî Memlûkleri'nin istikrarsız dönemine denk gelmesi, Nâsır Muhammed'in oğulları ve torunları hükümdarlığında (1341-1361) yirmi yıl boyunca sadece birkaç ay tahtta kalmak suretiyle sık sık değişen sultanlardan anlaşılmaktadır. Bu dönemin siyasi açıdan böyle istikrarsızlık yaşamasının belki de en büyük sebebi çocuk yaşta sultanların tahta oturtulmasıdır.¹⁶ Çocukların başa geçtiği zamanlarda yönetimi üst düzey komutanların ele aldığı bilgisi kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁷ Verilen ma'lûmâtlardan anlaşıldığı kadarıyla Zerkeşî'nin yaşadığı devrin siyasi açıdan parlak bir devir olduğunu söylemek hayli zordur.

Âlimin ömrünün ortalarına denk gelen dönemde hâkimiyet sürdüren Burcî Memlûkleri'nin dönemi başladığında ise (1382-1517), siyasi durum, Bahrî Memlûkleri devrindeki kadar kötü olmamakla birlikte yine birtakım istikrarsızlıkların yaşandığı bir devir olmuştur.¹⁸

1.1.2. Sosyal Durum

Memlûkler toplumunda sosyal yapı diyince akla sınıflar gelir. Toplum, yedi sınıftan oluşmaktadır. Emirler, askerler ve bürokratlar birinci ve en yüksek sınıfı; ilim adamları, sanatçılar, aydınlar ve yüksek tüccar kesim ikinci sınıfı; din adamları, normal tüccar, normal memurlar, maaşlı çalışanlar ve esnaf üçüncü sınıfı; zanaatkârlar dördüncü sınıfı; çiftçiler beşinci sınıfı; köylüler altıncı sınıfı; herhangi bir geçimi olmayan insanlar da son sınıf olan yedinci sınıfı temsil ederler.¹⁹

Bu toplumda üretim oldukça güçlü bir yerdedir. Dokumacılık bu toplumda önemli bir yer tutarken, el işçiliği gerektiren birçok meslek dalı da temayüz etmiştir. Üretim ve imalâtın tabii bir neticesi olarak ticaret oldukça yaygınlaşmış ve dünyanın pek çok yerinden tüccarın uğrak noktası olmuştur.²⁰

Dönemin eğitim faaliyetleri ile uğraşan âlimler şahsi ihtiyaçları haricinde herhangi bir ticari faaliyetle uğraşmadıkları kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.

¹⁵ Hittî, *İslam Tarihi*, 4/1087-1126.

¹⁶ Yiğit, "Memlûkler", 29/91- 93.

¹⁷ Yiğit, "Memlûkler", 29/93.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yiğit, "Memlûkler", 29/92-93.

¹⁹ Alpaslan Demir vd., *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 637; Bedreddîn ez-Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, (Mısır: Müessesetu Kurtuba, 1998) 1/44-47.

²⁰ Alpaslan Demir vd., *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, 638-639.

Ticaretin getirdiği olumlu sonuçlardan biri belki de en büyüğü toplumun refahının yükselmesidir. Ancak ticaretin gidişatını kötü etkileyen durumlarla karşılaşıldığında birtakım geçim zorluklarının yaşanmış olması da yadsınamaz bir durumdur.²¹

Bunların yanında sosyal ahval denildiğinde bahsedilmesi gereken diğer durumlar da o dönemde yaşanan bulaşıcı hastalıklardan olan tâûn ve veba hastalığı, kıtlık ve oldukça sık yaşanan isyan hareketleridir. Yaşantıyı olumsuz etkileyen bu durumlar neticesinde Mısır ve o yönetime bağlı bulunan Suriye halkının oldukça sıkıntılı süreçlerden geçtiği kaynaklarda zikredilmiştir. Sekizinci yüzyıldan beri lüksü ve entelektüel hayatı elinde bulunduran bu toplum, yaşanan bu olumsuz süreçlerden sonra sosyal anlamda zirvedeki yerini kaybetmeye başlamıştır.²²

1.1.3. Kültürel Durum

Özellikle Sultan en-Nâsır dönemi, Memlûkler'in kültürel açıdan en yüksek seviyeye ulaştığı dönemdir denilebilir. O dönemde ve onu takip eden yıllarda yapılan hamamlar, hankâhlar, tasavvuf ehli için inşâ ettirilen tekke ve zaviyeler, süsleme sanatları, o dönemin kültürel seviyesini en iyi yansıtan örnekler olabilir.²³ Sultan en-Nâsır'ın torunları zamanına denk gelen ez-Zerkeşî'nin yaşadığı döneme ise kültürel açıdan bakıldığında o dönemin ilim ve te'lîf açısından bereketli bir dönem olduğu gözlenmektedir.²⁴ Siyasi olarak çalkantılı zamanlar geçirmiş olsa da yine de Memlûk Devleti, ilmî ve kültürel açıdan gözardı edilemeyecek bir birikime sahiptir. Yaklaşık 3 asırlık bir hükümdarlık devrinde İslâm ilmi ve kültürü en parlak devirlerinden birini yaşamıştır denilebilir. Memlûk Devleti'nin bir taraftan Aynicâlût zaferiyle Moğol istilasını durdurması, bir yandan da Ortadoğu'da kendini gösteren Haçlı unsurlarından bölgeyi temizlemesi, siyasi zaferlerin yanında muhtelif yerlerde yaşayan âlimlerin de sığındığı bir ülke durumuna gelmesine zemin oluşturmuştur.²⁵

Bu gelişmelerin doğal neticelerinden ilk bahsedeceğimiz ilim sosyal ilimler alanında gözardı edilemeyecek bir birikime sahip olan Memlûk Devleti'nin, sadece Kahire'de değil, Dımaşk'ta yani Şam'da da ilim temsilcilerini desteklediğini, o devirde kendini yetiştirmiş meşhur âlimlerden anlıyoruz.²⁶

²¹ Alpaslan Demir, *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, 641.

²² Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1106.

²³ Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1102.

²⁴ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 1/50.

²⁵ Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 27; Yiğit, "Memlûkler", 29/94-95.

²⁶ Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1111.

Yine kaynaklarda geçtiğine göre Memlûk Devleti, zengin bir tarih geçmişine de sahiptir. Melik sıfatını taşıyıp aynı zamanda iyi bir tarihçi ve coğrafyacı kimliği de bulunan Ebu'l-Fida (ö.732/1331), tarih alanında verdiği *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûk-i Mısr ve'l-Kahire* isimli eseriyle tanınan ve birçok önemli eseri bulunan İbn Tağrıberdî (ö.884/1470), tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında olduğu gibi Arap dili ve belâğâtında da meşhur olan es-Suyûtî (ö.911/1515), *el-Hitati'l-Makrîziyye* adlı eseriyle tarih ilmi alanında kendine yer edinen ve bunun dışında birçok önemli tarih eseri de bulunan Makrîzî (ö.845/1441), tarihçi, sosyolog ve filozof kimliğine sahip, aynı zamanda bir devlet adamı da olan İbn Haldûn (ö.808/1406), bu devletin bünyesinde yetişmiş önemli tarih âlimleridir.²⁷

Bu devletin ilmî birikimi adı altında sayılabilecek bir başka alan ise Ortadoğu İslâm ülkelerinde hayli yaygın bir etkiye sahip alan da hikâyeciliktir. Antar ve Baybars olarak bilinen hikâye, Binbir Gece Masalları popülaritesini Memlûkler devrinde bulmuştur.²⁸

Yine yukarıda bahsedilen üzere bu dönemdemimarîde de hayran kalınacak güzellikte eserler ortaya konmuştur. Medreseler, camiiler, mektepler, türbeler, kaynaklarda fevkalâde güzellikte diye nitelenmiştir. Bahrî Memlûkleri zamanında zirvede ilerleyen bu alan, Burcîler zamanında bilhassa Berkûk, Kayıtbay ve Gavrî (el-Ğûrî) döneminde aynı şekilde gözalıcı güzellikte devam etmiştir Hatta öyle ki kaynaklar, Memlûk Devleti'nin nihayete ermesinden sonra Arap-İslâm dünyasında bu derece güzellikte ve oldukça mühim olan bu yapıları başka bir yerde görmenin mümkün olmadığını kaydeder.²⁹

Güzel sanatların da Memlûk Devleti'nde kendini gösteren bir alan olması, o dönemin sosyetesinin hayatında geniş yer edinmiştir. Kaynaklarda zikredilen ma'lûmâta göre bu alanın yansımalarının en çok görüldüğü yerler olan kaplar, bardaklar, kâseler, tepsiler, buhurdanlıklar, kadın takıları, o dönemin lüks hayat kültürünü yine bize en iyi anlatan ayrıntılardır.³⁰

²⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dureu'l-kâmine fî ağıânî'l-mietî's-sâmine*, (Haydarabad: Dâru'l-meârif el-Osmâniyye, 1349/1931), 1/371-373; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Husnu'l-muhâdara*, (Kahire: Dâru İhyâ, 1967), 1/338; Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1112-1113.

²⁸ Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1115-1117.

²⁹ Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Müctemeü'l-Mısrî fî asrî selâtini'lMemâlîk*, (Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1992), 178; Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1117-1118.

³⁰ Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1121.

Ayrıca bu medrese zenginliğinin bir neticesi olarak astronomi, matematik ve tıp alanlarında da yol gösterici bir özelliğe sahip olan bu devlet, bünyesinde pek çok nitelikli âlim de yetiştirmiştir. Bunun yanında Kalavun zamanında yapılan hastaneler de tıp ilmine gösterilen alakaya rahatlıkla işaret edilebilir. Memlûk Devleti'nde gelişmiş ilim hayatının bir sonucu olarak aslında kaynaklarda tarihi Bizans'a döndürülen ama inceledikçe Memlûkler ile bağının daha kuvvetli olduğu anlaşılan baytârlık da bu devletin bünyesinde parlayan ilimlerden biri olmuştur.³¹

1.1.3.1. Dil ve Edebiyat

Memlûkler zamanında lûgat ilimleri özellikle nahiv ilmi oldukça ön plandaydı. İlmî her türüne hak ettiği değeri veren bu devlet, bünyesinde pek çok nahiv âlimi yetiştirmiştir. İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.1345) ve daha bu dönemde yetişmiş birçok kıymetli âlimden söz etmek mümkündür.³²

1.1.3.2. Dînî İlimler

Tarih kitaplarında Memlûk emirlerinden bazıları için Arapça'yı da, Türkçe'yi de güzel konuşmadıkları, Arapça bilmedikleri, anlayışlarının azlığı ve ilim ve sanattan yoksun olduklarına dair bilgiler yer alsa da³³ bunun geneli yansıtmadığı Kahire'de bulunan 75 tane medreseden kolayca anlaşılabilir.³⁴ Ayrıca onların farklı yerlerde medreseler inşâ ettikleri, ilmi yaymak için çabaladıkları, te'lîf ve tasnîfâtın çokluğu ve ilmî hayatın bu devirde canlı olduğuna dair bilgiler kaynaklarda mevcuttur.³⁵ Dört sünnî mezhep üzerine tedrisat yapan bu medreselerden bazısı tek mezhebin fıkını okuturken bazısı da birkaç mezhep fıkına aynı anda değiniyordu. Fıkıh üzerine öğretim yapan bu medreselerin yanında dârülkur'ân ve dârülhadis de mevcut bulunmaktaydı.³⁶ Dârülhadis medresesine örnek olarak Sultan Nâsıruddîn el-Kâmil'in yaptırdığı Kâmilîyye medresesi gösterilebilir.³⁷ Memlûkler zamanında medreselerin parlak bir devir yaşadığı kaynaklarda geçmektedir.³⁸ Mısır'ı Eyyûbîlerden alan Memlûkler kurulduğunda, ülkede Zengîler ve Eyyûbîler

³¹ Hittî, *İslâm Tarihi*, 4/1106-1107.

³² Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 42.

³³ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, (Mısır: Vizâratü's-Sekâfe, 1984), 2/330-347, 3/91, 4/93.

³⁴ Yiğit, "Memlûkler", 29/94.

³⁵ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/50.

³⁶ Yiğit, "Memlûkler", 94.

³⁷ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/50.

³⁸ Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 29.

zamanından kalma medreseler zaten bulunuyordu. Memlûk emirlerinin de bu ilmî zenginliğin üzerine koymak için adeta birbirleriyle yarıştığı bilgisi de kaynaklarda geçmektedir. Faal olmayanlarla Kâhire’de bulunan medreseler, Şâfiî medreseleri 14, Mâlikî medreseleri 4, Hanefî medreseleri 10, Şâfiî-Mâlikî medreseleri 3, Şâfiî-Hanefî medreseleri 6, Malikî-Hanefî medreseleri 1, dört mezhep medreseleri 4, dârülhadîs 2, mezhebi açıklanmayanlar 6, inşaat hâlinde olanlar da 5 tane olmak üzere konunun başında da belirtildiği gibi toplam 75 tanedir. Kahire’de ki medreselere nazaran Şam’da bulunan medreselerin sayısının daha fazla olduğu kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Dârülkur’ân medresesi 7, dârülhadîs medresesi 16, dârülkur’ân ve’l-hadîs medresesi 3, Şâfiî fikhî medresesi 63, Mâlikî fikhî medresesi 4, Hanefî medresesi 52, Hanbelî medresesi 11 ve tıp medresesi de 3 olmak üzere Şam’da toplam 159 medrese bulunduğu kaynaklarda mevcuttur.³⁹ O dönemde fikhî ilmine olan alakanın en büyük sebebi iki büyük sünî mezhebin en geniş yayılma alanını bu bölgelerde bulması olabilir. Ayrıca içtihat yerine mezhep taassubunun ön planda olduğu, ictihad edecek kadar ilmî birikimi olan âlimler yetişmesine rağmen onların bundan geri durup, bir mezhep imamına tâbî olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁴⁰

Dönemin güçlü yanlarından biri de tasavvuf tarikatlarıdır. Memlûkler devrinde kendine oldukça sağlam bir yer bulan Tasavvuf hareketi, bizatihi sultanlardan destek görmüş ve daha önce de belirttiğimiz gibi tekke ve hankahların yapımının artması da devlet ricalinin bu hareketin birer mensubu olması nihayetinde şekillenmiştir. Kaynaklarda belirtilenlere göre Kahire’de 58; Dımaşk’ta ise 78 tane kurumun olması bizde Tasavvuf hareketinin o dönemde oldukça güçlü olduğu izlenimini uyandırmaktadır.⁴¹

Memlûkler dönemi tefsir ilmine gelince, o dönemde tefsir âlimleri, tefsir tarihinin en hacimli te’liflerini ilme sunmalarının yanında, muhtelif tefsir alanlarından eserler te’lif etmişlerdir. Müfessirler hakkında te’lif edilmiş ilk eserler de yine tefsir alanında bu döneme ait gelişmelerdendir. Endülüs bünyesinde yetişerek ömrünün son zamanlarını Mısır’da Memlûkler idaresi altında geçiren Kurtûbî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Suyûtî (ö. 911/1515) ve daha önce ismini lûgat

³⁹ Abdülkâdir Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-i’tibâr bi zikri’l-hutat ve’l-âsâr*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1418/1997), 4/200-264.

⁴⁰ Yiğit, “Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi”, 40.

⁴¹ Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi’l-medâris*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1990), 2/139-221.

alanında zikrettiğimiz Ebu'l-Hayyan el-Endelûsî Memlûkler dönemi müfessirlerindedir.⁴²

1.1.3.2.1. Hadîs İlmi

Memlûkler devri hadîs ilimleri için oldukça parlak bir dönem olmuştur. Öyle ki bu dönem, kaynaklarda hadis ilminin altın çağı olarak nitelenmiştir. Bu dönemde önemli kitaplar yazılmış ve önemli âlimler yetişmiştir. Ricâl kitapları, şerhler, zevaidler, istidraklar gibi eserler kaleme alınmış ve belirli konuları esas alan bazı hadis eserleri telif edilmiştir. Örneğin, Buhârî (ö. 256/870) Müslim (ö. 261/875), İbn Hacer (ö. 852/1449), Kastallânî (ö. 923/1517), Aynî (ö. 855/1451), Nevevî (ö. 676/1277) şerhleri bu dönemde yazılmış önemli kaynaklardır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Kelimetü't-tayyibe min ezkâri'n-nebî, Risâle fî hadîsi Ebî Zer, Şerhu hadîsi'n-nüzûl* adlı eserleri; Zehebî'nin (ö. 748/1348) *el-Erbaûne'l-buldâniyye, es-Selâsûne'l-buldâniyye, Telhîsu'l-Müstedrek* adlı eserleri; İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Tehzîbu muhtasarı Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı eseri; Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762-1361), *Şerhu'l-Buhârî'si, Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd'u Şerhu Sünen-i İbn Mâce* adlı eserleri, bu dönemde kaleme alınmış eserlerdendir. Ahkâm eserleri, tabakât ve teracim kitapları da yine bu dönemde öne çıkan eserlerdir. Dönemin diğer bir özelliği de kadın muhaddislerin diğer zamanlara oranla bu dönemde çok olmasıdır. Bahsi geçen dönemde sayısının çokluğu ya da azlığı önem teşkil etmemekle birlikte kadın hadîs âlimlerinin kendini göstermesi oldukça kayda değer bir meseledir.⁴³ Bu malumat bizlere kadının o toplumda saygın bir yeri olduğunu açıkça göstermektedir. Bu asrın yetiştirdiği diğer âlimler içerisinde ise çalışma konumuz olan âlim Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), onun hocası Moğultay b. Kılıç, Zehebî (ö. 748/1348) ve Aynî (ö. 855/1451) gibi âlimlerin Türkolması da dikkat çekmektedir.⁴⁴

Yukarıda Memlûk sultanlarının ilme verdiği önemden bahsederken medrese yaptırmada rekabet hâlinde olmalarından bahsetmiştik. Elbette konusu geçen bu durum o dönemde ilme gösterilen alakayı ispat etmede kâfii gelmeyebilir. Ancak Memlûk sultanlarından bazılarının medreseye giderek dersleri yakından dinlediği kaynaklarda geçen ma'lûmâtlar arasındadır. Bu konuya verilecek en güzel örnek

⁴² Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 38-39.

⁴³ Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 39,

⁴⁴ Salih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrûddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadîs*, (Beyrut: Dârü'l-beşâiru'l-İslâmiyye, 1987), 37-40; Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmî Hareketi", 39.

Şeyh el-Mahmûdî'nin medreseye gitmesinin yanında Siraceddîn Bulkînî'den (ö. 805/1403) Sahîh-i Buhârî icazeti alması ve bu icazeti seferlere giderken dahi yanından ayırmaması olabilir.⁴⁵ Siraceddîn Bulkînî aynı zamanda konumuz olan âlim Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin de hocasıdır.

Henüz çocukken bölgeye getirilen ve yüksek fiyatlarla kölelik amaçlı satılan bu insanlar üzerinden amaçlanan asıl durum, onların şecaatli birer asker olmalarıydı.⁴⁶ Ancak kölelikten hükümranlığa uzanan bu yollarında onlar, devlet yönetmenin yanında ilmi de ihmal etmeyerek ona en parlak zamanlarından birini yaşatmışlar, bünyelerinde yetiştirdikleri âlimleri ve kendilerine miras olarak kalan medreselerle yetinmeyipsayısını çoğaltmaları ile de dönemlerinde daima ilmin öncüsü olduklarını ispatlamışlardır.

1.2. ZERKEŞÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.2.1. Zerkeşî'nin Hayatı

Tam adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfîî olan âlim, yukarıda da sözü geçtiği üzere Bedreddîn ez-Zerkeşî, 745/1344 tarihinde Kahire'de doğmuştur.⁴⁷ Memlûk Türklerinden olan babası Bahadır, dönemin ileri gelenlerinden birinin azatlı kölesidir.⁴⁸ Kendisine yedi lakap nispet edilen âlimin Bedreddin dışındaki diğer lakaplarının dayanağı şu şekildedir:

- el-Mısrî: Mısır'da doğduğu ve yine orada vefat ettiği için Mısır'a nispet edilmiştir.
- et-Türkî: Aslı Türk olduğu için Türkî diye nitelendirilmiştir.
- Eş-Şâfîî: Şâfîî mezhebine mensubiyetinden dolayı bu nisbe ile anılmıştır.
- Ez-Zerkeşî: Zerkeş, altın ve gümüş işlemeyi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Âlim de küçüklüğünde bu işi yapmış olduğu için bu lakapla anılır.

⁴⁵ Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî Şemsüddîn, *ed-Dav'u'l-lâmî*, I-XII, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl 1992), 3/309.

⁴⁶ Cengiz Tomar, "Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), 251.

⁴⁷ es-Süyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, 1/437; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-Şâfîî*, 2/609; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî*, 1/52-53; Abdulhay b. Ahmed b. İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/573.

⁴⁸ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî*, I, s. 53; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-Şâfîî*, 2/ 609.

• el-Minhâcî: İmam Nevevî'ye ait Minhac adlı eseri ezberlemesine nispetle bu lakap ile anılır.⁴⁹

• el-Musannif: Pek çok kitap tasnif ettiği için bu lakap kendisine nispet edilmiştir.⁵⁰

Âlimin ailesi orta halli bir ailedir. O, henüz küçükken zerkeş sanatını öğrenmiştir. Ancak o küçüklüğünden beri ilme tutkundu.⁵¹ Öğrencisi Birmâvî'nin (ö. 1106/ 1694) naklettiğine göre Zerkeşî, ilim dışında hiçbir işle meşgul olmadığı için geliri yoktu, geçimini akrabaları karşılardı.⁵² Hayatını ilme adayan âlimin, zaman zaman kitap çarşısına gittiği, kitapları satın almadan orada bakarak kendi konusuyla ilgili olan yerleri not alıp daha sonra da onu kendi tasnifine kaydettiği eserlerde zikredilir.⁵³

Kaynakların bildirdiğine göre o, hayatında daima ilme öncelik vermiştir. Bu uğurda dünya işlerinden uzaklaşmış, tevazuyu ve ahlaklı olmayı şiar kabul ederek aza kanaat etmeyi bilenbiri olarak yaşamıştır.⁵⁴ Aynı şekilde kendisi gibi sünnet üzere yaşamayı esas alan bir hanımla da evlenmiştir. Salih bir yaşam sürmeyi esas alan ailenin Muhammed, Ebu'l Hasan Ali ve Ahmed isminde üç oğlu; Âişe ve Fâtıma isminde de iki kız çocukları dünyaya gelmiştir.⁵⁵

1.2.2. Zerkeşî'nin Vefatı

Derin ilmî çalışmaları, İslâmî ilimlerin hemen her alanında meydana getirdiği te'lifleriyle yetiştirdiği talebeleriyle dolu dolu 49 yıl yaşayan ez-Zerkeşî, 794 senesi Recep ayının üçüncü pazar günü, doğduğu yer olan Kahire'de vefat etmiş, Bektemur es-Sâkî türbesi yakınlarındaki Karâfetu's-suğrâ mezarlığına defnedilmiştir.⁵⁶

⁴⁹ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu 'z-zâhira fî Mulûki Mısır ve 'l-Kâhira*, I-XVI, (Mısır: Vizâratu's-sekâfe, 1963), 11/108.

⁵⁰ Zerkeşî, *Teşnîfu 'l-mesâmî*, 1/53.

⁵¹ Bedreddîn ez-Zerkeşî, *Selâsilu 'z-zeheb*, (2002), 28.

⁵² İbn İmâd, *Şezerâtu 'z-zeheb*, 8/573; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakâtu 'l-mufessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-kutub, 1983), 2/162.

⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durer*, 3/398.

⁵⁴ Zerkeşî, *Teşnîfu 'l-mesâmî*, 1/55.

⁵⁵ Zerkeşî, *Selâsilu 'z-zeheb*, 292.

⁵⁶ Dâvûdî, *Tabakâtu 'l-mufessirîn*, 2/163; İbn İmâd, *Şezerâtu 'z-zeheb*, 8/573; İbn Tağrîberdî, *ed-Delîlu 'ş-Şâfî*, 2/209; es-Suyûtî, *Husnu 'l-muhâdara fî tarihi Mısır ve 'l-Kahire*, (Kahire: Dâru İhyâ, 1967), 1/437.

1.2.3. İlmî Kişiliği

Memlûkler döneminin ilmî açıdan parlak bir devir olduğunu yukarıda anlatmıştık. Bedreddîn ez-Zerkeşî de, ilimle temayüz etmiş bu asrın yetiştirdiği ender âlimlerden biridir. 49 yıllık ömrünü sadece ilme adanmış ve arkasında birçok kıymetli haiz eser bırakmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ez-Zerkeşî, ilim tahsiline henüz küçük yaşlarında başlamıştır. Kaynaklarda geçtiği üzere kendisi sürekli medreseye gider gelir, Mısır'da ve Suriye'de muhtelif ilim halkalarına katılırdı.⁵⁷ Fakihlerin, muhaddislerin ve muhtelif alanlardaki yetişkin âlimlerin meclislerine gitmeyi ihmal etmemesi de onun ilme düşkünlüğü gösteren ayrıntılardandır.

1.2.3.1. Hocaları

Zerkeşî'nin muhtelif beldelere ilmi rihleler gerçekleştirmesi, yetkin âlimlerin ders halkalarına katılması, onun ilme gösterdiği yoğun alakanın bir tezahürü olarak gösterilebilir. Bu yolda ilk ders aldığı hocası da Cemâlüddîn el-İsnevî'dir (ö. 772/1370). Zerkeşî, söz konusu hocasından Şâfiî fikhını almıştır.⁵⁸ Moğultay b. Kılıç'tan (ö. 762/ 1361) hadîs dersi almış; Fıkıh, fıkıh usulü derslerini ise Sirâcüddîn el-Bulkînî'den (ö. 805/ 1403) ve Halep'te bulunan Şihâbuddîn el-Ezraî'den (ö. 783/ 1381) dinlemiştir. Şam'da ise İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Ümeyle (ö. 778/1376) ve Salah b. Ebî Ömer'den (ö. 780/1378) hadîs aldığı ma'lûmâtı kaynaklarda geçmektedir.⁵⁹ Bunlar haricinde İbn Hişâm en-Nahvî de (ö. 761/1360) onun ders aldığı hocalardan biridir.⁶⁰

1.2.3.1.1. Cemâlüddîn el-İsnevî (ö.772/1370)

Tam adı Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdürrahîm b. el-Hasan b. Ali b. Ömer b. Ali b. İbrâhim el-Kureşî el-Ümevî el-İsnevî el-Mısırî eş-Şâfiî olan âlim, 704/1305 yılının Recep ayında Mısır'ın Esnâ şehrinde dünyaya gelmiştir.⁶¹ Onun ilme yönelmesine katkı sağlayan ilk kişi babası olmuştur. Yetiştirdiği ev için "beytül ilim" denmesi, babasının dolayısıyla da kendisinin ilimle olan güçlü bağlantısını

⁵⁷ Zerkeşî, *Selâsilu 'z-zeheb*, 32; İbn İmâd *Şezerâtu 'z-zeheb*, 8/573.

⁵⁸ Zerkeşî, *Selâsilu 'z-zeheb*, 33.

⁵⁹ Zerkeşî, *Teşni'fu'l-mesâmi'*, 1/57-59; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, (Haydarabad: Dairatu'l-maarifi'l-Osmaniyye), 3/227-228; Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi ağyâni mieti's-sâmine*, (Haydarabad: Dairatu'l-maarifi'l-Osmaniyye, 1349/1931), 3/397-398.

⁶⁰ Zerkeşî, *Selâsilu 'z-zeheb*, 37.

⁶¹ İbn İmâd, *Şezerâtu 'z-zeheb*, 8/383.

ortaya koymaktadır. Çocukluğundan itibaren başlayan bu ilmi serüveni hayatının geri kalanında da devam etmiştir.⁶²Çeşitli ilimlerle iştigal eden âlim, muhtelif hocaların ders halkalarına katılmıştır. ez-Zenkelûnî, es-Sünbâtî (ö.722/1322), Takiyyüddin es-Sübki (ö.756/1355), el-Kazvînî (ö.739/1338), el-Vecîzî, gibi âlimlerden Fıkıh okumuş, Ebû Hayyân el-Endelüsî'den (ö.745/1344) Nahiv ilmini almış, Alâeddin el-Konevî (ö.729/1329) ve et-Tüsterî'den akli ilimleri okumuştur.⁶³ Bunların yanında Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî'den (ö.817/1415) de ders aldığı kaydedilmiştir.⁶⁴ Tolun camiinde tefsir dersleri veren⁶⁵ âlime Sultan Nâsır zamanında muhtesiplik⁶⁶ görevi verilmiş ancak bazı devlet görevlileriyle yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle bu görevinden ayrılmıştır.⁶⁷ Bu görevinden sonra Beytül-mâl ve hisbenin vekilliği gibi görevlerde de bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak yapmış olduğu bu görev kendisinin ilim hayatına engel olduğu için daha sonrasında bu görevinden de istifa etmiştir.⁶⁸

Bedreddin ez-Zerkeşî dışında Sirâceddin İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401), Cemâleddin İbn Zahîre, Zeynüddin el-İrâkî (ö.826/1448), Ahmed b. İmâd el-Akfehî (ö.808/1405), Kemâleddin ed-Demîrî (ö.808/1405) gibi talebeler yetiştirmiş⁶⁹, onlara usul, fıkıh, hadis, Arap edebiyatı gibi alanlarda dersler vermiştir. Adı geçen talebeleri haricinde Mısır diyarındaki âlimlerinin birçoğunun kendisinden ilim aldığına dair bilgiler mevcuttur.⁷⁰

Âlimin vefatına dair malû'mât Mısır'da 772 (1370) 18 Cemâziyevvelin gecesinde aniden vefat ettiği ve Sûfî kabirlerinin yakınlarında bir yere defnedildiği şeklindedir.

Cemâlüddin el-İsnevî'nin bazı eserleri şöyledir:

- *et-Temhîd fî tahrîci 'l-furû' ale'l-usûl*
- *Nihâyetu's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl*
- *El-Kevkebü'd-dürri fî tahrîci 'l-furû'l-Fıkhîyyeti ale'l-kavâidi'n-Nahviyye*
- *Tabakâtu's-Şâfiyye*

⁶² Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî*, 1/57.

⁶³ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/ 383.

⁶⁴ Saffet Köse "İsnevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/160.

⁶⁵ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 383.

⁶⁶ "Genel ahlâkî gözetleme ve kamu düzenini koruma görevinden sorumlu kişi." Bkz. Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143.

⁶⁷ Saffet Köse, "İsnevî", 23/160.

⁶⁸ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/383.

⁶⁹ Saffet Köse "İsnevî", 23/160.

⁷⁰ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/383.

• *el-Mühimmât* (Nevevî'nin Minhâc adlı eserine yönelik yazılmış bir şerh olup, "bâbu'l-müsâka" başlığına kadar yazabilmiş, eserin geri kalanını ez-Zerkeşî tamamlamıştır.)

- *Telhîsü'r-Râfi'i's-sağîr*⁷¹
- *Kâfi'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*
- *Tashîhu't-tenbîh*
- *Zevâidü'l-usûl alâ Minhâci'l-vüsûl*
- *el-Kelimâtü'l-mühimme fi mübâşereti ehli'z-zimme*
- *Nihâyetü'r-râğîb fi şerhi'l arûzi İbni'l-Hâcib*⁷²

1.2.3.1.2. Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö.772/1373)

Tam adı Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih b. Şihâb b. Abdulhâlık b. Abdulhak olan âlim, aslen Askalanlı olup, 724/1324 yılında Şâban ayında Mısır'ın yakınlarındaki Garbiye bölgesinde bulunan Bulkîne'de doğmuştur.⁷³ İlim hayatına Bulkîne'de başlamıştır, yedi yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Bunun yanında diğer ilim dallarından da esas konulariezberine aldığı bilinmektedir. On iki yaşına geldiğinde (ö.737/1336-37) babası ile birlikte Kahire'ye gitmiştir.⁷⁴ Onun bu gayretini gören Celâleddîn el-Kazvînî, Takıyyüddîn es-Sübki gibi âlimler kendisini takdir ettiler. Binaenaleyh ertesine sene yerleşmek üzere tekrar Kahire'ye gittiği kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Şeyh Necmüddîn el-İsvânî, Zeynüddîn el-Kitnânî (ö.738/1338-39), Şemseddin İbn Adlân (ö.796/1348-49) ve Şemsüddîn b. et-Tâc ve Takıyyüddin es-Sübki'den (ö.756/1355) fıkıh dersi; Şemseddin el-İsfahânî'den (ö.688/1289) usul dersi ve fetva icazeti; Ebû Hayyân el-Endelüsî'den nahiv ve edebiyat dersi almıştır. Bunlar dönemin maruf âlimleri olup bunlar dışındaki âlimlerden de ders aldığı kayıtlarda geçmektedir.⁷⁵ Kaynaklara göre Buhârî'yi, Şeyh Cemâlüddin İbn Şahid el-Ceyş'ten; Müslim'i ise Kâdî Şemsüddîn el-Femmâh'den dinlemiştir. Ayrıca el-Mizzî (ö.742/1341), ez-Zehebî (ö.748/1348), İbn Nebâteve İbn Habâz gibi hadis âlimlerinden de icazet aldığı bilinmektedir.⁷⁶

⁷¹ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/57.

⁷² Saffet Köse "İsnevî", 160.

⁷³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/ 42-43.

⁷⁴ Mustafa Uzunpostalcı, "Bulkînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/410.

⁷⁵ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/43-44.

⁷⁶ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/45.

Şâfi mezhebine mensubiyetiyle bilinen Bulkînî⁷⁷, önceleri Hicâziyye medresesinde ders verirken, İbn Akîl vefat ettikten sonra zaviyede talebe okutmuş, Tolun Câmî'nde, Berkûkiyye gibi medreselerde ve muhtelif birçok medresede fıkıh, hadis dersleri vererek ilmini kendinden sonrakilere aktarmış ve bu hususta kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği talebeler arasında en bilinenleri Bedreddin el-Aynî (ö.855/1451), İbn Hacer al-Askalânî (ö.852/144), Burhâneddin el-Halebî, Veliyyüddin el-İrâkî, Kâriü'l-Hidâye, İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), ve Bedreddin ez-Zerkeşî'dir(ö.794/1392). 10 zilkade 805 (1403) yılında Kahire vefat eden âlim, kendi adını taşıyan medreseye defnedilmiştir.⁷⁸

Sirâcüddin el-Bulkînî'nin bazı eserleri şu şekildedir:

- *Mehâsinü'l-İstılâh fî tazmini Kitâbi İbni's-Salâh*⁷⁹
- *et-Tedrib fî'l-fürû'*
- *Ma'rifetü'l-mülimmât*
- *Menhecü'l-asleyn*
- *Katrü's-seyl fî emri'l-hayl*
- *el-Feyzû'l-cârî ale'l-Câmi'i's-sahîh li'l-Buhârî*
- *el-Arfü's-şezî alâ Câmi'i't-Tirmizî*
- *el-Keşşâf ale'l-Keşşâf*

1.2.3.1.3. Şihâbüddîn el-Ezrâî (ö.783/1381)

Tam ismi Ahmed b. Hamdân b. Ahmed b. Abdullah b. Abdülkâdir b. Abdülganî b. Muhammed b. Ahmed b. Sâlim b. Dâvud b. Yûsuf b. Câbir el-Ezrâî olan âlimin bir diğer nisbesi de Ebü'l-Abbâs'tır.⁸⁰ Bedreddin ez-Zerkeşî, söz konusu âlimle Halep yolculuğunda tanışmış ve kendisinden ders almıştır.⁸¹ El-Ezrâî, 708/1308-09 senesi ortalarında Şam Ezrâa'da doğmuştur. Şâfi mezhebine mensubiyeti ile bilinir.⁸² İbnü'n-Nakîb (ö.745/1344), İbnü Cümle (ö.764/1362) Mizzî (ö.742/1341) ve Zehebî'den (ö.748/1348) ders dinlediği kayıtlarda mevcuttur. Ayrıca Kahire'ye gidip orada Şeyh Mecdüddîn Zenkelûnî'nin (ö.740/1339) de derslerine katılmıştır. Fahr el-Mısri'ye (ö.751/1350) mülâzemet ederek kendisinden fetva izni aldığı ve ehliyetine Takiyyüdin es-Sübki'nin (ö.756/1355) de tanık olduğu

⁷⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Bulkînî", 6/ 411.

⁷⁸ Mustafa Uzunpostalcı, "Bulkînî", 6/411.

⁷⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/51.

⁸⁰ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 34.

⁸¹ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî'*, 1/58.

⁸² İbn Hacer, *ed-Düreru'l-kâmine*, 1/126.

kaynaklarda geçmektedir. Daha sonraları resmi görevlerde yer aldığı bilinse de bu görevleri fazla sürdürmeyerek ilim hayatına devam etmeyi tercih etmiştir. Resmi görevinden ayrıldıktan sonra Takiyyüdin es-Sübki'nin (ö.756/1355), talimatıyla Halep'e yerleşerek orada tamamen ilme ve fetvaya yönelmiştir.⁸³

Kaynaklarda Allah korkusu olan, cömert, kendi nefsinin ikinci planda düşünen biri olduğundan bahsedilen âlim aynı zamanda kitabeti hızlı, lehçesi kuvvetli diye de anılmaktadır.⁸⁴

Cemâleddin el-İsnevî'nin (ö.772/1373) vefatından sonra Kahire'ye gelince, Şeyh Bedreddin ez-Zerkeşî, Şeyh Burhâneddin Bîcûrî (ö.825/1421) gibi önemli âlimler ondan ilim almıştır. Kahire'deki bu tanışıklık sonrasında âlim Bedreddin ez-Zerkeşî, Halep'e giderek ondan ilim tahsil etmiştir. Binaenaleyh ez-Zerkeşî, *Şerhu'l-minhâc* adlı eserinde söz konusu âlimden istifade etmiştir.⁸⁵

El-Ezrâî'nin geceleri ve gündüzleri daimi olarak yazdığı bilinse de bu çalışmalarına rağmen fazla eser te'lif etmemiştir. Oldukça ince ruhlu olan ve şiirler inşad eden âlim hakkı söylemekten hiçbir zaman çekinmez, bâtılı inkâr ederdi. İftâ konusunda kolay kolay kimseye izin vermemesi de onun hakkı savunması konusunda delil teşkil edebilir. Uzun bir ömür süren el-Ezrâî'nin, 783/1381 yılında Cemâziyelahir ayının on beşinde Halep'te vefat ettiği bilinmektedir.⁸⁶

el-Ezrâî'nin eserleri şu şekildedir:

- *el-Kûtü ale'l-Minhâc*
- *Gunyetü'l-muhtâc*
- *el-Mutavassıt ve'l-feth beyne'r-Ravda ve's-şerh*
- *el-Hâvî*⁸⁷

1.2.3.1.4. Ömer b. Ümeyle (ö.778/1376)

Tam adı Ömer b. Hasan b. Mezîd b. Emîle b. Cemea' b. Abdü'l-Merâğî el-Mizzî olan âlimin diğer nisbeleri de el-Halebî ve ed-Dımeşkî'dir. İbn Ümeyle adıyla anılmıştır. Kaynaklarda doğum yılı hicrî 679⁸⁸ ve 680⁸⁹ olarak verilmektedir. Bunun

⁸³ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/126.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/126.

⁸⁵ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/126.

⁸⁶ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/127-128; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî'*, 1/58.

⁸⁷ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî'*, 1/58.

⁸⁸ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 3/159.

⁸⁹ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/444.

yanında Recep ayının on sekizinde doğduğu bilgisi yer alan âlimin çocukluğu hakkında tatminkâr ma'lûmât bulunmamaktadır.

Meşguliyetlerine oldukça bağlı olduğu bilinmektedir. Fahr b. Buhârî'den Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerini dinlemiştir. Bu bilgilerin yanında âlimin çok konuştuğu hatta bazen tam bir gün boyunca konuşabildiği ve insanların da onu sıkılmadan dinlediği kaynaklarda geçmektedir. Kendisine yetişen hemen herkese özellikle de Şamlı ve Mısırlılara icazet verdiği bilinen âlim 778/1376 yılının Rebûlahir ayında vefat etmiştir.

1.2.3.1.5. İbn Kesîr (ö.774/1373)

Tam adı Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî olan âlim 701/1301-1302 yılında Busrâ'nın bir köyünde doğmuştur.⁹⁰ Henüz üç yaşındayken babası vefat eden âlim, Şam'da yetişmiştir. Ağabeyi Abdülvehhâb, kardeşiyle bizzat ilgilenmiş ve ilk fıkıh dersini kendisi vermiştir.⁹¹ *et-Tenbîh* adlı eseri ezberlediğinde henüz on sekiz yaşında olduğu kaydedilmiştir. Yine aynı eşkilde *Muhtasarü'l-Hâcib* adlı eseri de hıfzettiği bilinir. Burhaneddin el-Fezârî (ö.729/1329) ve Kemâleddin İbn Kâdî Şuhbe'den fıkıh dersi almıştır. Ayrıca Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'den usul okumuş ve yine genç yaşında *Ahkâmu't-tenbîh* adlı eserini telif etmiştir. Her daim bilgi üretme faaliyeti içerisinde olan, anlayışı iyi ve öğrendiklerini de nadir unutan bir âlim olduğu bilinmektedir.⁹²

Ebü'l-Haccâc el-Mizzî'ye (ö.742/1341) mülâzemette bulunmuş ve ondan hadis dersleri almıştır. Ayrıca evliliğini de onun ailesinden biriyle yaptığı bilinmektedir. Takıyüddin İbn Teymiyye'den (ö.728/1328) de ders aldığı kayıtlarda mevcuttur.⁹³ Bunların yanında Şerefeddin İsa el-Makdisî, Bahâeddin İbn Asâkir, Şemseddin Muhammed b. Muhammed eş-Şirâzî, İshak b. Yahyâ el-Âmidî, Muhammed b. Ahmed b. Zerrâd, İbnü's-Şihne el-Haccâr gibi âlimlerden de hadîs; Zehebî'den (ö.748/1348) tarih; Muhammed b. Şerefeddin el-Ba'lebekkî'den kıraat dersleri almıştır.⁹⁴

⁹⁰ Abdülkerim Özeydini "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132.

⁹¹ Abdülkerim Özeydini, "İbn Kesîr", 20/132.

⁹² İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/397.

⁹³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 3/113.

⁹⁴ Özeydini, "İbn Kesîr", 20/132.

Hatiplik, müftülük, müderrislik gibi çeşitli görevlerde bulunan âlim otuz beş yaşındayken Şam'da bir Şâfiî medresesinde hocalığa başlamış ve hayatının sonuna kadar da bu mesleği îfâ ederek kıymetli talebeler yetiştirmiştir. 748/1348 senesinde Zehebî'nin vefat etmesi üzerine yine Şam'da bulunan Sâlihiyye medresesinde görevlendirilmiştir. Onun ders halkasına yüksek mevkiide pek çok insan alaka göstermiştir. Bu görevleri dışında Dârülkur'ân ve Dârülhadis et-Tenkiziyye'de de ders okuttuğu bilinmektedir.⁹⁵

Hadîs alanında telif ettiği çeşitli eserlerle adından söz ettirmiş ve övgüyle anılmış hatta kendisine “el-hâfîzu'l-muhaddis” denilmiştir.Şâfiî mezhebine mensubiyetiyle bilinmesine rağmen sadece kendi mezhebinin görüşleriyle sınırlı kalmamış, diğerlerinin görüşlerine de açık olmaya özen göstermiştir.⁹⁶ Adını, muasırı olan âlimlerle zikretmiş olan Zehebî(ö.748/1348) ona “el-fakîhü'l-müftî” demiş, ayrıca kendisinden “itkan sahibi muhaddis ve faydalı tasnifata sahip bir isim” olarak bahsetmiştir.⁹⁷

Çok sayıda kıymetli talebeler yetiştiren İbn Kesîr'in talebelerinden en ma'rûf olanları İbn Hiccî, İbnü'l-Cezerî, Sa'deddin en-Nevevî, Bedreddin ez-Zerkeşî'dir.⁹⁸

İbn Kesîr'in eserlerinden bazıları şöyledir:

- *el-Bidâye ve'n-nihâye*
- *el-Fusûl fî sîreti'r-Resûl*
- *Tabakâtü's-Şâfiyye*
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*
- *Fezâilü'l-Kur'ân*⁹⁹
- *Câmiu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen*
- *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*
- *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*
- *İrşâdü'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*¹⁰⁰

⁹⁵ Özaydın, “İbn Kesîr”, 20/132.

⁹⁶ Özaydın, “İbn Kesîr”, 20/133.

⁹⁷ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 3/115.

⁹⁸ Özaydın, “İbn Kesîr”, 133.

⁹⁹ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmî'*, 1/59; Özaydın, “İbn Kesîr”, 20/133.

¹⁰⁰ Özaydın, “İbn Kesîr”, 20/133.

1.2.3.1.6. Salâh b. Ebî Ömer (ö.780/1378)

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. Abdullah b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme İbn Mikdâm el-Makdisî Ebû Abdullah Salâhaddîn İbn Ebî Ömer el-Makdisî el-Hanbelî olan âlimh. 684, m. 1285 yılında dünyaya gelmiştir. Fahr ibn el-Buhârî'den, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'ini Tirmizî'nin (ö.279/892) *Şemâil*'ini dinlemiştir.¹⁰¹

Dedesi Ebî Ömer'in medresesinde imamet görevini üstlendiği ve bildiklerini insanlara aktardığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir.¹⁰² Bunların yanında, insanları dinleme konusunda oldukça sabırlı olduğu, insanların onun olduğu yere geldiği hatta onun bulunduğu yerde kalabalık oluşturdukları, dindar ve salih bir kimse olduğu kaydedilmiştir. Elli yıldan fazla hadîs dinlemiş ve özellikle de Mısır halkına icazet vermiştir. Âlim, doksan altı yaşında yani 780/1378 yılının Şevval ayında vefat etmiştir.¹⁰³

1.2.3.1.7. Moğultay b. Kılıç (ö.762/1361)

Tam adı Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hâfız alâüddîn el-Mısırî el-Hanefî olan âlimin hicrî 689 ya da 690 yılında doğmuş olabileceğine dair küçük bir ihtilaf bulunmaktadır. Türk asıllıdır ve bazı kaynaklarda adı Muğaltay olarak geçmektedir. Çocukluğundan beri ilme düşkünlüğü olan âlim, babasının kendisini göndermek istediği ok kurslarına, ilim öğrenmek istediği için gitmemiştir. 715 senesinde hadis ilmini öğrenmeye başlamış,¹⁰⁴ TâceddinAhmed b. Ali b. Dakîkul'îd, Şeyh Takiyyüdin, Hüseyin b. Ömer el-Kürdî, Ahmed b. Şücaâ el-Hâşimî, Muhammed İbn Muhammed b. İsâ et-Tabbâh gibi âlimlerden ders aldığı belirtilmiştir.¹⁰⁵ Bunlar yanında Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Ömer el-Vâfî, Abdurrahman el-Mizzî ve İbn Seyyidünnâs gibi âlimlerinilminden çokça istifade etmiştir.¹⁰⁶ Ensab ilminde de adını duyurmuştur ancak hadîs ilmine daha yatkın olduğu bilinmektedir. Bu uğurda kendisine hadîs hafızı denmiştir.¹⁰⁷

Zâhiriyye medresesinde hadîs hocalığı yaptığı ve insanların da bunun için oraya geldikleri bilgisi kaynaklarda verilmektedir. Bunun yanı sıra Kubbetü Baybars

¹⁰¹ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/461.

¹⁰² Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/59.

¹⁰³ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/461.

¹⁰⁴ M. Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/229.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 4/352.

¹⁰⁶ Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", 30/229.

¹⁰⁷ Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, 1/359.

medresesinde de hocalık yaptığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Bu durumun doğal bir neticesi olarak hocalık yaptığı bu medreselerde de bunun haricinde de oldukça kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Bedreddin ez-Zerkeşi dışında Sirâceddin el-Bulkînî, İbn Mülakkın (ö.804/1401) ve Zeynüddin el-İrâkî (ö.806/1404) onun ma'rûf talebelerindedir.¹⁰⁹

24 Şâban 762 (29 Haziran 1361) senesinde Kahire'de vefat etmiş ve kendisinden geriye mühim eserler bırakmıştır.¹¹⁰

İslamî ilimlere yüzden fazla eser kazandıran Moğultay b. Kılıç'ın bazı eserleri şu şekildedir:

- *Şerhu'l-Buhârî*
- *Şerhu Süneni İbn Hibbân*
- *el-Vâdihu'l-mübîn fî men mâte mine'l-muhibbîn*¹¹¹
- *ez-Zehrü'l-bâsim fî sîreti Ebi'l-Kâsim*
- *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*
- *Hasâisü'n-nebî*
- *Et-Telvîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh li'l-Buhârî*
- *El-İlâm bi sünnetihî aleyhisselâm*¹¹²

1.2.3.1.8. İbn Hanbelî eş-Şâfî (ö.774/1372)

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Cem'a İbn Ebî Bekr b. İsmâil b. Hasan el-Ensârî el-Halebî eş-Şâfî olan âlim İbn Hanbelî eş-Şâfî olarak bilinmektedir. 648/1250 senesinde Rebûlâhir ayında dünyaya gelmiştir.¹¹³ Mufassal olmamakla birlikte kaynaklarda kendisinin ilmî yönüne dair ma'lûmât bulabilmekteyiz. Halep'te İbn Hatîb et-Tâî'den fıkıh ilmini tahsil etmiş ve bununla birlikte İbrâhîm b. Sâlih'ten de ders almıştır. Hadîs ilmi için yolculuklar yaptığı bilgisi de kaynaklarda belirtilmiştir.¹¹⁴ İlme olan bu alakası dışında şiir yazdığı da kaydedilmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁸ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 4/352.

¹⁰⁹ Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, 1/360.

¹¹⁰ İbn Tağrîberdî, *ed-Delîlu's-şâfî*, 2/ 737.

¹¹¹ Zerkeşi, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/59.

¹¹² Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", 30/229-30.

¹¹³ Zerkeşi, *Selâsilu'z-zeheb*, 36.

¹¹⁴ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/261.

¹¹⁵ Zerkeşi, *Selâsilu'z-zeheb*, 36.

Ayrıca Halep Câmii'nde üstlendiği hatiplik görevini yaklaşık yirmi sene ifâ etmiştir. Güzel ahlâk sahibi olduğu bilinen âlim doğduğu yer olan Halep'te 774/1372 yılında vefat etmiştir.¹¹⁶

1.2.3.1.9. İbn Hişâm en-Nahvî (ö.761/1360)

Adı Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî eş-Şeyh Cemâleddin el-Hanbelî en-Nahvî olan âlim, h. 708, m. 1309 senesinde Zilkâde ayında dünyaya gelmiştir. İlk başta Şâfiî fikhî okumuş daha sonraları Hanbelî mezhebini benimsemiştir. Abdüllatîf b. Murahhal'den (ö.744/1343), İbnü's Serrâc'dan ve Tâcû't-Tebrîzî'den (ö.746/1354) ders aldığı bilinmektedir. Ayrıca Ebû Hayyân el-Endelûsî'den (ö.745/1343) *Dîvanü Züheyr b. Ebî Sülmâ*'yı dinlemişve Tacû'l-Fâkihânî'den (ö.734/1333) de onun *Şerhu'l-İşâre* isimli eserini okumuştur¹¹⁷

İnsanların ilmî açıdan kendisinden istifade ettiği bir kişilik olan ve Arap diline vukûfiyeti ile bilinen âlim, genelde bu yönde eserler telif etmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:¹¹⁸

- *Muğni'l-Lebîb*
- *Kitâbu kayyime fi'n-Nahvi*
- *Umdetü't-Tâlibîn fi tahkiki tasrifi İbn Hâcib*
- *Şüzûru'z-zeheb*
- *Katrü'n-Nedâ*
- *Talîku ale'l-elfiye*
- *Şerhu'l-burde*¹¹⁹

Bedreddin ez-Zerkeşî'nin ilim tahsil ettiği hocalarını, kendisinin *Teşnîfu'l-mesâmi'* adlı eserindeki sıraya göre anlatmaya çalıştık. Âlimin istifade ettiği bu hocalar, Takiyyüddin es-Sübkî, Hatîp el-Kazvînî (ö. 739/1338), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) gibi kıymeti haiz âlimlerin ders halkalarına katılıp kendilerini çok iyi yetiştiren isimlerdir.

1.2.3.2. Talebeleri

Meşhur âlimlerden ders alarak kendini ilmî anlamda kâmil bir şekilde yetiştiren Bedreddin ez-Zerkeşî, edindiği bilgi ve birikimlerini yetiştirdiği

¹¹⁶ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine*, 1/261.

¹¹⁷ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 37.

¹¹⁸ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 37.

¹¹⁹ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/330.

talebelerine aktararak onların da kendisi gibi yetkin birer âlim olmalarına vesile olmuştur.

1.2.3.2.1. Birmâvî (ö. 831/1428)

İsmi Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim b. Îsâ b. Fâris el-Birmâvî eş-Şâfiî olan âlimin diğer nisbeleri de Ebû Abdullah el-Askalânî'dir.¹²⁰ Hicrî 763, milâdî 1362 yılında Zilkâde ayında Mısır'da dünyaya gelmiştir.¹²¹ Gençliğinde fıkıh dersi almış, İbrâhîm b. İshâk el-Âmidî, Abdurrahman b. Alî el-Kârî, Bedreddin ez-Zerkeşî, Sirâceddin el-Bulkînî, Zeynüddin el-İrâkî (ö.826/1423), İbnü'l-Mülakkın, İbn Cemâa, İbn Ebi'l-Bekâ, Mecdüddin el-Birmavî gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Fıkıh, nahiv, hadîs, usûl alanlarında öne çıkmıştır.¹²²

H. 821 yılında arkadaşı Necmeddin b. Hiccî'nin çağırmasıyla hatiplik ve kadılık yapmak ve fetva görevi üstlenmek üzere Şam'a gitmiştir. Bir müddet görev yaptıktan sonra Kahire'ye dönmüş ve Kahire'de de, Şam'da ifâ ettiği görevleri devam ettirmiştir. Söz konusu âlim, 823 yılında kadı vekili olmak üzere ikinci defa Şam'a giderek Şeyh Şihâbüddin el-Gazâ'nın yerine dârüladl'de fetva görevini üstlenmiştir. Şam Şeyh Burhâneddin İbn Hatîb Azrâ yerine Revâhiyye medresesinde; Tacüddîn İbn Hüsbânî yerine de Emîniyye medresesinde ders okutmuştur. Ayrıca âlimin h. 830 yılında ders verme amacıyla Kudüs'e gittiği ve Salâhiye medresesinde ders okuttuğu da bilinmektedir.¹²³

Mahallî, Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, Takiyyüddin İbn Fehd, İbn Nâsırüddin gibi kıymetli talebeler yetiştiren Birmâvî h. 831, m. 1428 yılında Kudüs'de vefat etmiştir.¹²⁴

Birmâvî'nin bazı eserleri şu şekildedir:

- *Şerhu'l-umde*
- *Şerhu'l-Bahru'l-muhît*
- *Şerhu'l-Buhârî*
- *Şerhu'l-Mühimmât*
- *en-Nübzetu'l-elfiyye fi'l-usûli'l-fikhiyye*

¹²⁰ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 4/286; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 131.

¹²¹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/131; M. Esat Kılıçer, "Birmâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/204.

¹²² İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 9/286; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/131-132.

¹²³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/132.

¹²⁴ Kılıçer, "Birmâvî", 6/204.

1.2.3.2.2. Ömer b. Hiccî (ö. 830/1427)

Tam adı Necmeddin Ebü'l-fütûh Ömer b. Hiccî b. Mûsa b. Ahmed b. Sa'd es-Sa'dî el-Husbânî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî şeklinde olan âlim h. 767, m. 1366 yılında dünyaya gelmiştir. Henüz küçükken babasını kaybeden âlimin ilme olan alakası yine küçükken başlamış ve Ebû İskah eş-Şirâzî'nin (ö.476/1083) *et-Tenbîhad*lı eserini ezberlemiştir.¹²⁵ Anlayışının ezberinden daha iyi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bedreddin ez-Zerkeşî dışında İbn Mülakkın'den de ilim tahsil ettiği bilinmektedir. Dârüladl'de müftî olarak görev yapmış ve Dımaşk'ta kadılık görevinde bulunmuştur. Bahsi geçen kadılık görevini sürdürürken Dımaşk'ta vefat etmiş ve kardeşi Şihâbüddîn'in yakınına defnedilmiştir.¹²⁶

1.2.3.2.3. Şümünnî (ö. 821/1418)

Tam adı Kemâleddîn Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. Halefullah eş-Şümünnî olan âlim, Cezayir'in Kustantîniyye şehrinde Şümünne adlı köyünde dünyaya gelmiştir. Henüz küçüklüğünde ilimle iştigal olmaya başlamış, daha sonrasında Kahire'ye giderek hocalardan ders almıştır. Hadîs alanında kendini yetiştirdiği bilinen âlim, kaynaklarda geçtiği üzere Bedreddin ez-Zerkeşî dışında Zeynüddin el-İrâkî'den de ilim tahsil etmiştir. Ayrıca şiir yazdığı da kaynaklarda geçmektedir. Şümünnî h. 821, m. 1418 yılı Rebûlâhir ayında Kahire'de vefat etmiştir.¹²⁷

1.2.3.2.4. el-Vürûrî (ö.861/1456)

Tam adı Muhammed b. Ömer b. İsâ b. Ebî Bekr el-Bedr b. es-Sirâc el-Vürûrî olan âlimin asıl nisbesi el-Kahirî el-Ezherî eş-Şâfiî'dir.¹²⁸H. 747, m. 1346 yılında dünyaya gelmiş olan âlim, ilk olarak babasından ders almış, daha sonra da ağabeyine mülâzemette bulunarak ondan fıkıh, Arapça almıştır. Ayrıca Bedreddin ez-Zerkeşî'den de ders aldığı kaydedilen âlim h. 861, m. 1456 yılında vefat etmiştir.¹²⁹

¹²⁵ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 38, İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 4/122.

¹²⁶ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/61.

¹²⁷ İbn İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 9/221; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/ 61.

¹²⁸ Sehavî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/ 253.

¹²⁹ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 39; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/253.

1.2.3.2.5. el-Emyûtî (ö. 867/1462)

Tam adı Abdurrahim b. İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahim b. İbrahim b. Yahyâ İbn Ebi'l-Mecid Ahmed ez-Zeyl Ebû Ali b. Cemâl Ebî İshak b. el-İzze b. el-Bahâ b. el-Cemâl Ebî İshak el-Lahmî el-Emyûti el-Mekkî eş-Şâfîî olan âlim h. 778, m.1376 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. İlk olarak babasından ilim almıştır. Kur'ân hafızıdır. Babasının vefatından sonra Mısır'a gitmiş ve Ezher Camii'nde İsmâîl el-Hanefî'den ders almıştır. Bedreddin ez-Zerkeşî ile karşılaşarak ders alması, İsmâîl el-Hanefî'den sonrasına denk gelmektedir. Ayrıca Bulkînî, İbn Mülakkın ve el-Kemâl ed-Demirî'den de ders aldığı bilinmektedir. Güvenilir, ahlaklı ve iffetli kişilik özelliklerine sahip olduğu belirtilen âlim, h. 867, m. 1462 yılında vefat etmiştir.¹³⁰

1.2.3.2.6. Kettânî (ö.852/ 1448)

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Osman b. Mûsa b. Ali b. Şerîk İbn Şâdî b. Kinane el-Muhib b. eş-Şihâb Ebi'l-Abbas b. Şeref b. ez-Zahîr b. el-Fahr el-Kettânî el-Askalânî et-Tûhî olan âlim h. 774, m. 1372 yılında Kahire'de Kehâriyye medresesinde dünyaya gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö.456/1064) *el-Umde* adlı eserini, eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh'ini*, Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Minhâc'ını* ve İbn Malik'in (ö.672/1274) *Elfiyye* adlı eserini babasından okuduğu ve İbn Mülakkın, Bulkînî, Bedreddin ez-Zerkeşî'den ilim tahsil ettiği kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca es-Sadr el-Ebşîfî'den de nahiv okuduğu bilinmektedir. Kettânî'nin insanlara daimi olarak selam verdiği, Besmele ve salâvat çektiği de onun hakkında dikkat çeken bir ayrıntıdır. Âlim, h. 852, m. 1448 yılında vefat etmiştir.¹³¹

1.2.3.2.7. et-Tûhî (ö. 838/1435)

Muhammed Veliyyüddin Ebu'l-Feth et-Tûhî isimli âlimin doğduğu yıl ve yer hakkında malumat olmayıp kendisinin h. 771/1370 yılında Bedreddin ez-Zerkeşî'den onun *el-Umde* adlı eserini okuduğu ve ezberlediğine dair ma'lûmât mevcuttur. Ayrıca İbn Mülakkın'den ve es-Sadr el-Ebşîfî'den de ders aldığı bilgisi kaynaklarda geçer. Sözü geçen âlim h. 838, m.1435 yılında vefat etmiştir.¹³²

¹³⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 4/166-167.

¹³¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/87-88; Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 39.

¹³² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/88; Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 39.

1.2.3.2.8. et-Tanbâvî

Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Nâsıruddin et-Tanbâvî isimli âlim hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamakla beraber söz konusu âlimin bir problemin çözümü için Bedreddin ez-Zerkeşî'ye ara ara gelip gittiğini Sehâvî'nin (ö.902/1497) zikretmesiyle bilmekteyiz. Ayrıca kendisi Zerkeşî'nin *Teşnîfu'l-mesâmi'* ve *Selâsilu'z-zeheb* adlı eserinde onun öğrencileri arasında zikredilmektedir.¹³³

1.3.ZERKEŞÎ'NİN TEFSİR, FIKİH USÛLÜ, FIKİH BİLGİSİ

Zerkeşî'nin ilim tahsil ettiği hocalarını ve onlardan aldığı ilimle kendini yetiştirerek birikimlerini aktardığı talebelerini naklederken, her birinin İslâm'ın muhtelif alanlarında söz sahibi olacak kadar kendilerini yetiştirdiklerini, telif ettiği eserlerden görmekteyiz. Döneminin ilmî gelişmelerini takip ederek ve farklı yerlerde bulunan hocalardan ilim tahsil ederek yetişen ez-Zerkeşî'nin fıkıh, fıkıh usûlü ve tefsir gibi alanlarda derinleştiği ve bunun neticesinde de mühim eserler verdiği bilinmektedir. Bu, onun kültür birikiminin derinliği yanında dînî bilgisinin de önemli bir safhada olduğunu göstermektedir. Sözü geçen bu alanlarda temayüz etmiş eserlerinden bazıları şu şekildedir: *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, onun tefsir alanında yazdığı bu eseri Kur'ân ilimleri bağlamında en geniş muhtevaya sahip klasik eserlerden biridir. İbn Hacer, söz konusu eserin hayranlık uyandıracak kadar mükemmel bir eser olduğunu söylemiştir. Eserin basımı, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm tahkikiyle Kahire'de 1376-1377 yıllarında, 1972 yılında Beyrut'ta; Mustafa Abdülkâdir Atâ tahkikiyle ikinci defa 1408/1988 yılında Beyrutta; Zekî Muhammed Ebû Serî tahkikiyle 2006 yılında Riyad'da; yine 2006 yılında Kahire'de ve Muhammed Mütevellî Mansûr tahkikiyle de 1429/2008 yılında olmuştur.¹³⁴

Müellifin dört sünî mezhebin yanında Mu'tezile ve Şia'nın da eserlerinden faydalanarak oluşturduğu *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh* adlı eseri, fıkıhusûlü alanında yazılmıştır. Bahsi geçen eser, Abdülkâdir Abdullah Halef el-Ânî'nin tahkikiyle 1988 ve 1992 yıllarında Kuveyt'te; Muhammed Muhammed Tâmir tahkikiyle 2000 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹³⁵ Yine fıkıh usûlü alanında telif ettiği *Selâsilu'z-zeheb* adlı eserini hilâf ilmi yöntemiyle ele almış, fıkıh usulündeki ihtilafli meseleler ve bunların sebepleri üzerinde durduğu bir eserdir. Yine bu alanda

¹³³ Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, 39; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 1/61.

¹³⁴ Gürkan, "Zerkeşî", 44/289.

¹³⁵ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

Tâceddin es-Sübkî'nin muhtasar eseri üzerine yapılmış *Teşnîfu'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'* bir mukaddime ile yedi bölümden oluşur. Kahire'de 1332 yılında; yine Kahire'de Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî tahkikiyle 1990, 1998 ve 1999 yıllarında; Ebû Amr el-Hüseynî tahkikiyle de 2000 yılında Beyrut'ta basımı olmuştur.¹³⁶ *el-Mensûr fi'l-kavâid* adlı fıkıh eseri ise kaidelerin alfabeyle göre sıralanmasıyla kavâid alanında ilki teşkil etmektedir. Teysir Faik Ahmed Mahmud tarafından tahkik edilmiş ve Kuveyt'te Vizârâtü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye tarafından 1985 yılında basılmıştır. Bundan farklı olarak Muhammed Hasan tarafından da Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye adlı yayınevi tarafından Beyrut'ta 2000 yılında basıldığı bilinmektedir.¹³⁷

1.4.ZERKEŞÎ'NİN HADİS-SÜNNET KÜLTÜRÜ

Zerkeşî'nin hadîs kültürünün, yoğun bir ilmî birikimin yansıması olduğu, yazdığı eserlerin hem alanında ilki teşkil etmesinden hem de oldukça dikkat çekici konuları içermesinden anlaşılmaktadır. Bu tespitten hareketle ilk bahsedilecek eser *el-İcâbe li-irâdi me'stedrakethu Âişe ale's-sahâbe'* dir. Bu eser aynı muhtevaya sahip diğer eserlere nazaran daha kapsamlı hatta en kapsamlı eser olarak nitelenebilir. Hz. Âişe'nin, rivayetleri bakımından sahâbilere yönelttiği eleştiriler yanında Zerkeşî'nin de rivayetleri Kur'ân'a, sünnete, hadîse, tarihe, akla, mantık ve dile arz ederek yorumlaması bu eseri alanında üstün kılan özelliklerdendir.¹³⁸

Eser ilk defa Saîd el-Efgânî'nin (ö. 1997) 1939 yılındaki neşriyle basılmış, daha sonrasında Saîd el-Efgânî zikredilmeden Zekeriyya Alî Yûsuf tahkik etmiş gibi gösterilerek Kahire'de basılmıştır. Bunlardan sonra 1970, 1980 ve 1985 yıllarında el-Efgânî'nin tahkikiyle Beyrut'ta yeniden basılmıştır. Ayrıca söz konusu eser Bünyamin Erul tarafından 2012 tarihinde Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³⁹

Alanının ilk örneklerinden kabul edilen *et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ* isimli eser, halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetlerin sened ve metin bakımından değerlendirilmeye tâbii tutulmasıyla oluşturulmuş eserdir. Eserine *el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûreel-Ma'rûf bi't-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire* olan adıyla tahkiki Abdülkâdir Atâ tarafından yapılarak 1986 yılında Beyrut'ta basılmış; *el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre evi't-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-*

¹³⁶ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291

¹³⁷ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291

¹³⁸ Bünyamin Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, (Ankara: Otto Yayınları, 2010), 19.

¹³⁹ Bünyamin Erul, *Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yöneltilmiş Eleştiriler*.

müştehire adıyla olan tahkiki de Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ tarafından yapılarak 1996 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Bahsi geçen bu eserler de dâhil olmak üzere müellifin eserlerinin tamamı, eserleri başlığı altında ayrıntılı bir şekilde açıklanacağından burada sadece öne çıkan eserleri üzerinde durulmuştur.

1.5.ZERKEŞÎ'NİN ESERLERİ

1.5.1. Tefsir

1.5.1.1. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*

Zerkeşî'nin Kur'ân ilimleri kapsamında derlediği bu eser en geniş muhteviyata sahip eserlerden biridir. Ebu'l-Fadl İbrâhîm tarafından Mısır'da 1276/1957 yılında dört cilt hâlinde tahkîk edilen¹⁴⁰ bu eserde müellif, öncelikle tefsir ilmine dair açıklamalara yer vermiştir. Hemen ardından ulûmi'l-Kur'ân'a dair ma'lûmatlar kaydetmiştir. Kur'ân'ın derinliğine yönelik bu anlatım, eş-Şâfi (ö. 204/820), el-Kinânî (ö. 240/854?), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) gibi âlimlerin sözleriyle de desteklenmiştir. Zerkeşî önceki âlimlerin, Kur'ân ilimlerine dair hadis ilimlerini kapsayan eserler gibi müellifât meydana getirmemiş olmasından bahseder. Onun bu açıklamasından anlaşıldığı üzere söz konusu eser, bu ihtiyacı gidermek amacıyla kaleme alınmıştır.¹⁴¹ Esbâb-ı nüzûl, ma'rifetü'l-münâsebâti beyne'l-ayât, ma'rifetü'l-fevâsılı'l-ây, el-vücûh ve'n-nezâir, müteşâbihât, mübhemât, esrârü'l-fevâtihi's-süver, havâtümü's-süver, mekkî-medenî, nâsih-mensûh, garîbü'l-Kur'ân, el-vukûf ve'l-ibtida', fezâilü'l-Kur'ân, âdâbu tilâvet, i'câzü'l-Kur'ân gibi önem taşıyan konuları müstakil olarak ele almıştır. Müellifin, önceki eserlerde dağınık hâlde bulunan ma'lûmâtı bir araya toplamak suretiyle meydana getirdiği bu eserde konuları vermesinin hemen ardından muhaddis, usulcû, fukaha ve mütekellimînin görüşlerini de beyan etmesi dikkat çekicidir. Ayrıca bütün bunlarla birlikte o konuda yazılan meşhur eserleri, yazarlarıyla birlikte vermeyi de ihmal etmemiştir.¹⁴² Bunlar dışında lûgat âlimlerinin görüşlerine de yer verildiği belirtilen eser,⁴⁷ bölümden müteşekkildir. İkinci ciltte sona eren 47 nev'den sonra ayetleri nahvî açıdan inceleyerek esere devam eder.¹⁴³ Bununla alakalı olarak Kur'ân'da geçen bazı harf-i cerler ve edatları da ayetlerden örneklerle açıkladığı

¹⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru't-türâs), Mukaddime.

¹⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/9.

¹⁴² Bkz: Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/102.

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/328.

görülmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca kendinden sonraki dönemlerde de mutlak istifade edilen bir kaynak niteliğindedir.¹⁴⁵

1.5.1.2. *Tefsîru'l-Kur'ân*

Tefsîru Zerkeşî diye de adlandırılan bu eserden İsmail Paşa ve Kâtip Çelebi bahseder. Söz konusu eserin Meryem sûresine kadar olduğu bilgisi, içeriğine dair kaynaklarda geçen tek bilgidir.¹⁴⁶

1.5.1.3. *Keşfu'l-meânî fi'l-keâmî alâ kavlihî teâlâ ve lemmâ beleğa eşudde'l-âye*

Zerkeşî'nin bu eserini Hacı Halife (Kâtip Çelebi) ve İsmail Paşa'nın bahsetmesiyle bilmekteyiz.¹⁴⁷ Eserin muhteiyatı hakkında herhangi bir ayrıntıya rastlanılmamaktadır.

1.5.2. Fıkıh

1.5.2.1. *el-Mensûr fi'l-kavâid*

Kaidelerin alfabeye göre sıralanması şeklinde meydana getirdiği bu eser, alanında bir ilktir.¹⁴⁸ Ele aldığı meseleleri istisnaları ve örnekleriyle geniş bir şekilde ele aldığı¹⁴⁹ bu eseri iki ciltten müteşekkildir.

1.5.2.2. *ed-Dîbâc fi tavzîhi'l-Minhâc*

Söz konusu eser Nevevî'nin *Minhâcü't-Tâlibîn* üzerine yapılmış bir şerh niteliğindedir. Eserde yer alan görüşler, delilleriyle birlikte kaydedilmiştir. İlk olarak 1888 yılında Kahire'de neşredilen eser, Yahya Murad tarafından basılmıştır. Daha sonraki basımı ise 2009 yılında Beyrut'ta Osman Mahmud Gazâl tarafından olmuştur.¹⁵⁰

1.5.2.3. *Hâdimü'r-Râfî ve'r-Ravza*

Râfî'nin *Fethu'l-azîz* ve Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserlerinde bulunan muğlâk konulara açıklık getirmek üzere yazdığı ve bunu yazarken de muhtelif kaynaklar yanında Ezraî'nin *et-Tavassut ve'l-feth beyne'r-Ravza ve's-*

¹⁴⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/247.

¹⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/13.

¹⁴⁶ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, (Beyrut: Müessesetü Tarîhi Arabî, 1951), 2/175; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/ 448.

¹⁴⁷ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/175; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, 2/1495.

¹⁴⁸ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

¹⁴⁹ Bedreddin Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/148.

¹⁵⁰ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

Şerhaslı eserinin yöntemini de esas alarak meydana getirdiği eserdir. Bahsi geçen eser, on dokuz cilt olan nüshası ile Topkapı Sarayı III. Ahmed 672’de mevcuttur.¹⁵¹

1.5.2.4. *Habâya’z-zevâyâ*

Fıkha dair 616 mühim konunun, Abdülkerîm er-Râfî’nin *el-Vecîz şerhu Fethu’l-azîz* ve Nevevî’nin *Ravzatü’t-tâlibîn* isimli teliflerinde ilişkili bir başlık altında bulunmamasından dolayı bahsedilen bu konulara rahat ulaşılması hasebiyle derlediği eseridir. 1982 yılında Kuveyt’ Abdülkâdir Abdullah el-Ânî ve 1996 yılında Beyrut’ta Eymen Sâlih Şabân tarafından basılmıştır. Ebû İshak Burhâneddin es-Saîdî el-Kusûrî *Havâşî* adıyla; Ebü’s-Saâdât Bedreddin Muhammed el-Bulkînî *Hâşiye alâ Habâya’z-zevâyâ* adıyla ve İzzeddin Hamza ed-Dımaşkî eş-Şâfiî de *Bekâya’l-habâyâ fî’l-istidrâk alâ Habâya’z-zevâyâ* adıyla söz konusu eser üzerine çalışmıştır.¹⁵²

1.5.2.5. *Şerhu’l-vecîz*

İmam Gazzâlî’ye ait olan (ö.505/1111) *el-Vecîz* adlı fıkha dair eserin şerhi konumundadır. Zâhiriyye kütüphanesi Fıkhu Şâfiî 2392’de bulunmaktadır.¹⁵³

1.5.2.6. *Şerhu’t-Tenbîh*

Ebû İshak eş-Şirâzî’ye ait olan *et-Tenbîh* adlı eserin şerhi durumundadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde III. Ahmed 955’te ve Berlin Kütüphanesi 4466’da mevcuttur.¹⁵⁴

1.5.2.7. *Tekmiletü Şerhi’l-Minhâc*

Hocalarından Cemâleddin el-İsnevî’nin, Nevevî’nin eseri *Minhâcü’t-Tâlibîn’e*, *Kâfi’l-muhtâc fî şerhi’l-Minhâc* ismini vererek oluşturduğu eserin yarım kalması üzerine onu tamamladığı eserdir. Daha çok nakle yer verdiği eserde İbnü’n-Nakîb el-Mısrî’nin *en-Nüket* eseri yanında Bulkînî ve Ezraî’den de yansımalar bulunmaktadır. Ayrıca eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 507, Ezher Kütüphanesi 2669, Berlik Kraliyet Kütüphanesi 4525, Yale Üniversitesi 1054 ve Paris Millî Kütüphanesi 1007’de mevcuttur.¹⁵⁵

¹⁵¹ Gürkan, “Zerkeşî”, 44/291.

¹⁵² Zerkeşî, *Selâsilü’z-zehab*, 43; Gürkan, “Zerkeşî”, 44/291.

¹⁵³ Gürkan, “Zerkeşî”, 44/291.

¹⁵⁴ Zerkeşî, *Selâsilü’z-zehab*, 44; Gürkan, “Zerkeşî”, 44/291.

¹⁵⁵ Gürkan, “Zerkeşî”, 44/291.

1.5.2.8. *İ'lâmü's-sâcid fî ahkâmi'l-mesâcid*

Mescidlerle alakalı ahkâmın toplandığı ilk müstakil eser kabul edilir. Muhtevasında Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî ile alakalı ahkâmı barındırır. Mescidlerin temiz ve bakımlı tutulması gibi fiziksel durumlardan bahsederken, hakkındaki hadisler ve dolayısıyla faziletleri gibi uhrevî boyutuna da değinmeyi ihmal etmez.¹⁵⁶

Eserin ilk baskısı Kahire'de 1996 yılında Ebü'l Vefâ Mustafa el-Merâğî tarafından yapılmıştır. Bunun dışında 1995 yılında Beyrut'ta Eymen Sâlih Şâban tarafından da baskısı yapıldığı bilinmektedir.¹⁵⁷

1.5.2.9. *Zehrü'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş*

Âlim, bu eserinde kenevirden üretilen esrar kullanımının fikhî boyutunu ele almış bunun yanında bu esrarın zararları, İslâm âleminde ne şekilde kendini gösterdiği gibi konuları da incelenmiştir. Eser, 1987 yılında Mansûre'de Seyyid Ahmed Ferec tarafından tahkik edilmiştir.¹⁵⁸

1.5.2.10. *Mâ lâ yeseu'l-mükellefe cehlüh*

Namazla ilgili olan bu eser, Escorial Kütüphanesi 707'de bulunmaktadır.¹⁵⁹

1.5.2.11. *el-Ğurerü's-sevâfir ammâ yahtâcü ileyhi'l-müsafir*

Adından da anlaşılacağı üzere yolculuk hükümlerini konu alan eserdir. Üç babdan oluştuğu bilinmektedir. Birinci babda, medlül-ü's-sefer; ikinci babda, seferle alakalı durumlar; üçüncü babda ise seferin âdâbı konu edilmektedir.¹⁶⁰ Sözü geçen eser İsmail Paşa'nın eserinde *el-Ğurerü'l-vâfir* olarak kaydedilmiştir.¹⁶¹

1.5.2.12. *Hâşiye alâ Kavâidi'l-Alâî*

Şâfiî âlim Alâî'nin (ö.761/1359) *el-Mecmûu'l-müzehheb fî kavâidi'l-mezhebadlı* eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır.¹⁶²

¹⁵⁶ Bedreddin Zerkeşî, *İlâmü's-sâcid fî ahkâmi'l-mesâcid*, (el-Meclisü'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 4: Şemseddin Sami Firâşîrî, *Kamûsü'l-A'lâm*, I-VI, (İstanbul: Matbaâtü Mihrân, 1888), 4/2414.

¹⁵⁷ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

¹⁵⁸ Gürkan, "Zerkeşî", 292.

¹⁵⁹ Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, 52; Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

¹⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1201.

¹⁶¹ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/175.

¹⁶² Selman Başaran, "Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/331.

1.5.2.13. *el-Emâlî fi Nazmi'l-leâlî*

Zerkeşî'nin, muhaddis, fakih ve aynı zamanda kıraat âlimi olan Caberî'nin (ö.737/1332) feraize dair *Nazmü'l-leâlî* adlı eseri üzerine yapılmış şerhidir.¹⁶³

1.5.2.14. *Mefâtihü'l-künûz ve melâmihu'r-rumûz*

Kitâbü'l-Hâvî'de bulunan fikhî durumlarla ilgili yazdığı eseridir.¹⁶⁴

1.5.2.15. *Mecmûa fi fikhî's-Şâfiyye*

Söz konusu eser, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye adlı kütüphanede Fıkhu Şâfi bölümünde 253 numarada mevcuttur.

1.5.2.16. *ez-Zerkeşîyye*

Söz konusu eser, âlimin, hocası Bulkînî'nin *Kitâbü'r-Ravzâ* adlı eseri üzerine yazdığı dipnotlardan oluşur.¹⁶⁵

1.5.3. Fıkıh Usûlü

1.5.3.1. *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fıkh*

Zerkeşî bu eserinde öncelikle tek tek kavramların tarifini yapmış, bu tarifleri yaparken de muhtelif âlimlerin görüşlerine değinmeyi ihmal etmemiştir. Özellikle konuları verirken İmam Şâfi'nin görüşlerini ilk sırada zikretmiştir. Akıl konusunu işlerken filozof ve pozitif bilimcilerin görüşlerini de aktarması dikkat çeken noktalardan biridir. Görüşleri naklettikten sonra fikhî meseleleri ele alarak açıklamış, yeri geldikçe diğer eserlerine de atıflarda bulunmuştur. Hadis şerhleri yanında kelimeler ve tefsirden de yararlanmış olması, eser hakkında zikredilmeye değer bir husustur.¹⁶⁶ Eserin muhtelif baskıları bulunmaktadır. Abdullah Halef el-Ânî tarafından 1988 ve 1992 yıllarında Kuveyt'te; bir diğer baskısı da Muhammed Muhammed Tâmir tarafından 2000 yılında Beyrut'ta olmuştur.¹⁶⁷

¹⁶³ M. Kemal Atik, "Caberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/528.

¹⁶⁴ Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, 52; Gürkan, "Zerkeşî", 44/292.

¹⁶⁵ Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, 44.

¹⁶⁶ Bedreddin Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, (Kuveyt: Li-Vizârâti'l-Evkâf ve Şüûni'l-İslâmiyye, 1413/1992).

¹⁶⁷ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

1.5.3.2. *Selâsilü 'z-zeheb*

Âlim bu kitabında fıkıh usûlündeki ihtilafı meseleleri, tefsir, kelim, lafız gibi alanlardan ele alarak bunlara cevaplar vermiştir. Fıkıh ilmi yanında fıkıh usûlünde de yetkin olduğunu gösteren eserlerinden biridir.

Söz konusu eser, 1990 yılında Kahire'de, 2002 yılında Medine'de Muhammed el-Muhtâr eş-Şenkitî'nin tahkikiyle; 2008 yılında Kahire'de Safiyye Ahmed Halîfe'nin tahkikiyle ve 2011 yılında Beyrut'ta Nâcî es-Süveyd'in tahkikiyle basılmıştır.¹⁶⁸

1.5.3.3. *Teşnîfü 'l-mesâmi bi cem 'u 'l-cevâmi'*

Tâceddin es-Sübki'ye ait olan (ö.771/1370) *Cem 'u 'l-cevâmi* adlı eserin şerhidir.¹⁶⁹ Mukaddime ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Eser, 1990, 1998 ve 1999 yıllarında Kahire'de Seyyid Abdülaziz ve Abdullah Rebî tarafından; 2000 yılında Beyrut'ta ise Ebû Amr el-Hüseynî Ömer b. Abdürrahîm tarafından basımı yapılmıştır.¹⁷⁰

1.5.3.4. *et-Tahrîr fi'l-usûl*

Zerkeşî'nin bu eserinden, *Keşfü 'z-zünûn* adlı eserinde bahsetmiş ancak içeriğine dair bir bilgi vermemiştir.¹⁷¹

1.5.3.5. *Hülâsa el-fünûn el-erbea*

Müellifin eserlerinden biri olan *Luktatü 'l-aclân* ile aynı olduğu belirtilmektedir. Eser, Berlin kütüphanesinde 5320 numarada bulunmaktadır.¹⁷²

1.5.4. Dil ve Edebiyat

1.5.4.1. *et-Tezkiratü 'n-nahviyye*

Bu kitap Zerkeşî'nin, nahivcilerin istişhad maksadıyla şiirlerde kullandığı nahiv kurallarını, irâbı, hadisleri ve şiir beyitlerini bir araya getirmek suretiyle oluşturduğu eseridir. *Tezkiratü 'z-Zerkeşî* adıyla da bilinir.¹⁷³

¹⁶⁸ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

¹⁶⁹ İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 2/175.

¹⁷⁰ Gürkan, "Zerkeşî", 44/291.

¹⁷¹ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 47.

¹⁷² Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 48.

¹⁷³ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 50.

Eser, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa 1458 numarada bulunmaktadır.¹⁷⁴

1.5.4.2. *Rebûü 'l-ğazlân/Retüü 'l-ğazlân*

Bu eserden İbn Kâdî Şuhbe bahsetmekte ve onun edebiyat alanında olduğunu bildirmektedir.¹⁷⁵

1.5.4.3. *el-Kevâkibü 'l-dürriyye fî mehdî hayra 'l-berriyye*

Âlim söz konusu eserini İmam Şerifüddin Muhammed el-Bûsîrî'nin(ö.695/1296) *Kasîde-i Bürde* adlı eseri üzerine yazmıştır. O eserdeki kelimelerin irâbını, garip kelimelerin izahını yapmıştır. Melik Abdülaziz Kütüphanesi 42579'da bulunmaktadır.¹⁷⁶

1.5.4.4. *Râiyetühü fî menâzili 'l-hicâz*

Abdürrahim el-Kaşkarî'nin bu eseri *Mukaddimetü 'l-Mu'teber* adlı eserinde zikrettiği ve onun Mağrib Tatvan'da olduğunu da ayrıca belirttiği kaydedilir.¹⁷⁷

1.5.5. Diğer Alanlara Dair Eserleri

1.5.5.1. *el-Ezhiyye fî ahkâmi 'l-ed'iyye*

Müellifin bu eseri, duâ ile ilgili hususiyetleri ihtiva etmektedir. Duânın fazileti, şartları, duâ etmenin âdâbı, duânın makbulü, kabul olmamasının muhtemel sebepleri gibi konuları ele almıştır.¹⁷⁸

Eser, Cemîl Abdullah Avîza neşriyle 2010 yılında Amman'da basılmıştır.¹⁷⁹

1.5.5.2. *ed-Durer ale 'l-Minhâc ve 'l-muhtasar*

Âlim, bu eserinden *el-Muteber fî tahrîci ehâdisi 'l-Minhâc* adlı eserinde bahsetmiştir.¹⁸⁰

1.5.5.3. *Risâle fî ma'nâ Lâ İlâhe İllallah*

Müellif, bu eserinde bu söz hakkında mütekellimînin görüşlerini ve sözün irâbını anlatır.¹⁸¹

¹⁷⁴ Gürkan, "Zerkeşî", 44/292.

¹⁷⁵ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 50.

¹⁷⁶ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 50.

¹⁷⁷ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 50.

¹⁷⁸ Bedreddin Zerkeşî, *el-Ezhiyye fî ahkâmi 'l-ed'iyye*, (Dâru'l-Furkân, 1408/1988), 24.

¹⁷⁹ Gürkan, "Zerkeşî", 44/292.

¹⁸⁰ Zerkeşî, *Selâsilü 'z-zeheb*, 51.

Eser, Ali Muhyiddin Ali el-Karadâgî'nin neşriyle 1982 yılında Kahire'de; 1984 yılında Tunus'ta ve 1986 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹⁸²

1.5.5.4. *Fî Ahkâmi't-temennî*

Âlimin bu risale niteliğindeki eseri, *el-Mensûr fi'l-Kavâid* adlı eserinde temenni çeşitlerini anlattığı kısımla benzerlik arz etmektedir.¹⁸³

1.5.5.5. *Luktatü'l-aclân ve bülletü'z-zamân*

Mantık, fıkıh usûlü, kelam ilmi konularından müteşekkil olan bu eser, muhtasar niteliğindedir. Bu eser üzerine Zekeriya el-Ensârî, Şeyh Cemâleddin el-Kâsimî ile birlikte 1326 yılında Fethu'r-Rahmân adıyla bir şerh yazmıştır.¹⁸⁴

Müellifin hadis alanına dair eserlerine ikinci bölümde detaylı bir şekilde yer vereceğimiz için burada ayrıca bahsetmeye ihtiyaç duymadık.

¹⁸¹ Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, 51.

¹⁸² Gürkan, "Zerkeşî", 44/292.

¹⁸³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, 1/246.

¹⁸⁴ Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, 52.

İKİNCİ BÖLÜM

ZERKEŞÎ'NİN ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK VE HADİS ANLAYIŞI

2.1. ESERLERİNDEKİ ÖZGÜNLÜK

2.1.1. *el-İcâbe li-îrâdî me'stedrakethu Âişe ale's-sahâbe*

Âlimin; Hz. Âişe'nin (r.a.) tek kaldığı, sahâbeye muhalefet ettiği, ictihad ve fetvalarda bulunduğu rivayetleri topladığı söz konusu eser, bu alanda yazılmış en geniş ikinci eser olma niteliği taşımaktadır. İlk eser, Ebû Mansûr Abdulmuhsin b. Muhammed eş-Şihî el-Bağdâdî'ye (ö. 489/1096) ait olan *el-Kifâye* isimli risaledir. Bu eser, yirmi beş hadis içermektedir.¹⁸⁵

Eseri ilk neşreden kişi Saîd el-Efgânî'dir. (ö. 1997) O, 1939 senesinde Şam-Zâhiriye kütüphanesinde Hz. Âişe (r.a.) hakkında çalışma yaptığı esnada kaydı olmayan bu eseri tevâfuken bulduğu ve 1939 yılında Dımaşk'ta neşrettiği bilinmektedir. Bundan sonra el-Efgânî'nin bulunduğu bu müellif nüshasını Rıfat Fevzi Abdumuttalib de gözden geçirerek neşretmiştir.¹⁸⁶

Eser, mukaddimesi dışında üç bölümden müteşekkildir. Mukaddimedede müellifin, Hz. Âişe'nin (r.a.) faziletini anlatarak giriş yaptığı görülmektedir. Bu konuda da öncelikle "...Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..."¹⁸⁷ âyetini zikretmiştir. Devamında ise eserin yazılış amacının Hz. Âişe'nin (r.a.) teferrüd ettiği yahut da diğer sahâbelere muhalefette bulunduğu rivayetleri toplamak olduğunu bildirdiği görülmektedir. Hz. Âişe'nin (r.a.), ictihad edebilecek ve fetvâda bulunabilecek bir ilmî birikime sahip olduğunu belirten Zerkeşî, sahâbeden bazısının zaman zaman ona başvurmasının da bunun bir göstergesi olduğunu dile getirmeyi ihmal etmemiştir.¹⁸⁸

Eserin ilk bölümünde Hz. Âişe'nin (r.a.) terceme-i hâli zikredilmiştir. Ümmü'l-mü'minîn diye giriş yapılan bölümde onun, Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) kızı

¹⁸⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, "Hz. Âişe'nin Hadis Tenkidçiliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1, (1971), 61; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1384.

¹⁸⁶ Bünyamin Erul, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, 17.

¹⁸⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Ahzâb 33/32.

¹⁸⁸ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li-îrâdî me'stedrakethu Âişe ale's-sahâbe*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1970), 3.

olduğundan, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) pek sevgili eşi olmasından bahsedilerek tanıtılmaktadır. Ayrıca künyesinin Ümmü Abdullah olduğu zikredilen Hz. Âişe'ye (r.a.), böyle denmesinin sebebinin ablası Esmâ bint Ebî Bekr'in (r.a.) oğlu Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) olduğu da belirtilmektedir. Bu künyelendirilen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğu haberi de "sahîh isnad" diye zikredilerek eserde kaydedilmiştir. Ayrıca Âişe isminin de incelendiği ve sözlüklerde nasıl geçtiği de eserde onunla ilgili verilen bilgiler arasındadır. Bununla birlikte Zerkeşî'nin, Rasûlullâh'ın (s.a.v.), Hz. Âişe'ye (r.a.) hitap şekillerini de rivayetlerle birlikte verdiği görülmektedir.¹⁸⁹ Bu mâlûmâtlardan sonra onu niteleyen kırk hususiyetten ayrıntılı bir biçimde söz eden Zerkeşî'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağlantılı olan özellikler, babası Hz. Ebû Bekr (r.a.) ile ilgili açıklamaları da kaydettiği görülmektedir. Bunlar dışında sadece kendisiyle ilgili olarak onun ilminin derin olduğuna dair görüşlere yer vermiş, onun ilminin diğer kadınlara nazaran daha çok olduğunu, bu konu zikredilirken fıkıh bilgisinin yanında tıp ve şiir alanlarına dair ilminin de zikredildiğini görüşlerle belirtmiştir. Bunların yanında onun konuşma üslubunun da diğer kadınlara nazaran daha iyi olduğunu ve onlardan daha fasih konuştuğuna rivayetler ışığında eserine kaydetmiştir. Zerkeşî'nin, Hz. Âişe (r.a.) hakkında eserine aldığı bu rivayetlerin bazılarının çok zayıf olması da ayrıca dikkat çeken bir husustur.¹⁹⁰

İkinci bölümde istidrâklere¹⁹¹ yer veren Zerkeşî, Hz. Âişe'nin (r.a.) sahâbenin ileri gelenlerine dair itirazlarını ve düzeltmelerini kaydetmiştir. Onun tenkitte bulunduğu râviilerin listesi şu şekildedir: Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre, Mervan b. Hakem, Ebî Saîd el-Hudrî, İbn Mes'ûd, Ebî Mûsâ el-Eş'ârî, Zeyd b. Sâbit, Zeyd b. Erkâm, Berâ b. Âzib, Abdullah b. Zübeyr, urve b. Zübeyr, Câbir, Ebî Talhâ, Ebî'd-Derdâ, Şeybe b. Osmân, Abdurrahman b. Avf, Fâtıma b. Kays (r.a.), gibi sahâbelerin ardından Râsulullâh'ın (s.a.v.) hanımlarıyla alakalı rivayet üzerine istidrâklere de bulunmaktadır. Ömer b. el-Hattâb'a (r.a.) sekiz, Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a.) bir, Abdullah b. Abbas'a (r.a.) sekiz, İbn Ömer'a (r.a.) on, Amr b. el-Âs'a (r.a.) bir, Ebû Hûreyre'ye (r.a.) on bir, Mervân b. el-Hakem'e (r.a.)

¹⁸⁹ Zerkeşî, el-İcâbe, 5-6.

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zerkeşî, el-İcâbe, 17-37.

¹⁹¹ "Yanlış düzeltmek, hatayı telafî etmek, kusuru örtmek gibi anlamlara gelir." Ayrıca bkz: İsmail Durmuş, "İstidrâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329.

bir, Ebî Saîd el-Hudrî'ye (r.a.) iki, İbn Mes'ûd'a (r.a.) bir, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (r.a.) bir, Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) bir, Zeyd b. Erkam'a (r.a.) bir, Berâ b. Âzib'e (r.a.) bir, Abdullah b. ez-Zübeyr'e (r.a.) iki, Urve b. Zübeyr'e (r.a.) bir, Câbir'e (r.a.) iki, Ebî Talha'ya (r.a.) bir, Ebi'd-Derdâ'ya (r.a.) bir, Şeybe b. Osman'a (r.a.) bir, Abdullah b. el-Avf'a (r.a.) bir, Hz. Âişe'nin erkek kardeşi Abdurrahman b. Ebî Bekr'e (r.a.) bir, Fâtıma bint Kays'a (r.a.) bir ve Rasûlullah'ın eşleriyle alakalı da bir tane olmak üzere bu kısımda toplamda elli dokuz istidrâk bulunmaktadır. Zerkeşî'nin neye göre sıraladığı bilinmeyen bu sahâbe ve tabiîn sıralaması eserde de tıpkı yukarıda verilen hâliyle geçmektedir.¹⁹²

Bakıldığında herhangi bir sıra benimsemeksizin kaydedildiği anlaşılan bu istidrâklerin en çok müksirûnda yer alan Ebû Hureyre'ye, Abdullah İbn Ömer'e ve Abdullah ibn Abbâs'â yapıldığı, bununla birlikte mukillûnda yer almasına ve rivayet konusunda oldukça titiz davrandığı bilinmesine rağmen Ömer b. el-Hattâb'a da sayıca çok denebilecek düzeltmenin geldiği görülmektedir. Öte yandan müksirûnda yer alan Câbir b. Abdullah ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye sadece iki tane istidrâk bulunması ve Enes b. Mâlik'e hiçbir düzeltmenin yapılmaması da yine dikkat çeken hususlardandır.

Üçüncü bölümde ise Hz. Âişe'nin (r.a.), sahâbenin genelini kapsayan istidrâkleri ile bazı fetvalar ve uygulamalara yönelik istidrâkleri bulunmaktadır. Bu bölümdeki istidrâkler konu başlıkları hâlinde ele alınmıştır. Söz konusu rivayetler, kadının namazı bozması, mescidde cenaze namazı kılınması, cenaze geçerken ayağa kalkılması, mut'a nikâhının haramlığı, ayakta bevletme, duha namazı, cuma günü yıkanma, su ile istincâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ali'ye vasıyyeti, zilhiccenin onunda oruç tutması ve gece namazıyla ilgili rivayetlerdir. Bu bölümde de on bir istidrâk olmak üzere eserde toplam yetmiş tane istidrâk mevcuttur.¹⁹³

Zerkeşî'nin, kullandığı rivayetlerin temel hadis kaynaklarındaki yerlerini göstermeyi ihmal etmediği bu eseri, metin tenkidi açısından oldukça önemli olmasının yanı sıra bunun bir hanım sahâbi tarafından yapılmış olması da ayrıca dikkat çekmektedir. Hz. Âişe'nin, Efendimiz'i (s.a.v.) iyi tanımasından mütevellit hal ve hareketlerini, söylediği sözleri, bizzat kendisinin yanında olmadığı zamanlarda da hangi durumlara ne gibi tepkiler vereceğini iyi bilmesi, ondan ilmi detaylıca

¹⁹² Zerkeşî, el-İcâbe, 57- 152.

¹⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zerkeşî, el-İcâbe, 153-170.

öğrenmesi, öğrendiklerini unutmamaya dair çabası; rivayetleri Kur'ân, sünnet, akıl, tarihteyaşanmış hadiseler vb. gibi kıstaslara arz etmesi onun ilmi yönünün ne derece kuvvetli olduğunu ve bunu kullanmayı da iyi bildiğini göstermek açısından bu eser alanında istisna bir eser mahiyetindedir.

Zerkeşî'nin bu eserini Türkçe'ye çevirerek ondan yararlanmayı kolaylaştıran Bünyamin Erul, sahabenin Hz. Âişe'ye dair itirazlarını da çalışmasına alarak, her iki tarafın da argümanlarını görmemizi sağlamıştır. Ayrıca Erul, eserinde Hz. Âişe'yi ilmî ve siyasi yönden değerlendirerek onun örnek bir kadın olduğunu örneklendirmelerle anlatmayı ihmal etmemiştir.

Celâleddin es-Suyûtî (ö.911/1505), söz konusu eseri, *Aynu'l-isâbe fi istidrâki Âişe ale's-sahâbe* adıyla telhîs ederek, esere bazı ilaveler yapmış, ondan bazı şeyleri çıkarmıştır.¹⁹⁴

Eserin, basımı ve Türkçe'ye çevrilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi “Zerkeşî'nin Hadis Kültürü” başlığı altında verildiği için burada tekrar vermeye ihtiyaç duyulmamıştır.

2.1.2. et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire (el-Leâli'l mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre)

Zerkeşî'nin, halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetleri metin ve sened bakımından incelediği eseridir.¹⁹⁵ Muhakkik Abdülkâdir Atâ, esere yazdığı mukaddimede meşhur hadis diye kast edilenin ulema indindeki meşhur hadis olmadığı bilakis bahsedilen rivayetlerin zayıf hatta uydurma olduğunu, muhteviyatında insanlar için tembih, öğüt barındırması sebebiyle halk arasında meşhur hadis diye bilindiğini vurgulamıştır. Söz konusu eser, bu sahada yazılmış eserlerin ilki olması hasebiyle oldukça önemli bir yere sahiptir.¹⁹⁶

Müellif, İmam Tacüddin el-Gazârî'nin (ö. 728/1327), dinde aslı olmamasına rağmen insanlar arasında hayli şöhret bulan bazı fikhî meselelere dair bir eser yazdığını belirtmiştir. Daha sonra aynı bu şekilde insanlar arasında hadis diye meşhurlaşmış sözlerin de bulunduğunu ve bu meseleyi diğerinden daha önemli gördüğünü söylemiştir.

¹⁹⁴ Saîd Hatiboğlu, “Hz. Âişe'nin Hadis Tenkitçiliği”, 62; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1181-1384.

¹⁹⁵ Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe li-beyâni meşhûr kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 191-192.

¹⁹⁶ Bedreddin ez-Zerkeşî, *et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, (Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 8.

Bu gibi durumların insanları delalete sürükleyeceğine değinerek hemen ardından efendimizin (s.a.v.)“ من يقل علي ما لم اقل فليتبوا مقعده من النار - Benim söylemediğim bir şeyi benim adıma söyleyen kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın.” hadisini zikretmiştir.¹⁹⁷

Âlim, rivayetlerin senedlerine dair naklettiği görüşler yanında kendi değerlendirmelerini de zikrederek sened tenkidi noktasında yetkinliğini göstermiştir.Eserin bazı kısımlarında İbnü'l-Cevzî, Hâkim en-Nîsâbûrî gibi meşhur âlimlerin hatalarını dile getirdiği de görülmektedir.¹⁹⁸ Bununla birlikte eserin bazı kısımlarında garip lafızları açıkladığına da şahit olunmaktadır.¹⁹⁹

Celâleddin es-Suyûtî, âlimin bu eserine bazı ilavelerde bulunarak ona *ed-Durerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire* ismini vermiştir. Necmuddin Muhammed b. Muhammed el-Ğazâ (ö. 985/1577) da *İtkân mâ yahsünü min beyâni'l-ahbâri'd-dairati ale'l-elsünismini* verdiği eserini, Zerkeşî'nin ve Suyûtî'nin sözü geçen eserlerine ilavelerde bulunarak ve onlardan istifade ederek te'lif etmiştir.²⁰⁰

Müellif, eseri *el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdîsi'l-müştehire* olarak isimlendirdiğini ve onu dokuz babta incelediğini belirtmektedir. İlk babta, ahkâm konusunda meşhur olmuş rivayetleri; ikinci babta, hikmet ve edep konusundaki rivayetleri; üçüncü babta, zühd konusunu içeren rivayetleri; dördüncü babta, tıp ve sağlığa faydalı şeyler konusundaki rivayetleri; beşinci babta, faziletler konusundaki rivayetleri, altıncı babta, dua ve kalıplaşmış bazı sözleri içeren hadisleri; yedinci babta, haberler ve kıssalar ihtiva eden rivayetleri; sekizinci babta, fitneler konusundaki rivayetleri; dokuzuncu babta ise bazı yaygın işleri ihtiva eden rivayetleri incelemiştir.²⁰¹

Andrew Rippin isimli müsteşriğin, söz konusu eserin şu anda kayıp hâlde olduğunu söylediği bilgisi de kayıtlarda geçmektedir.²⁰²

2.1.3. *Tahrîcü ehâdîsi'r-Râfî*

Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvînî er-Râfî'nin (ö.623/1226), İmam Gazzâlî'ye (ö.505/1111) ait *el-Vecîz* adlı eser üzerine *Fethu'l-*

¹⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “İlim”, 3 (No. 109);Zerkeşî, *et-Tezkira*, 25.

¹⁹⁸ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 25- 148.

¹⁹⁹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 146.

²⁰⁰ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, *Mekâsidü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsüni*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 26-27.

²⁰¹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 29-30.

²⁰² Gürkan, “Zerkeşî”, 44/290.

azîz alâ kitâbi'l-vecîz isimli şerhi bulunmaktadır. Zerkeşî de er-Râfî'nin sözü geçen bu eseri üzerine bir tahrir çalışması gerçekleştirmiştir. Zerkeşî bu eserinde İbn Mülakkın yöntemiyle birlikte Abdullah ez-Zeylaî'yi de hadisleri senedleriyle kaydetme yönünden takip ettiği anlaşılmaktadır.²⁰³

Zerkeşî, *et-Tezkira* adlı eserinde, konusu geçen eserini *ez-Zehebü'l-İbrîz* ismiyle takdim etmiş ve orda kaydettiği hadislerin farklı rivayetlerini zikrettiğini desöylemiştir.²⁰⁴ Dehlevî'nin kaydettiğine göre bu eser beş ciltten müteşekkildir.²⁰⁵ Eserin yazma nüshası III. Ahmed Kütüphanesi'nde 2973 numarada bulunmaktadır.²⁰⁶

2.1.4. *et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi's-sahîh*

Adından da anlaşılacağı üzere Buhârî'nin (ö.256/870)*el-Câmiu's-sahîh* adlı hadîs kitabının üzerine yapılmış bir çalışmadır. Kaynaklarda geçtiğine göre bu eser, Zerkeşî'nin daha önce *Şerhu'l-Buhârî* adıyla başlayıp daha sonra müsvedde hâlinde bıraktığı çalışmanın bir ciltlik özeti niteliğindedir.²⁰⁷ Buhârî'de geçen anlaşılması güç, kapalı, garip lafızlar üzerine yazmış olduğu bir eserdir.²⁰⁸ Bunlarla birlikte rivayetleri cümle cümle alarak incelediği ve o cümleler üzerine muhtelif görüşleri kaydettiği de görülmektedir. Aynı zamanda rivayetlerde var olan bazı dil kullanımlarına ayetlerden örnekler veren Zerkeşî, yeri geldiğinde şiirleri de bu yönde kullanmıştır. Dînî nasslardaki bu kullanımlara Arap şiirleri ile de misaller vermesi onun edebî yönünün de kayda değer yetkinlikte olduğunu göstermektedir.²⁰⁹

Eser, Muhammed b. Muhammed Abdüllatîf tarafından 1351-1353 yıllarında Kahire'de; Ahmed Ferîd tarafından 2000 yılında Mekke'de; Yahyâ b. Muhammed Ali el-Hakemî tarafından 2003 yılında Riyad'da; Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil tarafından 2004 yılında Beyrut'ta, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-müşkil alâ Sahîhi'l-Buhârî* isimli te'lifîyle beraber ve Rıdvân Câmi' Rıdvân tarafından 2002-2007 yıllarında Kahire'de basılmıştır. Ayrıca İbn Hacer tarafından yapılan *Havâşî Tenkîhi'z-Zerkeşî ale'l-Buhârî* isimli eser de, Zerkeşî'nin söz konusu eserinin yanlışlarının tashih edildiği bir çalışma olarak bu konuda zikredilebilir. Bunun dışında bu eser üzerine yapılmış çalışmalar arasında Kadı Muhibüddin İbn

²⁰³ Gürkan, "Zerkeşî", 44/290; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/174; İbn Hacer, *ed-Durer*, 3/398.

²⁰⁴ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 71.

²⁰⁵ Abdülaziz b. Şah Veliyyullah Dehlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, (Ankara: DİB Yayınları, 1986) 208.

²⁰⁶ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 64.

²⁰⁷ İbn Hacer, *ed-Durer*, 2/398.

²⁰⁸ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 62.

²⁰⁹ Bedreddin ez-Zerkeşî, *et-Tenkîh li-elfâzi'l-câmi'u's-sahîh*, (Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003), 4-6.

Nasrullah el-Bağdâdî'nin *en-Nüket ale't-Tenkîh şerhi'l-Câmii's-sahîh* isimli çalışması ve Şemseddin es-Sehâvî'nin *Tecrîdü Havâşî alâ Tenkihi'z-Zerkeşî* isimli haşiyesi de bulunmaktadır.²¹⁰

2.1.5. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*

İbnü's-Salâh'a (ö.643/1245) ait *Ulûmü'l-hadîs/el-Mukaddime* adlı eserin şerhi niteliğindedir.²¹¹ İbn Salâh'ın hadis çeşitlerinin fihristini anlattığı bu eserindeki²¹² üslubunu takip eden Zerkeşî de bölümleri tıpkı onun gibi numaralandırarak hadis çeşitlerine dair açıklamalar yapmış, bunu yaparken farklı âlimlerin görüşlerinden yararlanmayı da ihmal etmemiştir.²¹³

Zeynelabidin b. Muhammed b. Belâferîc, eser üzerine yüksek lisans yapmış ve yine aynı isim tarafından eser tahkik edilerek *ez-Zerkeşî ve Kitâbühü en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salah* adıyla 1998 ve 2008 yıllarında Riyad'da yayımlanmıştır.²¹⁴

2.1.6. *et-Ta'lik alâ Umdeti'l-ahkâm*

İmam Abdülganî el-Makdisî el-Cemmâîlî'ye (ö.600/1203) ait olan *Umdeti'l-Ahkâm* isimli eserde yer alan hadislerin sıhhatini belirtmek ve onları lügavî açıdan tahlil etmek amacıyla te'lîf edilmiş bir eserdir. İmam el-Cemmâîlî, söz konusu eserinde Buhârî (ö.256/870) ve Müslîm'de (ö. 261/875) yer alan ahkâm hadislerini, konularına göre sıralayarak bir araya toplamıştır.²¹⁵ Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî, Zerkeşî'nin bu eserini onun tenkidlerine yer vererek *Kitâbü Tashîhi'l-Umde li'l-İmâm ez-Zerkeşî* isimle yayımlamıştır.²¹⁶

2.1.7. *el-Muteber fî tahrîci ehâdisi'l-Minhâc ve'l-muhtasar*

Kâdî Beyzâvî'ye (ö.685/1286) ait olan *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûlile* İbnü'l-Hâcib'e (ö.646/1249) ait olan *Muhtasaru Müntehe's-sûl ve'l-emeladlı*

²¹⁰ Gürkan, "Zerkeşî", 44/290.

²¹¹ Muhammed Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisün*, (Riyad: Riâsetü'l-âmmeh li-idâreti'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ ve'd-da've ve'l-irşâd, 1984), 493; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 63.

²¹² Takiyyüddin İbn'i's-Salâh, *Ma'rîfetü envâi ulumi'l-hadîs*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1986), 7.

²¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-Nüketi alâ mukaddimeti İbn'i's-Salâh*, (Riyad: Mektebetü Edvâu's-selef), 5-13.

²¹⁴ Gürkan, "Zerkeşî", 44/290.

²¹⁵ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 1/63; Gürkan, "Zerkeşî", 44/290; M. Yaşar Kandemir, "Cemmâîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları*, (İstanbul:TDV Yayınları, 1993), 7/340.

²¹⁶ Gürkan, "Zerkeşî", 44/290.

eserlerde mevcut olan hadislerle alakalı yazılmış bir eserdir.²¹⁷ Sözü geçen hadislerin hangi hadis kaynağında, hangi sigalarla kullanıldığı, hadislerde geçen bazı kelimelerin okunuşları, âlimin hadislerin senedlerine dair değerlendirmeleri ve tenkidleri bulunmaktadır. Kendisinin hadîs ilmi alanında yetkinliğini gösteren eserlerinden olan *el-Muteber*'in sözünü *et-Tezkira* adlı eserinde geçirdiği görülmektedir.²¹⁸ Abdürrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî Suudi Arabistan İslâm Üniversitesi'nde, söz konusu eser üzerine doktora çalışması yapmıştır.²¹⁹ Eser, 1984 yılında Kuveyt'te Hamdî Abdülmecîd es-Selefi tarafından tahkik edilerek basılmıştır.²²⁰

2.1.8. *Şerhu'l-erbaîni'n-Nevevî*

Kırk hadis kültürü Efendimiz'in (s.a.v.) kırk hadis ezberleme konusundaki müjdesine dayanmakta²²¹ olup İslâm ümmetinde oldukça mühim bir konuma sahiptir. Bu konuda yazılmış en meşhur kitap Nevevî'ye (ö.676/1277) aittir. Temel dini konular hakkında derlenmiş olan Nevevî'nin bu eserinde kırk hadîsin ekserisi Buhârî ve Müslîm'den seçilmiştir.²²² Adından da anlaşılacağı üzere Zerkeşî'nin söz konusu eseri, Nevevî'nin eserine şerh olarak yazılmıştır.²²³

2.1.9. *el-Muhtasar fi'l-hadîs*

Âlimin bu eserine dair fazla bir ma'lûmât bulunmamakla birlikte onu Dımaşk'ta rihlede İbn Kesir'e okuduğu bilinmektedir.²²⁴

2.2.ZERKEŞÎ'NİN HADÎS-SÜNNET ANLAYIŞI

2.2.1. Zerkeşî'ye Göre Hadis ve Sünnetin Tanımı

Hadis kelimesi yeni, modern, haber gibi anlamlara gelmektedir. Bunun dışında konuşmak mânâsını da kapsamaktadır. İstilah olarak ise söz, fiil ve takrir

²¹⁷ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Muteber fi tahrîci ehâdisi'l-minhâc ve'l-muhtasar*,(Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1984.), 6.

²¹⁸ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 79.

²¹⁹ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi'*, 64.

²²⁰ Gürkan, "Zerkeşî", 44/290.

²²¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erbaîn en-Nevevî*, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc 2009), 37-38.

²²² M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/49.

²²³ İbn Hacer, *ed-Durer*, 3/397.

²²⁴ İbn Hacer, *ed-Durer*, 3/397.

bağlamında Rasûlullah'a nispet edilen kayıtlara hadis denmektedir. Hadis, metin ve sened olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.²²⁵

Sünnet, Hz. Muhammed'in (s.a.v.), nübüvvetten önceki yaşam tarzı da dâhil olmak üzere hayatı boyunca söylediği sözler, devamlı olarak yaptığı uygulamalar olarak tanımlanabilir.²²⁶ Hemen hemen aynı tanıma sahip olan bu kavramlar için aslında sünnet, hadislerin uygulama kısmıdır denebilir.

Zerkeşî'nin eserlerinde hadis kavramına dair bir tanım olmamakla birlikte onun hadis ilimleriyle alakalı meseleleri, tanımıyla birlikte örneklendirerek açıkladığı gözlenmektedir. Sünnete ise fikhî yönüyle bakan âlim, onu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söylediği söyler ve yaptığı fiiller olarak tanımlamıştır. O ayrıca tüm nebilerin günahattan berî olduklarını ve bize emredilenin de onların sözlerine, davranışlarına kısacası tüm hallerinde onlara uymak olduğunu vurgulamıştır.²²⁷

Zerkeşî, hadis ilimlerine ciddi katkılar sağlamış bir âlimdir. Hadis ilmini ilgilendiren görüş ve tespitlerine, hadis eserleri hariç fıkıh, fıkıh usûlü ve Kur'ân ilimleri eserlerinde yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda onun hadis ilmine katkıları arasında en fazla dikkat çeken konu, İbn Salâh'ın sayısını atmış beş olarak belirlediği, kendi hocası Bulkînî'nin de ona ilaveten beş tane daha zikrettiği hadis ilimlerine eklemelerde bulunması ve bunları açıklaması olabilir.²²⁸ Onun bu ilaveleri kaynaklarda sekiz tane olarak geçmekle birlikte bunların dördü daha önceki âlimler tarafından değinilmiş meselelerdir. Kalan dördü ise, bu alana ilk olarak Zerkeşî tarafından ilave edilmiş konulardır.²²⁹ Onun eklediği konular şu şekildedir:

- Sahâbenin tâbînden rivayeti
- Esah rivayeti bilmek
- Râviler için kullanılan terimlerdeki farklılıklar
- İlk defa Rasûlullâh (s.a.v.) tarafından kullanılan kelimeler

²²⁵ Abdülhak ed-Dehlevî el-Hanefî, *Mukaddimetü fî usûli'l-hadis*, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye 1986) 33; Muhammed b. Salih el-Useymin, *Mustalahi'l-hadis*, (Kahire; Mektebetü'l-İlm 1994) 5; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: M. Ü. İFAV Yayınları 2014), 31; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları 1987) 63.

²²⁶ Aydın, *Hadis Sözlüğü*, 140.

²²⁷ Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi*, 899-901.

²²⁸ Sirâceddin el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-ıstılah*, (Kahire: Dâru'l-meârif), 147-150.

²²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbn Salâh*, (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984), 234.

2.2.2.1. Sahâbenin Tabîinden Rivayeti

Cerh-ta'dîl açısından da önemli bir kısmı teşkil eden bu çeşit, tabaka olarak büyüğün küçükten rivayeti olarak da geçmektedir. Müellif, bu nevînin adedinin yaklaşık yirmi kadar olduğunu söylemiş, ardından da bu çeşide verilebilecek en meşhur örneği zikretmiştir. Belirttiğine göre Müslim'in, *Sahîh*'inde geçen "Bir adam, Rasûlullah'a, eşyle cima ettikten sonra yıkanmak/gusletmek konusunda tembellik eden, ihmalcî davranan kişi hakkında sordu. O esnada Hz. Âişe de orada oturuyordu. Rasûlullah (s.a.v.), dedi ki: "Bu işi yaparım sonra ben ve (Hz. Âişe'yi işaret ederek) o guslederiz."²³⁰ Bu rivayeti Câbir b. Abdullah'ın (r.a.), Ümmü Gülsüm'den (r.a.) naklettiği bilinmektedir. Ümmü Gülsüm (r.a.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kızıdır ve babasının vefatından sonra dünyaya gelmiş olup tâbiîn neslindedir. Dolayısıyla rivayetin senedinde, bir sahâbînin, tâbiînden hadis naklettiği anlaşılmaktadır.²³¹

Suyûtî, *Tedribu'r-râvî* adlı eserinde söz konusu çeşidin, hadîs ilimlerine her ne kadar kendisi tarafından ilave edildiğini söylemiş bulunsa da, bunun ilk Zerkeşî tarafından ilave edildiğini, *en-Nüket* eserinin muhakkiki ayrıca belirtmiştir.²³² Bu konuyla ilgili zikredilmesi gereken diğer bir mesele de Hatîb el-Bağdâdî ve Irâkî tarafından bu nevîye giren rivayetlerin bir araya getirilerek eser te'lîf edilmesi meselesidir. Bu bilgi yanlış olmamakla birlikte, sahâbenin tabîinden rivayetini müstakîl bir ilim olması açısından zikreden kişi Zerkeşî'dir.²³³

2.2.2.2. Esah Olan Rivayetin Bilinmesi

Bu çeşitte iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi râvinin daha sika olanını bilmektir. Zerkeşî bu durum için, râvinin, âlimlik yönünden ziyade güvenilirliği ile meşhur olduğunu belirtmektedir. İkinci durum ise, herhangi bir konudaki hadislerin mana bakımından en muteber olanını bilmektir. Zerkeşî bu durum için, bir babta toplanmış olan temizlik, alım-satım, nikâh gibi konulardaki hadislerin, her birinin alanına has bablardaki diğer hadislerden daha sahih olabileceği

²³⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ et-Türâsî'l-Arabî), "Hayz" 22 (No. 350).

²³¹ Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, (Riyad: Edvâu's-selef, 1998), 67-68.

²³² Zerkeşî, *Nüket*, 67.

²³³ Celâleddin es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, (Riyad: Mektebetü Kevser, 2009), 2/1415-918; Zerkeşî, *Nüket*, 67.

açıklamasını yapmıştır. Yani, bir konudaki rivayetlerden en sahih olanını tespit etmek, onun kesinlikle sahih olacağı anlamına gelmeyebilir.²³⁴

2.2.2.3. Râviler İçin Kullanılan Terimlerdeki Farklılıklar

Zerkeşî, bunu açıklarken, “o, falan gibi değildir”, “onun bendeki izlenimi falan gibi değildir” gibi bir râvînin diğerine nazaran noksan olduğuna delalet eden kullanımlarından bahsetmektedir. Ayrıca âlim, bu çeşidi kullanmadaki amacın bir râvîyi yermek değil, ihtilafı rivayetlerde birini diğerine tercih etmede başvurabilmek olduğunu da belirtmiştir.²³⁵

İbn Dakîk el-Îd (ö.702/1302), “ bu konuyu hadîs ilimlerinden kabul etmek ve hakkında eser telif etmek gerekir. Ben, şimdiye kadar böyle yapan birini hatırlamıyorum demektir.”²³⁶ Ancak konunun İbn Dakîk el-Îd’in belirttiği gibi olmadığı, Zerkeşî’nin eserinde açıkça görülmektedir.

2.2.2.4. İlk Defa Rasûlullah Tarafından Kullanılan (s.a.v.) Kelimeler

Burada kast edilen konu, Rasûlullah’tan (s.a.v.) önce herhangi biri tarafından kullanılmamış, ilk defa ondan işitilen kelimelerdir. Zerkeşî, eserinde zikrettiği bu kelimeleri Rasûlullah’tan (s.a.v.) önce hiçbir Arap’tan duymadığını, ilk defa ondan duyduğunu belirtmiştir. Onun bu konuda verdiği örneklerden biri Buhârî’de geçen “Mümin bir delikten iki defa sokulmaz” hadîsindeki “sokulmaz” mânâsına gelen “لا يلدغ” kelimesidir. Zerkeşî, bu kelimeyi Rasûlullâh’a kadar kimsenin kullanmadığını, ilk defa ondan duyulduğunu belirtmiştir.²³⁷

2.2.3. Zerkeşî’nin Tenkitçiliği

2.2.3.1. İsnad Tenkidi

Kelime anlamı olarak “dayanmak, itimad etmek” manalarına gelen isnad kelimesi ıstılah olarak rivayeti birbirinden alarak kendinden sonrakilere ulaştırılanların tarihe göre sıralandığı isim zincirine denir.²³⁸ Hadislerin kabul edilebilir olmasını etkileyen en önemli faktörlerden biri, senedinin sağlam olmasıdır. Senedinin sağlam olması ise onu oluşturan râvîlerin, âlimlerce konulmuş birtakım şartları taşımasına

²³⁴ Zerkeşî, *Nüket*, 77-78.

²³⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/75-76.

²³⁶ İbn Dakîk el-Îd, *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2009), 252.

²³⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Edep”, 8 (No. 6133); Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/81.

²³⁸ Raşit Küçük, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/154; Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, 137.

bağlıdır. Yalnızca bu durumda Rasûlullâh'a (s.a.v.) nispet edilen söz ve fiillerin gerçekten ondan sadır olduğuna ve değiştirilmeden günümüze kadar aktarıldığına emin olunabilir.

Aynı zamanda râvî tenkidi de diyebileceğimiz bu tenkit yöntemiyle râvîlerin hadis rivayetlerine ehil olup olmadıkları araştırılmaktaydı. Bu araştırma neticesinde de cerh-ta'dîl adı verilen uygulama ortaya çıkmıştır. Cerh, adalet ve zabt kıstaslarına tam olarak uymadığı anlaşılan râvînin bu durumunun ortaya konması ve neticesinde de onun rivayetlerinin değerinin etkilenmesidir. Ta'dîl ise, cerhin tam aksi olarak, bir râvînin adalet ve zabt sıfatlarını taşıdığını tespit ederek, rivayetlerinin bu minvalde değerlendirilmesidir.²³⁹ Bu tanımlara göre cerh ve ta'dîlin, sened tenkîdi ile doğrudan bağlantılı olduğu ve bu tenkîd çeşidinin cerh ve ta'dîl üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Hicrî birinci asrın son çeyreğinde başlayan bu meseleyi ilk kez kaleme alan kişi İbn Ebî Hâtim olmuştur. *el-Cerh ve 't-ta'dîl* adını verdiği eserinde bu ilme dair lafızları da ilk inceleyen kişidir.²⁴⁰

Hıfzı tam ve dikkat yönünden de herhangi bir eksiği bulunmayan bir râvînin fisk, yalancılık gibi karakterini ilgilendiren yahut da sika râvîlerin rivayetlerine muhalif rivayet de bulunmak gibi rivayetini yaralayan bir konuda kusurunun bulunması onun cerh edilmesine sebep olur. Ta'dîl ise râvînin kendisini ya da rivayetlerini kabûlden düşürecek herhangi bir engel taşımamasıdır.²⁴¹ Âlimler, ta'dîlin sebep belirtilmeksizin mübhem olarak kabul edilebileceğini bunun nedeninin de onun sebebinin çok olmasından dolayı hepsinin zikredilmesinin zor olabileceğini söyler. Cerh söz konusu olduğunda da onun sebepsiz kabul edilmeyeceğini belirtirler.²⁴² Ancak âlimlerin bu değerlendirmelerinin sebepsiz yapılamayacağını belirtmesine rağmen herhangi bir sebep sunmadan görüş nakledenlerin arasında ez-Zerkeşî de bulunmaktadır.²⁴³

Cerh ve ta'dîl faaliyetinde bulunarak hadis ilminin bu alanında kendini gösteren âlimlerden biri de Bedreddin ez-Zerkeşî'dir. O, hadis alanında yazdığı eserlerinde kaydettiği rivayetlerin râvîlerinden bazısını cerh ve ta'dîle tâbi tutarak bu ilim açısından yetkinliğini göstermiştir. Suyûtî'nin; Zerkeşî'nin, *el-Burhân* adlı

²³⁹ Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, 147.

²⁴⁰ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 206-208.

²⁴¹ Emin Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 6/394.

²⁴² Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâidü fî ulûmi'l-Hadis*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1392/1972), 167.

²⁴³ Tehânevî, *Kavâid*, 168.

eserinden cerh-ta'dîle dair görüşlerini alıp eserinde zikretmesi, onun bu alandaki yetkinliğinin bir göstergesi olabilir.²⁴⁴

Zerkeşî'nin yaptığı bazı cerh ve ta'dîl örneklerinden bahsedelim.

İbn Mâce'nin (ö.273/887) *Sünen*'inde geçen Kesîr b. Şinzîr'in, Muhammed b. Sîrîn'den onun da Enes b. Mâlik'ten naklettiği hadise göre Allah Rasûlü dedi ki:

- طلب العلم فريضة على كل مسلم، وواضع العلم عند غير أهله كمقلد الخنزير الجواهر واللؤلؤ والذهب -
İlim öğrenmek her müslümana farzdır, ilmi, ona layık olamayacak birine öğretmek ise domuzun boynuna mücevherler, inci ve altın takmak gibidir.”²⁴⁵Zerkeşî, hadisin râvîlerinden Kesîr b. Şinzîr için “muhtelefun filh”²⁴⁶ ifadesini kullanarak onu cerhetmiştir.²⁴⁷

Zerkeşî'nin eserinde belirttiğine göre Taberânî'de (ö.360/971) geçen, ancak kaynaklarda yerini bulamadığımız, Alâ b. Beşîr'in, İbn Uyeyne'den rivayet ettiği şurivayete göre Rasûlullah şöyle demiştir: “ليس لفاسق غيبة” - Fasığın gıybeti yoktur.” Zerkeşî, bu hadisin râvîsi Alâ b. Beşîr hakkında “zayıftır” diyerek onu cerhetmiştir.²⁴⁸

Zerkeşî'nin, Şeyh Muhyiddin'in *el-Ezkâr* adlı eserinde geçtiğini kaydettiği, İsmail b. İyâş'ın, İshâk b. Abdullah b. Ebî Furve'den, onun, Muhammed b. Yusuf'tan, onun, Amr b. Osmân'dan, Osmânın da, babasından aldığı bir rivayete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Sabah, rızka engel olur.(Yani seher vakti uyumak)”Zerkeşî, bu hadisin zayıf bir hadis olduğunu belirtirken râvîlerinden İbn Ebî Furve'nin metruk olduğu değerlendirmesini yapmıştır.Zerkeşî ayrıca bu rivayetin,Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'inde oğlu Abdullah ziyadesiyle bulunduğunu belirtir.²⁴⁹

Müsnedü'l-firdevssahibi ed-Deylemî'nin (ö.509/1115) Ebî Ma'şer cihetiyle naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediği nakledilir: “İnsanlara akıllarının değerini anlatmakla emrolunduk.” Bu hadisin senedinde Ebî

²⁴⁴ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/361.

²⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, (Kahire: Dâru İhyâi Kütübî'l- Arabî), “Mukaddime”, 17 (No. 224).

²⁴⁶ Anlamı için bkz: Abdullah Aydınlı, *Hadîs Sözlüğü*, 109.

²⁴⁷ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 42.

²⁴⁸ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 46.

²⁴⁹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 55.

Ma'şer ile İkrime arasında bulunan şahsın kim olduğu bilinmediği için Zerkeşî, hadisin isnadının zayıf ve meçhul olduğunukaydetmiştir.²⁵⁰

Muhammed b. İshak b. Huzeyme'nin, Muhammed b. Ahmed b. Rezîn'inden, onun da İbn Cerîh'ten, İbn Cerîh'in, Atâ'dan, Atâ'nın da İbn Abbas'tan naklettiği, İbn Abbas'ın da merfu olduğunu bildiğini zikrettiği bir hadîse göre Rasûlullâh: "Hızır (a.s.) ve İlyas (a.s.) her yıl bir dönemde bir araya gelirler." buyurmuştur. Zerkeşî, hadisin râvîlerinden İbn Rezîn için "leyse bişey'in"²⁵¹ değerlendirmesini yapmıştır.²⁵²

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö.405/1014),*el-Müstedrekale's-sahihayn*adlı eserinde geçen, Ebû Bekir Muhammed b. Belviye'nin, Muâz b. el-Müsennâ el-Abdî'den, onun, Seyf b. Mekkîn'den, onun, Abdurrahmân b. Abdillah b. Mes'ûd'dan, onun da babasından naklettiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İneğin sütü ve iç yağı size gereklidir; etinden ise uzak durun. Çünkü onun sütü ve yağı size devâ ve şifâ iken etihastalıktır."²⁵³Hâkim'in belirttiğine göre bu hadis sahîhtir. Zerkeşî ise bu hadisin munkatı' bir hadis olduğunu belirtir ve "fi sıhhatihi nazar"²⁵⁴ ifadesini kullanır.²⁵⁵

Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö.275/889)*Sünen*'inde geçen rivayette onun Zî Mihber'il-Habeşî'den aldığı habere göre Rasûlullah'la (s.a.v.) birlikte seferlerin birindeyken bir vadide uyuyakaldıkları için sabah namazını kaçırmaları üzerine, Allah Rasûlü (s.a.v.) abdest aldı ve dedi ki: "Toprak abdesti kirletmez (bozmaz)." Sonra (yere) oturmayı emretti.²⁵⁶ Zerkeşî, bu rivayetin isnadı için sahîhtir diye değerlendirmede bulunmuştur.²⁵⁷ Bu rivayetin bir benzeri de Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-avsât* adlı eserinde geçmektedir.²⁵⁸

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde rivayet ettiği ve onun Hâşim'den, Hâşim'in Ebu Beşer Ca'fer b. Ebî Vahşî'den, onun Saîd b. Cebîr'den, onun da İbn

²⁵⁰ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 107.

²⁵¹ Anlamı için bkz: Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, 89.

²⁵² Zerkeşî, *et-Tezkira*, 207.

²⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1411/1990), "Tıp", 4 (No. 8224).

²⁵⁴ Anlamı için bkz: *Hadis Sözlüğü*, 58.

²⁵⁵ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 148.

²⁵⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), "Salât", 2 (No. 445).

²⁵⁷ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 69-70.

²⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn), 5/4662.

Abbas'tan rivayet ettiği habere göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Haber, muayene gibi değildir. (Başkasının haber vermesi, kendi gözünle görmeyen gibi değildir.)” Bu haberi İbn Hibban ve Hakîm en-Nîsâbûrî'nin de rivayet ettiğini zikreden Zerkeşî, isnadının sahih olduğunu belirtir.²⁵⁹

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'inde geçen Muhammed b. Râşid'in, Mekhûl'den naklettiğine göre Hz. Âişe'ye, Ebû Hureyre'den gelen bir haber soruldu. O habere göre Rasûlullah (s.a.v.): “الشؤم في ثلاثة: في الدار والمرأة و الفرس - Üç şeyde uğursuzluk vardır: evde, kadında ve atta.” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe (r.a.) dedi ki: “Ebû Hureyre ezberleyememiş, o girdiğinde Rasûlullah (s.a.v.): ‘قاتل الله اليهود، يقولون: الشؤم في ثلاثة في الدار والمرأة والفرس’ (s.a.v.): Allah Yahudileri kahretsin. Onlar ‘üç şeyde uğursuzluk vardır, evde, kadında ve atta’ diyorlar.’ diyordu. Ebû Hureyre hadisin sonunu işitmiş, başını işitememiş.”²⁶⁰ Bu rivayette Hz. Âişe'nin, Ebû Hureyre'ye itiraz etmesi ve onu düzeltmesi açısından her ne kadar metin tenkidi bulunsa da Zerkeşî'nin, rivayetin isnad zinciriyle ilgilendiği görülmektedir. O, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin, bu rivayetin senedindeki Muhammed b. Raşid'i güvenilir bulduğunu zikrettikten sonra Âişe ve Mekhûl arasındaki kişide şüphe olduğunu belirtir.²⁶¹

Taberânî *el-Mu'cemu'l-evsat* adlı eserinde, İbn Ömer rivayetiyle gelen, Rasûlullah'ın (s.a.v.) “Ani ölüm, müminlere gazaptır.” buyurduğu haberi, Hz. Âişe'ye ulaşınca Hz. Âişe şöyle demiştir: “Allah İbn Ömer'e mağfaret etsin. Rasûlullah (s.a.v.), ‘Ani ölüm müminlere hafiflik, kâfirlere gazaptır.’ buyurmuştur.” Zerkeşî, Taberânî'nin ‘bunu Abdülmelik'ten sadece Sâlih rivayet etmiştir’ dediğini naklettikten sonra âlimlere göre Sâlih'in zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁶²

Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr, *Müsned*'inde şöyle bir rivayet nakletmiştir: Bir gün Amr b. Ümeyye, çarşıda keten bir örtü pazarlığı yaparken Hz. Ömer geldi ve 'bu nedir ey Amr?' diye sordu. O da ‘örtü, onu satın aldım ve tasadduk edeceğim’ dedi. Ömer de ona: ‘öyleyse sen, ticaretine devam et’ diyerek gitti. Daha sonra Ömer onun yanına tekrar geldi ve “örtüyü ne yaptın?” diye sordu. O da “onu tasadduk ettim.” diye cevap verdi. Ömer de kime tasadduk ettiğini sorunca o: “eşime” diye cevap verdi. Bunun üzerine Ömer: “Sen tasadduk edeceğini söylememiş miydin?” diye

²⁵⁹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 78-79.

²⁶⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî el-Basrî, *Müsned-ü Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, (Mısır: Dâru'l-Hicr 1419/1999), 1641.

²⁶¹ Zerkeşî, *el-İcâbe*, 104.

²⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, 1/173; Zerkeşî, *el-İcâbe*, 96.

sordu. O da: “Evet ama ben Rasûlullah’ı (s.a.v.) ‘eşlerinize verdiğiniz şeyler sizin için sadakadır’ diye buyurduğunu işittim.” dedi. Hz. Ömer de: “Ey Amr! Rasûlullah (s.a.v.) adına yalan konuşma!” diyince o da: “Vallahi birlikte müminlerin annesi Hz. Âişe’ye gidene kadar senden ayrılmayacağım.” diye karşılık verdi. Bunun üzerine ikisi birlikte Hz. Âişe’ye gidip bu meseleyi sormak için kendisinden müsaade istediler. Amr, Hz. Âişe’ye: “Allah adına sana yemin ediyorum, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ‘Onlara (eşlerinize) verdiğiniz sizin için sadakadır’ dediğini işittin mi?” diye sordu. Hz. Âişe de: “Allah’ım evet, Allah’ım evet.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Bu söylendiğinde ben neredeydim? Galiba çarşı-pazardaki alışveriş beni oyaladı.” dedi. Bu rivayeti eserine kaydeden Zerkeşî, hadisin râvîlerinden Muhammed b. Ebî Humeyd’in zayıf olduğu değerlendirmesini yapmıştır.²⁶³

Beyhâkî (ö.458/1066) *Sünen*’inde Alib. Medîni’den (ö.234/848) şöyle rivayet etmiştir: Babamın bildirdiğine göre Alkâme b. Alkâme annesinden haber verdi: Şeybe b. Osmân, Hz. Âişe’nin yanına girdi ve dedi ki: “Ey müminlerin annesi, Kâbe’nin örtüsü bizde toplanıyor ve çok yer kaplıyor, biz kuyuları derin bir şekilde kazıyoruz, cünüp ve hayızlıların giymemesi için oraya gömüyoruz.” Hz. Âişe şöyle cevap verdi: “İyi yapmamışsın, ne kötü yapmışsın! Kâbe’nin örtüsünü çıkarttıktan sonra onu cünüp ve hayızlıların giymesinde bir sakınca yoktur. Ama onu sat ve bedelini yoksullara, Allah yolundakilere ve yolda kalmışlara harca.” Zerkeşî, bu rivayeti zikrettikten sonra onun isnadının Ali b. Medîni’den dolayı muallel olduğunu belirtmiştir. Zira o, âlimlere göre zayıf bir râvîdir. Fakat Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî de kendi rivayetiyle onu desteklemiş olsa da onun da zayıf olduğunu söylemiştir.²⁶⁴

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde Kesîr b. Abîd’den zikrettiği, onun Muhammed b. Hâlid’den, İbn Hâlid’in Ma’rûf b. Vâsıl’dan, onun Muhârib b. Desârdan, onun da İbn Ömer’den naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): “أبغض الحلال إلى الله تعالى الطلاق” - Allah’a en sevimsiz helal, talâktır.” buyurmuştur. Bu rivayet Zerkeşî’nin gösterdiği kaynakta “ما احل الله شيئا ابغض اليه من الطلاق” şeklinde geçmektedir.²⁶⁵ Ebû Dâvûd’un Ahmed b. Yûnus’tan, Yûnus’un, Ma’rûf’tan, onun da Muhârib’ten naklettiğine

²⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr, Müsnedü’l-Bezzâr,(Medine-i Münevvere: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem 2009), 18/179; Zerkeşî, *el-İcabe*, 64-65.

²⁶⁴ Ahmed b. Hüseyin Ali Ebû Bekr el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr: Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye 1424/2003), 5/260; Zerkeşî, *el-İcabe*, 146.

²⁶⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, “Talâk”, 13 (No. 2177).

göreyukarıda geçen bu tarîkte Rasûlullah (s.a.v.) böyle buyurmuştur. Ancak Zerkeşî; Ebû Dâvûd'un, bu rivayetin mürsel olduğunu belirttiğini zikreder.²⁶⁶

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Hişâm b. Ammâr'dan, Ammâr'ın, Mesleme b. Alî'den, onun İbn Cüreyc'ten, İbn Cüreyc'in Humeyd et-Tavîl'den, 'onun da Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “لا يعود مريضا إلا لا بعد ثلاث - Bir kimse, hastayı ancak üç günden sonra ziyaret eder.”²⁶⁷ Zerkeşî, bu hadisin senedinde bulunan Mesleme b. Alî hakkında onun metruk râvî olduğuna dair bir değerlendirme kaydetmiştir.²⁶⁸

Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Muhammed b. İbrâhîm'den b. Alâ el-Hımsî'den zikrettiği, onun, Abdullah b. Muhammed el-Kureşî'den, el-Kureşî'nin, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den, onun, Saîd b. Abdullah el-Evdî'den naklettiğine göre o Ebâ Ümâme'nin can vermek üzereyken kendisine, Rasûlullah'ın emrettiği gibi telkin verilmesini istemiş, sonra da onun bu konudaki emrini anlatmıştır. Onun naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): “تلقين الميت بعد الدفن - Ölüye telkin vermek, definden sonradır.” buyurmuştur.²⁶⁹ Zerkeşî'nin belirttiğine göre bu isnadı zayıf olan bir rivayettir.²⁷⁰ O bu rivayetin zayıf olmasına rağmen bazı mezheplerce de uygulandığını dile getirmiştir.²⁷¹

Rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Gündüzün namazı, dilsizdir. (Yani açıktan kıraat yoktur.)”²⁷² Zerkeşî, âlimlerin bu konudaki değerlendirmelerini nakledip ardından kendi görüşünü belirtmiş olur. Öncelikle Nevevî'nin *Şerhu'l-mühezzeb* isimli eserinde açıktan kıraatle ilgili olan bu rivayetin bâtil olduğunu, aslı olmadığını belirttiğini nakleder. Dârekutnî'nin de, bu rivayetin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilmediğini, bunun bazı fukahalara ait bir söz olduğunu söylediğini kaydetmiştir. Ebû Ubeyd'in *Fezâilu'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebû Ubeyde b. Abdullah İbn Mes'ûd'dan naklettiği; İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* adlı eserinde Yahyâ b. Ebî Bekir'den aldığı bir habere göre Rasûlullah'a (s.a.v.):“Ey Allah'ın Rasûlü, bir kavim, gündüz, kıraatleri açıktan okuyor.” deniliyor. Bu haberin

²⁶⁶ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 35.

²⁶⁷ İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, “Cenâiz”, 6 (No. 1437).

²⁶⁸ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 46.

²⁶⁹ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye 1415/1994), 8/249.

²⁷⁰ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 59.

²⁷¹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 35.

²⁷² Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 1414/1993), 182.

devamında ise Rasûlullah'ın (s.a.v.) “onlara hayvan pisliği fırlatın.” dediğini nakledilmektedir. Zerkeşî, bu haberin mürsel olduğunu belirtir.²⁷³

Ebû Dâvûd'un, *Sünen*'in de geçen, Rebî b. Süleyman el-Müezzîn'in, İbn Vehb'ten, İbn Vehb'in, İbn Bilal'den, onun, Kesîr b. Yezîd'den, onun, Velîd b. Rebâh'tan, onun da Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmaktadır: “المؤمن مرآة المؤمن، والمؤمن أخو المؤمن، يكف عليه ضيعته، ويحوطه من ورائه.” - Mü'min, mü'minin aynasıdır. Mü'min, mü'minin kardeşidir. Onun geçimine yardım eder ve arkadan da korur.”²⁷⁴ Zerkeşî, bu rivayetin isnadında bulunan Yezîd b. Kesîr'in adaletinde hakkında ihtilaf edildiğini belirtmiştir.²⁷⁵

Yine Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Nadr'dan, onun Abdurrahman b. Sâbit'ten, onun, Hassan b. Atiyye'den, onun, Ebî Münîb el-Cürâşî'den, onun da İbn Ömer'den naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): “من تشبه بقوم - فهو منهم - Kim bir kavme benzerse o da onlardandır.” buyurmaktadır.²⁷⁶ Zerkeşî, bu rivayetin isnadı için “filhi za'fun”²⁷⁷ ifadesini kullanmaktadır.²⁷⁸

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan “لا راحة للمؤمن دون لقاء ربه” ve “Mü'mine, Rabb'ne kavuşmasından başkarahtlık yoktur.” anlamına gelen rivayet hakkında Zerkeşî “Onu merfu olarak bulamadım, bu rivayeti Veki' b. Cerrâh, ez-Zühdadlı kitabında Abdullah İbn Mes'ûd'a dayandırarak mevkuף olarak zikretti.” demiştir.²⁷⁹

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan “Allah, işsiz/boş adamı sevmez.” rivayeti hakkında Zerkeşî: “Bu rivayeti bulamadım. Ancak İbn Adıyy'nin, Ebî Rebî es-Semân b. Saîd'in, Âsım b. Ubeydullah'tan, onun, Sâlim'den, onun da babasından naklettiği ‘Allah, sanatkâr mü'mini sever.’ haberini merfu olarak rivayet etmiştir.” demiştir. Ayrıca bu haberle bağlantılı olarak Zerkeşî'nin dipnotta belirttiği ve Saîd b. Ebî Mansûr'un *Sünen*'inde zikrettiği bir diğer rivayet de “Şüphesiz ki ben ne dünyada ne de ahirette boş/faydasız adamı severim.” rivayetidir.²⁸⁰

²⁷³ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 66-67.

²⁷⁴ Ebî Dâvûd, *Sünen*, “Edeb”, 40 (No. 4814).

²⁷⁵ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 88.

²⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Libâs”, 31 (No. 4031).

²⁷⁷ Anlamı için bkz. Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, 58.

²⁷⁸ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 101-102.

²⁷⁹ Ebû Sufyân Veki' b. el-Cerrâh, ez-Zühd-ü li-Veki', (Medine-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr 1404/1984), 311; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 124.

²⁸⁰ İsmâil b. Muhammed b. Abdülhâdî Ebu'l-Fida, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye 1420/2020), 283; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 134.

Rasûlullah'a (s.a.v.) isnad edilen "Kim kırk gün boyunca Allah'a karşı ihlâslı olursa, (vefa/bağlılık gösterirse) hikmet, o kişinin kalbinden diline fıskırıp çıkar." rivayetini Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin Mekhûl'den rivayet ettiğini belirten Zerkeşî, onun mürsel olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca müsned olarak da Yusuf b. Atiyye'nin Sâbitten, Sâbit'in de Enes'ten naklettiği rivayette Yusuf b. Atiyye'nin zayıf olduğunu belirterek onun hakkında "lâ yuhteccu bih"²⁸¹ ifadesini kullanmıştır.²⁸²

Temâm b. Necîh'in, Hasan'dan, onun da Enes'ten (r.a.) naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): "Bütün hastalıkların başı hazımsızlıktır." buyurmuştur. Bu rivayetin senedi hakkında merfû diyen Zerkeşî, Dârekutnî'nin, senedde bulunan Temâm için zayıf nitelemesi yaptığını kaydetmiştir.²⁸³

İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde, Muhammed b. Abdillâh er-Rakkî'nin, İbrahim b. Abdisselâm'dan, onun, Abdullah b. Meymûn'dan, onun Muhammed b. Münkedir'den, onun da Câbir'den merfu olarak naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): "Bir hurmayla yetinecek bile olsanız akşam yemeğini terk etmeyin. Zira akşam yemeğini terk etmek insanı ihtiyarlatır, zayıflatır." buyurmuştur.²⁸⁴ Bu rivayet hakkında San'ânî'nin "bu hadis mevzû" dediğini nakleden Zerkeşî, seneddeki İbrahim b. Abdisselâm'ın zayıf olduğunu belirterek onun hakkında "yesriku min el-hadis"²⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Tirmizî'nin de *Sünen* 'inde Yahyâ b. Musâ'dan, onun, Muhammed b. Ya'lâ'dan, onun, Anbes b. Abdirrahman'dan, onun, Abdilmelik b. Allâk'tan, onun da Enes'ten gelen rivayetin bu tariki hakkında Zerkeşî, isnadı zayıf ve meçhul demiş; ancak bu meçhullüğün hangi râvîden kaynaklandığını açıklamamıştır.²⁸⁶

Zerkeşî'nin, Ebû Ca'fer et-Taberî'nin *Tehzîbu'l-Âsâr* adlı eserinde geçtiğini söylediği, Rasûlullah'a (s.a.v.) nispet edilen "Çorak toprağın zekâtı yoktur." rivayeti hakkında o, bu sözün Hz. Peygamber'e değil de Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

²⁸¹ "Cerh edilen râvî için kullanılan bir terimdir." Bkz. Aydın, *Hadis Sözlüğü*, 87.

²⁸² Zerkeşî, *et-Tezkira*, 137.

²⁸³ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 146.

²⁸⁴ İbn Mâce, *Sünen*, "Et'ime", 54 (No. 3355).

²⁸⁵ Aydın, *Hadis Sözlüğü*, 161.

²⁸⁶ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 147.

²⁸⁷ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 57.

Rasûlullah'a (s.a.v.) nispet edilen bir rivayete göre “من عرف نفسه فقد عرف ربه” yani “Kendini bilen Rabb'ini bilir.” buyurmaktadır.²⁸⁸ Nevevî'nin bu rivayet hakkında “sabit değildir.” dediğini nakleden Zerkeşî, İmam Ebû Muzaffer b. es-Sem'ânî'nin de “Bu Rasûlullah'tan sabit değildir, aksine bu lafzı Muhkî, Yahya b. Muâz er-Râzî'den rivayet etmiştir” dediğini kaydeder.²⁸⁹

Zerkeşî'ye göre yine Rasûlullah'a ait olduğunu söylenen ancak aslen onun sözü olmayan başka bir söz de “Mide, hastalıkların evidir, diyet ise tedavinin başıdır.” şeklindeki rivayettir. Müellif, bu sözün aslında Hâris b. Kelde yahut da başka bir doktora ait olduğunu yani bunun aslında bir doktor kelamı olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰

Rasûlullah'a isnat edilen bir rivayete göre o: “Bir şeyhin kendi kavmindeki durumu, bir nebînin, ümmetindeki durumu gibidir.” buyurmuştur. Zerkeşî, bunun Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vârid olan bir kelim olmadığını, ilim ehline ait olan bir söz olduğunu söylemiştir.²⁹¹

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Fitnelerden nefret etmeyin, münfikların helâkı o fitnelerdir.” Zerkeşî, bu rivayetin Rasûlullah'tan (s.a.v.) geldiğinin kesin olarak bilinmediğini söylemektedir.²⁹²

Âlimlerin, cerh ve ta'dîl değerlendirmelerinin sebepsiz olmaması gerektiğini belirtmesine rağmen Zerkeşî'nin de bazı değerlendirmelerinde sebep beyan etmediği görülmektedir.

2.2.3.2. Metin Tenkidi

Metin tenkidi, hadisin iki kısmından biri olan metnin sıhhatinin, belli başlı kıstaslar esas alınarak değerlendirilmesi ve hakkında kanaat oluşturulması demektir.²⁹³ Mânen rivayet ile nakledilen hadislerde yapılan eksiklikleri, hataları ve hadis olmadığı halde makbul bir isnad eklenerek hadis diye uydurulan metinleri belirlemek açısından metin tenkidi oldukça önemli bir yer arz etmektedir. Bu yönde yapılan çalışmaların, isnad tenkidine nazaran az olduğu düşüncesi yaygın olsa da

²⁸⁸ Ebu'l-Fida, *Keşfu'l-Hafâ*, 312; Şemsüddîn Muhammed b. Ömer b. Ahmed es-Sefîrî eş-Şâfî, *el-Mecâlisü'l-va'ziyye fî şerhi ehâdisi hayru'l-beriyeye min sahihi'l-İmâmi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye 1425/2004), 458-459.

²⁸⁹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 129.

²⁹⁰ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 146.

²⁹¹ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 190.

²⁹² Zerkeşî, *et-Tezkira*, 219.

²⁹³ Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 173.

geçmişte yapılan çalışmalara bakıldığında metin tenkidinin, isnad tenkidinden daha önceki zamanlarda vukû bulduğu söylenebilir. Ancak İslâm dünyasında gerek siyasi gerek fikri sebeplerle çıkan ayrışmalar neticesinde kendini gösteren hadis uydurma faaliyetlerini engellemek için râvîlere odaklanılması, metni geride bırakmış olabilir.²⁹⁴

Sened tenkidi açısından oldukça yetkin olduğu anlaşılan ez-Zerkeşî, metin tenkidi yönünden de oldukça iyi bir konuma sahiptir. Onun hadis metinlerine dair değerlendirmelerini bu alanda telif ettiği eserlerde görmemiz mümkündür.

2.2.3.2.1. Kur'ân'a Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) eserlerinde, Abdullah b. Ömer (r.a.) rivayetiyle gelen, Rasûlullah'ın (s.a.v.): “إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبِكَاءِ الْحَيِّ - Ölü, dirinin ağlamasıyla azap çeker.”²⁹⁵ hadîsi Hz. Âişe'ye (r.a.) hatırlatıldığında Âişe (r.a.) dedi ki: “Allah, Ebî Abdurrahman'ı bağışlasın. O yalan söylememiş ama ya unutmuş ya da hata etmiş. Rasûlullah (s.a.v.), Yahudi bir kadının cenazesine uğramıştı. Orada cenaze için ağlayan kimseler üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “إِنَّهُمْ يَبْكُونَ - Onun için ağlıyorlar ve o kabrinde azap görüyor.” demiştir. Hişam b. Urve'den, onun da babasından naklettiği rivayeti Müslim, benzer bir lafızla rivayet etmiştir: “Allah Ebâ Abdurrahman'a rahmet etsin. Bir şey işitmiş ama ezberleyememiş. Yahudi bir kadının cenazesi Rasûlullah'ın (s.a.v.) önünden geçmiş. Cenazedekiler de kadın için ağlıyorlarmış. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), siz ağlıyorsunuz, o ise azap çekiyor.” buyurmuştur.²⁹⁶

Zerkeşî bu hadis hakkında Hz. Âişe'nin tenkidini zikrettikten sonra kendi değerlendirmelerini de kaydetmiştir. O, ailesinin ağlaması nedeniyle ölünün azap çekmesi rivayetini Rasûlullah'tan (s.a.v.), rivayet edenler arasında bir grup sahabî olduğuna, Ömer (r.a.) ve İbn Ömer'in (r.a.) de onların arasında zikredildiğine değinmiştir. Hz. Âişe'nin o ikisine itiraz ettiğini, onun sözünün, Kur'ân'ın zahirine muvafık olduğunu da söylemiştir. Ayrıca “Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez.”²⁹⁷ âyetini zikrederek Kur'ân'a arz metoduyla tenkidini delillendirmiştir. Bunun dışında âlim, Hz. Âişe'nin sözünün Rasûlullah'ın (s.a.v.) ölülerden bir grup için ağladığı, ölümlere ağlanmasına karşı çıkmaması gibi hadislerine de muvafık

²⁹⁴ Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 202-203

²⁹⁵ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Cenâiz” 23 (No. 1290).

²⁹⁶ Müslim, *el-Câm'u's-sahîh*, “Cenâiz”, 9 (No. 18-27).

²⁹⁷ *Kur'ân-Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzafer Şahin, en-Necm 53/38.

olduğunu belirterek tenkidini kuvvetlendirmiştir. O, Rasûlullah'ın (s.a.v.) rahmet olarak gönderildiğini ve bundan dolayı ölülerin azap çekmesine sebep olacak bir şey yapması ya da öyle bir şeye onay vermesinin imkânsız olacağını söylemiştir. Ona göre bütün bu zikredilenler de Hz. Âişe'nin rivayetini, diğerlerine tercih ettirmektedir. Hz. Âişe'nin muhalefet ettiği hadisler, kendisi için ağlanmasını vasiyet eden kişi hakkındadır ve bu vasiyetin günahını ya kendisi yüklenecek yada âlimlerin kitaplarında zikretmiş oldukları başka şeylere hamledilecektir. Hz. Peygamber'in, ölen Yahudi bir adam hakkında söylediği “bu ölü azap çekiyor...” sözü için Hz. Âişe'nin “yanıldı” sözünü destekleyen başka bir durum da onun lâmü'l-ahd (marife takısı) kullanmasıdır. Görünüşe göre İbn Ömer bunu istiğrâka yani genel kullanıma hamletmiştir. Buna benzer bir şey de şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber, alışverişte insanları aldatan bir tacir gördü ve dedi ki: “Tacir, facirdir.” Rasûlullah bu sözyle sadece gördüğü o adamı kast etmişken bazıları onu umum manada rivayet etmiştir. Fahreddin er-Râzî bazı usul kitaplarında bu durumu rivayetteki hata sebeplerinden saymıştır.²⁹⁸ Şüphe yok ki, bu durum o sebeplerdendir. Çünkü bu hadis, sünenlerde “tacir facirdir; iyi ve dürüst olanlar dışında.”²⁹⁹ şeklinde geçmektedir. Bu umum iradesine delalet eder ve burada istisna mevcuttur.³⁰⁰

İsnad tenkidi başlığı altında bahsettiğimiz “üç şeyde uğursuzluk vardır” rivayetinin senedindeki bir râvî için değerlendirmede bulunan Zerkeşî, bu metin için Hz. Âişe'nin “Yeryüzüne ve kendi nefislerinizde uğradığımız hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır.”³⁰¹ Ayetini zikretmesinin ardından kendi değerlendirmelerini kaydettiği görülmektedir. O, Hz. Âişe'nin Ebû Hureyre'ye yaptığı istidrakin, onun İbn Ömer'in naklettiği “ölüye ağlanmasıyla onun azap duyacağı” hadisine yaptığı istidrak cinsinden olduğunu belirtmiştir. Yani Zerkeşî'ye göre bu durum umumu kapsamaz, hususi bir durumdur. Ancak sahabeden bazıları uğursuzluğun varlığına dair rivayette bulunmuşlardır. Dolayısıyla uğursuluğun var olduğuna dair rivayetler, Hz. Âişe'nin uğursuzluğun olmadığını söylediği rivayetlere takdim edilir.³⁰²

²⁹⁸ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usuli'l-fıkh*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 304.

²⁹⁹ İbn Mâce, Sünen, “Ticârât”, 3 (No. 2146); Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dehhâk et-Tirmizî, Sünen-ü Tirmizî (el-Cam'ü'l-kebir), nşr. Beşşâr 'İvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 1998), “Büyu”, 4 (No. 1210).

³⁰⁰ Zerkeşî, *el-İcabe*, 90-91.

³⁰¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, el-Hadîd 57/22.

³⁰² Zerkeşî, *el-İcabe*, 106.

Abdürrezzak'ın *Musannef*'inde geçen bir hadisi, Ma'amer ve Sevrî, Ebî İshâk es-Sebîî'den rivayet etmiş, o da hanımının, Hz. Âişe'nin yanına girip ona şöyle sorduğunu zikretmiştir: “Ey Mü'minlerin annesi, benim bir cariye vardı ve onu, ödeneğini alınca ödemesi şartıyla Zeyd b. Erkâm'a sekiz yüz dinara sattım. Sonra onu Zeyd b. Erkâm'dan altı yüz dinara satın aldım ve altı yüz dinarını ona ödedim. Sekiz yüz dinarı da ödemesi için yazdım.” Hz. Âişe dedi ki: “Ne kötü şey satmışsın! Zeyd b. Erkâm da ne kötü şey satın almış. Eğer tövbe etmezse, Allah Rasûlü (s.a.v.) ile ettiği cihadi iptal etmiş olur.” Kadın Hz. Âişe'ye şöyle dedi: “Malımın asıl kısmını alıp fazlalık kısmını reddetmem konusundaki görüşün ne olur?” Hz. Âişe: “... Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de ribayı bitirirse, geçmişteki onundur...” ayetini zikretmiştir.³⁰³ Zerkeşî, Hz. Âişe'nin bu değerlendirilmesini zikrettikten sonra kendi görüşlerini nakleder ve o, Hz. Âişe'nin; namazının veya orucunun değil de özellikle cihadının iptal olacağını söylemesindeki hikmet nedir? diye sorar. Değerlendirmeye soruyla başlayan Zerkeşî, cevabı şu şekilde verir: “Ebu'l-Hasan b. Battâl'ın Buhârî şerhinde geçen şu sözlerinde alınacak şeyler vardır. O, kötülüklerin iyilikleri boşa çıkarmayacağını bunun için de namazı zikretmediğini söylemiştir. Özellikle cihadın boşa çıkacağını belirtti çünkü cihad, Allah'ın düşmanlarına savaş açmaktır. Faiz yiyen ise Allah'a karşı savaş ilan etmiştir ve onun düşmanıdır. İki durum birbirinin zıddıdır ve bir araya gelemez.”³⁰⁴

2.2.3.2.2. Sünnete Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi

Tirmizî (ö.279/892), Nesâî (ö.303/915) ve İbn Mâce'de geçen bir hadise göre Hz. Âişe şöyle demiştir: “Kim size Rasûlullah (s.a.v.) ayakta bevlediyordu derse ona inanmayın, Rasûlullah (s.a.v.), ancak oturarak bevlediyordu.”³⁰⁵ Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayakta bevlettiğini Huzeife rivayet etmiş ve o rivayet *Sahîhayn*'da geçmiştir.³⁰⁶ Zerkeşî, bazı âlimlerin, bu iki rivayetin arasını cem' ettiğini vurgulamıştır. Şöyle ki onların açıklamasına göre Hz. Âişe, bu rivayeti zikrederken “kâne” sîgâsı kullanmıştır. Arapça'da “kâne” sîgâsı, muzâri' fiilin başına geldiğinde onun devamlı olarak yapıldığını gösterir. Hz. Âişe'nin bu kullanımına göre de

³⁰³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nafi' el-Humeyrî el-Yemânî es-San'ânî, el-Musannef, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî 1403), “Büyu”, 18 (No. 14812).

³⁰⁴ Zerkeşî, *el-İcabe*, 136.

³⁰⁵ Tirmizî, *Sünen*, “Tahâre”, 8 (No. 12); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. el-Horasânî en-Nesâî, *es-Sünen-ü's-sağiri li'n-Nesâî*, nşr. Abdülfettah Ebû Ğudde, (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye 1406/1986), “Tahâre”, 1 (No. 29); İbn Mâce, *Sünen*, “Tahâre”, 14 (No. 307).

³⁰⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Vûdu”, 1 (No. 224); Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Tahâre”, 22 (No. 73).

Rasûlullâh daima ayakta bevlederdi mânâsı çıkmaktadır. Hâlbuki Huzeyfe hadisinde “kane” yoktur, dolayısıyla bu fiilin devamlı olarak yapıldığı kastedilmemiş, ‘en az bir kere de olsa yapmıştır’ mânâsı kastedilmiştir. Yani Rasûlullâh’ın ayakta bevlettiğine dair rivayet edilen bu haberde asıl kastedilen mânâ, bir kere de olsa bu fiilde bulunması mânâsıdır; ancak Hz. Âişe, râvînin, Rasûlullâh’ın bu fiili devamlı olarak yaptığını söylediğini zannetmiş ve bu yüzden buna tepki göstermiştir.

Zerkeşî’ye göre Hâkim’in *Müstedrek*’inde Ebû Hureyre cihetinden rivayet ettiği “Rasûlullah (s.a.v.) diz boşluğundaki yaradan dolayı ayakta bevlederdi.” hadisi onun ayakta da bevlettiğini göstermektedir. Hâkim’in, bu hadisin râvîlerinin sika olduklarını söylediğini nakleder. Hattâbî (ö.388/998), Şâfi’nin (ö.204/819) şöyle dediğini anlatır: “Arap, bel ağrısından dolayı, ayakta bevletmekten şifa umardı.” Yani Şâfi, o zaman Rasûlullah’ın (s.a.v.), bel ağrısı olduğunu düşünmüştür. İki rivayetın arası bu şekilde cem’ edilebilir. Zerkeşî, İbn Mâce’nin “Kim sana Rasûlullah (s.a.v.) ayakta bevlederdi derse ona inanma” şeklindeki rivayeti de zikrederek değerlendirmesine şöyle devam eder. Ona göre burada öncekine muhalefet vardır. Eğer bu mahfuz ise, yukarıdaki rahatsızlık yorumuna hamledilir. Çünkü kaynakları aynıdır. Burada Rasûlullah’ın (s.a.v.) devamlılık gösterdiği halden bahsedilir ve Hz. Âişe, Huzeyfe’nin muttali’ olduğu hale muttali’ olmamıştır. Bunun için Hz. Âişe inkârını “ben Rasûlullah’ı oturarak bevlederken gördüm” diyerek kendi gördüğüne dayandırmaktadır. Aynı şekilde usul kaidesine sabit olması açısından (gördüğü için) Huzeyfe hadisi, olumsuz olan rivayete takdim edilir.³⁰⁷

Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre’den Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Sizden biriniz tek terlikle yürümesin, ya ikisini bir giysin ya da ikisini de çıkarsın.”³⁰⁸ Müslim bunun bir benzerini Câbir’den de nakletmiştir. Ebû Bekir yani İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235/849) Hz. Âişe’den şöyle naklettiğini Zerkeşî kaydetmiştir: Hz. Âişe tek terlikle yürür ve şöyle derdi: “Ebû Hureyre’nin sözünü boşa çıkartacağım.” Allah daha iyi bilir, bu hadis sahihtir, Mendel’in Leys’ten rivayeti değil. Zerkeşî, bu yorumu zikrettikten sonra kendi düşüncesini de beyan etmiştir. O, aynı şekilde Hz. Ali’nin de tek terlikle yürüdüğü haberinin rivayet edildiğini söyler. Burada onun tekiyle yürürken tekini düzeltmesi ya da Ebû Hureyre ve Câbir hadisinin ona ulaşmamış olması ihtimali vardır. Ayrıca Müzeyne

³⁰⁷ Zerkeşî, *el-İcâbe*, 161.

³⁰⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Libâs”, 77 (No. 5856); Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Libâs ve Ziyet”, 19 (No. 68).

kabilesinden bir adamdan rivayet edilen bu Ali hadisi de sabit değildir. Bu rivayette şöyle geçer: “Onu (Hz. Ali’yi) tek terliğiyle yürürken gördüm. Ve o terliğinin kenarını tamir ediyordu.”³⁰⁹

Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe’den şöyle nakletmiştir: “ Bir kadın, (herhangi bir şeyi) bozmadan eşinin evinden (eşinin malından) birini doyurursa onun kendisine ecri olduğu gibi eşine de ecri vardır.”³¹⁰ Yine Buhârî ve Müslim, Hemmâm’ın, Ebû Hureyre’den naklettiği, yukarıdakine benzer şu rivayeti tahriç etmiştir. Buna göre Rasûlullah (s.a.v.): “Bir kadının kocasının kazandığından onun emri olmaksızın infak ettiği, ona ecir olur.”³¹¹ Ebû Hureyre’den nakledilen hadislerle Hz. Âişe’den nakledilen hadis birbirine zıt değildir. Ebû Hureyre’den kendi rivayetine muhalif rivayetler gelmiştir. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde Ebû Hureyre’den nakledilen şu haber vardır: “Hayır, ancak kendisine ait olandan verebilir ve ecir de ikisi arasındadır. Onun, kocasının malından tasadduk etmesi ancak kocasının izniyle helal olur.”³¹² Zerkeşî, Beyhâkî’nin *Sünen*’inde geçen bir habere göre Temime bint Seleme’nin Kûfelilerle birlikte Hz. Âişe’ye geldiklerini ve onlardan bir kadının Hz. Âişe’ye “Bir hanım, izinsiz kocasının evinden bir şey alabilir mi?” diye sorduğunu nakletti. Hz. Âişe kızdı, kaşlarını çattı ve ona kötü şeyler söyledi: “Ondan altın ve gümüş çalma, herhangi bir şey de alma.”³¹³ Zerkeşî değerlendirmesine şöyle devam eder. Hz. Âişe’nin ona böyle söylemesinin sebebi, kadına bu konuda cevaz vermesi durumunda, onun daha fazlasını yapabileceğini anlamasındandır. İbn Abbas’a katilin tövbesini soran ve bu konuda fetva vermesini istemesi ve üzerine İbn Abbas’ın o kişiye tövbenin olmadığını söylemesi de bu misaldendir.³¹⁴

2.2.3.2.3. Hadise Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi

Buhârî ve Müslim, Nâfi’ cihetinden gelen hadisi şöyle nakletmişlerdir: “İbn Ömer’e Ebû Hureyre’nin Rasûlullah (s.a.v.), “Kim bir cenazeyi, takip ederse ona bir kırat ecir vardır.” Buyurduğunu nakletmiş olduğu söylenince İbn Ömer: “Ebû Hureyre de çok ileri gitti!” dedi ve Hz. Âişe’ye birini gönderdi. O Hz. Âişe’ye onu sordu ve Hz. Âişe de Ebû Hureyre’nin dediğini doğruladı. Bunun üzerine İbn Ömer: “Biz birçok kıratı kaçırmışız.” dedi. Aynı şekilde Müslim’in Dâvûd b. Âmir b. Sa’d b.

³⁰⁹ Zerkeşî, *el-İcabe*, 119-120.

³¹⁰ Buhârî, *Sahih*, “Zekât”, 24 (No. 1439-1440); Müslim, *Sahih*, “Zekât”, 25 (No. 81).

³¹¹ Buhârî, *Sahih*, “Büyu”, 34 (No. 2065).

³¹² Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât”, 9 (No. 1688).

³¹³ Beyhâkî, *es-Sünen-ü'l-kübrâ*, 7855.

³¹⁴ Zerkeşî, *el-İcabe*, 122-123.

Ebû Vakkâs'tan, onun da babasından naklettiğine göre o, Abdullah b. Ömer'in yanında oturmaktaydı. Derken odanın sahibi Habbâb geldi ve "Ey Abdullah b. Ömer! Ebû Hureyre'nin ne söylediğini duymuyor musun? O, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmiş: "Kim bir cenaze evinden cenaze ile birlikte çıkar, onun namazını kılar, sonra defnedilene kadar onu takip ederse ona iki kırat ecir vardır. Her bir kırat, Uhud Dağı gibidir. Kim de namazını kılar dönerse ona Uhud Dağı kadar ecir verilir." Bunun üzerine İbn Ömer, Ebû Hureyre'nin bu sözünü sorup kendilerine haber vermesi için Habbâb'ı Hz.Âişe'ye gönderdi. O esnada İbn Ömer, Mescid'in küçük taşlarından avcuna doldurup onları avcunda evirip çevirmeye başladı. Sonra Habbâb döndü ve Hz.Âişe'nin Ebû Hureyre'yi tasdiklediğini söyledi. Bunun üzerine İbn Ömer elindeki taşları yere atıp "Biz çoğu kıratı kaçırmışız." dedi.³¹⁵ Zerkeşî'nin önce bir rivayeti zikredip daha sonra aynı konuda başka bir rivayeti alması onun hadisi hadise arz etmek suretiyle tenkit yaptığının bir göstergesidir.³¹⁶

Ebû Arûbe³¹⁷ (ö.318/930), Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sizden birinizin, karnını irinle doldurması, şiiirle doldurmasından daha hayırlıdır."³¹⁸ Bunun üzerine Hz. Âişe dedi ki: "Hadisi iyi ezberleyememiş, Rasûlullah (s.a.v.): "Sizden birinizin, karnını irinle doldurması, benim hicvedildiğim bir şiiirle doldurmasından daha hayırlıdır." demiştir." Rivayeti zikreden Zerkeşî, Hz. Âişe'nin rivayetindeki ziyadeyi, Câbir b. Abdullah'ın da desteklediğini zikretmiştir. Buna göre el-Mevsîlî, Câbir'den merfû olarak şu lafızla *Müsned*'ine almıştır: "Sizden birinizin, karnını irin ve kanla doldurması, benim hicvedildiğim bir şiiirle doldurmasından daha hayırlıdır."³¹⁹

2.2.3.2.4. Tarihe Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi

Buhârî ve Müslim, Mansûr'dan, Mücahid'in şu dediğini rivayet etmişlerdir: Ben ve Urve b. Zübeyr, mescide gördük. Abdullah b. Ömer (r.a.), Hz. Âişe'nin odasına doğru oturuyordu. İnsanlar mescidde kuşluk namazı kılıyorlardı. İbn Ömer'e onların kıldıkları bu namaz hakkında sorduk. O "Bid'attir." dedi. Urve ona: "Ey Ebû Abdurrahman! Rasûlullah (s.a.v.) kaç umre yapmıştır?" diye sordu. O da "biri Recep ayında olmak üzere dört" diye cevapladı. Onu yalanlamayı ve dediğini reddetmeyi

³¹⁵ Buhârî, *Sahih*, "Cenâiz", 57 (No. 1323-1324); Müslim, *Sahih*, "Cenâiz", 17 (No. 55-56).

³¹⁶ Zerkeşî, *el-İcabe*, 94-95.

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, (Haydaâbad: Dârü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1374/1955), 774-775.

³¹⁸ Rivayetin diğer bir tariki için bkz: Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 78 (No. 6174).

³¹⁹ Zerkeşî, *el-İcabe*, 116.

hoş görmedik. Bu arada Hz. Âişe'nin odasında dişlerini temizlediğini işittik. Bunun üzerine Urve ona: “Ey müminlerin annesi, Ebû Abdurrahman'ın ne söylediğini duymuyor musun?” diye seslendi. Hz. Âişe de “Ne diyor ?” diye sordu. Urve: “Rasûlullah'ın (s.a.v.), biri Recep ayında olmak üzere dört defa umre yaptığını söylüyor.” Dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe de “Allah Ebû Abdurrahman'a merhamet etsin. Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber o da umre yaptı. O asla Recep ayında umre yapmadı.” dedi.³²⁰ Bu rivayeti eserine alan Zerkeşî, bu durumla ilgili âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra kendi görüşlerine geçer. Onun kaydettiğine göre İbnü'l-Cevzî, Müşkîl'inde der ki: “İbn Ömer'in sükûtu, iki halden başkasıyla açıklanamaz: O, şüphe ederek susmuş olabileceği gibi unuttuğunu sonradan hatırlayarak ve sükût ederek Hz. Âişe'nin söylediğine katılmış da olabilir. Hz. Âişe bu konuyu tam bir şekilde ezberlemiştir. Enes de “Rasûlullah (s.a.v.) dört defa umre yaptı ve hepsi de Zilkade ayındaydı.” demiştir. Bu hadis Hz. Âişe'nin hıfzına ve iyi bir anlayış sahibi olduğuna delalet etmektedir. Hz. Âişe'nin İbn Ömer'e itirazını başka bir görüşle daha destekleyen Zerkeşî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin, Mücâhid cihetinden zikrettiği şu hadisi de eserine kaydetmiştir: “İbn Ömer'e Rasûlullah'ın (s.a.v.) kaç defa umre yaptığı soruldu. O da “iki defa” dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe: “İbn Ömer bilir ki Rasûlullah (s.a.v.), Veda Hacc'ına birleştirdiği dışında üç defa umre yaptı.” dedi.”³²¹ Zerkeşî, Buhârî ve Müslim'in Mücâhid hadisini Hz. Âişe'den rivayet ettiklerini daha önce belirtmişti. Ancak İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Hz. Âişe'den gelen rivayeti değil de onun başka bir tarikini bulduğunu kaydeder.³²² Açıkça görüldüğü gibi Mücâhid'in, bu hadisi, Hz. Âişe'den işittiğini Zerkeşî vurgulamaktadır. O, bu hadisin Buhârî'nin şartlarına uygun bir hadis olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir. Yahya b. Saîd el-Kattân'ın (ö.198/813): “Mücâhid bunu Hz. Âişe'den işitmemiştir.” dediğini kaydeden Zerkeşî, Şu'be b. el-Haccâc'ın (ö.160/776) onu inkâr ettiğini söyleyerek bu itiraza cevap vermiştir. Ayrıca Zerkeşî konuyla ilgili önemli bir noktaya değinmeyi de ihmal etmemiş ve bu hadiste daha önce geçenlere muhalif olmayan durumların olduğunu belirtmiştir. Bu durum, Hz. Âişe'nin, Allah Rasûlü'nün sadece ifrad haccı yaptığını rivayet etmiş olmasıdır.³²³

³²⁰ Buhârî, *Sahih*, “Umre”, 3 (No. 1775-76); Müslim, *Sahih*, “Hacc”, 35 (No. 220).

³²¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Menâsik”, 80 (No. 1992); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmenam Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1421/2001), “Hacc”, 28 (No. 4218).

³²² İbn Mâce, *Sünen*, “Menâsik”, 50 (No. 3003).

³²³ Zerkeşî, *el-İcabe*, 92-94.

Müslim'in Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr'den naklettiğine göre Hz. Âişe, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın cenazesini mescidde kılmak için, mescide getirilmesini emretmiş ancak insanlar buna itiraz etmişlerdi. Hz. Âişe şöyle dedi: "İnsanlar ne çabuk unutuyor. Rasûlullah (s.a.v.), Suheyl b. el-Beydâ'nın cenaze namazını mescidde kılmıştı." Zerkeşî, konuyla bağlantılı diğer rivayetleri de zikretmeyi ihmal etmemiştir. Diğer bir rivayete göre "Rasûlullah'ın (s.a.v.) eşleri, Sa'd'ın namazını kılmak üzere cenazesinin mescide getirilmesi için haber göndermişlerdi. Bunu üzerine cenaze getirildi ve onların odasının önüne konuldu. Sonra cenaze, oturaklara doğru olan cenaze kapısından çıkarıldı. Bunun üzerine insanların, onları ayıpladığı ve cenazeler mescide sokulmazdı dediği kendilerine ulaştı. Bu haber, Hz. Âişe'ye ulaştınca o dedi ki: "İnsanlar bilmedikleri konuda ne kadar çabuk ayıplıyorlar. Cenazenin mescide getirilmesinden dolayı bizi ayıplıyorlar. Rasûlullah (s.a.v.), Suheyl b. el-Beydâ'nın cenaze namazını mescidin içinde kıldırması."³²⁴ Müslim'in *Sahîh*'in de "Rasûlullah (s.a.v.), el-Beydâ'nın iki oğlunun cenaze namazını mescitte kıldı" şeklinde başka bir rivayet daha bulunduğu³²⁵ söyleyen Zerkeşî, bunun bir vehm olduğunu, namazı kılınan kişinin Süheyl'den başkası olmadığını söyler. Sehl'in Bedr günü esir edildiği bilgisini kaydeden Zerkeşî, İbn Mes'ûd'un, onun Mekke'de namaz kıldığını gördüğüne şahitlik ettiğini ve bunun üzerine de serbest kaldığını da kaydeder. Onun kardeşleri Süheyl ve Safvân'ın da Bedr'e katıldığını vurgulayarak bu konudaki görüşünü sonlandırır.³²⁶

2.2.3.2.5. Akla Arz Metoduyla Yaptığı Metin Tenkidi

Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö.489/1096), Ebû Hureyre rivayetiyle gelen şu hadisi zikretti: "Ölü yıkayan kişi gusleder; onu taşıyan kişi abdest alır."³²⁷ Bu Hz. Âişe'ye ulaştınca dedi ki: "Yoksa Müslümanların ölüleri necis midir? Ağaç taşıyan kişiye ne diye (abdest) gereksin?" Zerkeşî, bu rivayeti ve Hz. Âişe'nin bu rivayete olan itirazını naklettikten sonra onu sahabeden bir grubun rivayet ettiğini ancak cenaze taşımaktan dolayı abdest gerektiğini zikretmediklerini belirtmiştir. Bahsettiği sahabe grubundan birinin Hz. Âişe olduğunu söyleyen Zerkeşî, konusu geçen hadisi Ebû Dâvûd'un rivayet ettiğini kaydetmiştir. Ayrıca Huzeyfe'nin de o gruptan biri olduğunu ve o hadisi de Beyhâkî'nin (ö.458/1066) rivayet ettiğini söylemiştir. Ona

³²⁴ Müslim, *Sahîh*, "Cenâiz", 34 (No. 99-100).

³²⁵ Müslim, 34 (No. 101).

³²⁶ Zerkeşî, *el-İcabe*, 156.

³²⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 39 (No. 3161); Tirmizî, *es-Sünen*, 17 (No. 993).

göre bu, Hz. Âişe'nin itirazını güçlendirmektedir. Beyhâkî'nin: "Bu konuda Ebû Hureyre'den gelen merfu' rivayetler, ravilerinin bazılarının meçhul oluşundan bazılarının ise zayıf oluşundan dolayı kuvvetli değildir." dediğini nakleden Zerkeşî, sahih olan haberlerin Ebû Hureyre'den mevkuf geldiğini zikretmiştir.³²⁸

Zerkeşî'nin, Ebû Hâtimb. Hibbân'ın *Sahih*'inde geçtiğini belirttiği bir rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî'nin "Rasûlullah (s.a.v.) yanında mahremi olmayan kadınlara yolculuk yapmayı yasakladı." dediği Hz. Âişe'ye haber verildi. Bunu anlatan Amra bint Abdurrahmân, Hz. Âişe'nin bazı kadınlara dönerek "Hepinizin mahremi yok ki." dedi. Bu rivayeti kaydeden Zerkeşî, Ebû Hâtim'in şöyle dediğini nakleder: "Hz. Âişe, Ebû Saîd'i adaletiyle itham etmemiştir. O "hepinizin mahremi yok" sözüyle hepinizin beraber yolculuk yapabileceği mahremi yok. Allah'tan sakının ve sizden biriniz ancak beraberinde mahremiyle yolculuk yapsın demek istiyor." Bunun üzerine Zerkeşî kendi görüşlerini şöyle zikreder: "Ben derim ki, bu, Beyhâkî'nin rivayet ettiği 'hepinizin mahremi yok' rivayetiyle³²⁹ çelişmektedir. O, bunu 'Güvenilir Hanımlarla Haccetmenin Gerekliliği' babına dâhil etmiştir. Zerkeşî, kendi değerlendirmesini yaptıktan sonra Tahâvî'nin (ö.321/933) *Ma'âni'l-âsârisimli* eserinde şöyle dediğini nakleder: "Haccın vacipliğinde mahremi şart etmeyen, Hz. Âişe'nin bu haberini delil göstermiştir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Beraberinde mahremi olmayan bir kadının üç günlük mesafede yolculuk yapması helal değildir." sözü dururken başka kimsenin sözü delil değildir." Ebû Hanîfe'ye "Hz. Âişe, mahremsiz yolculuk yapıyordu." denildiğinde o "İnsanlar Hz. Âişe'nin mahremidir. O, kiminle yolculuk yaparsa yapsın, her hâlükârda mahremiyle yolculuk yapmış olur. Ama onun dışında kadınlar için insanlar aynı durumda değildir." Konuyla alakalı rivayet ve görüşleri nakleden Zerkeşî'nin, bu haberleri, hadis âlimi kişiliği yanında fikhî yönüyle de değerlendirdiği görülmektedir.³³⁰

Müslim ve dört *Sünen* sahibi, Şa'bî'den şöyle nakletmiştir: "Fâtıma bint Kays'ın yanına girdim ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) kendisi hakkında vermiş olduğu hükmü sordum. Kocasını, onu üç talakla boşayınca o, Rasûllah'a (s.a.v.) barınma ve nafaka için danıştığını ama Rasûlullah'ın (s.a.v.) ona barınma da nafaka da

³²⁸ Beyhâkî, *es-Sünen*, 450-451; Zerkeşî, *el-İcâbe*, 113-114.

³²⁹ Beyhâkî, *es-Sünen*, 130.

³³⁰ Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu'l-ma'âni'l-âsâr*, (Kahire: Âlimü'l-kütüb, 1994), 2/113-114; Zerkeşî, *el-İcâbe*, 130-131.

vermediğini söyledi.”³³¹ Bu haberi nakleden Zerkeşî, daha sonra Buhârî’nin aynı haberi *Sahîh*’inde muallâk³³² olarak şu şekilde naklettiğini bildirmiştir: Hz. Âişe, Fâtıma hadisinin bu hâlini şiddetli bir şekilde ayıpladı ve dedi ki: “O, ıssız bir evdeydi ve çevresinden korkulduğu için bu konuda ona ruhsat verildi.”³³³ Fukahânın ekseriyetine göre kadının ric’î talâkla³³⁴ boşanması durumunda iddet süresi boyunca kocasının nafaka yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu konuda “Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerine dikkat ederek boşayın ve iddet süresini hesaplayın. Rabbiniz olan Allah’a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hâyâsızlık yapmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmayın. Bunlar Allah’ın belirlediği sınırlardır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa kendine zulmeder. Sen bilemezsin, belki de Allah yeni bir durum ortaya çıkarır.”³³⁵ âyeti delil olarak gösterilmektedir. Hz. Âişe de, bu rivayetin, ümmetin genelini kapsamadığını, sadece Fâtıma bint. Kays’a hâs bir durum olduğunu belirtmiştir. Fâtıma’nın iddet süresince evde kalmasına izin verilmemesi, onun evinin تنها bir yerde bulunması ve de evde yalnız olmasından dolayı kendisine bir zarar gelme olasılığındandır. Zerkeşî, Ebû Dâvûd’un bunu, muttasıl olarak Süleyman b. Dâvûd’dan: “İbn Vehb bize haber verdi, bana Abdurrahman haber verdi” şeklinde zikretmiştir.³³⁶ Ayrıca Zerkeşî, Müslim’in, Urve’den şöyle naklettiğini eserine kaydetmiştir: Yahya b. Saîd b. el-Âs, Abdurrahman b. Hakem’in kızıyla evlenmiş, sonra onu boşamış ve yanından çıkarmıştı. Urve bunu ayıplayınca, onlar: “Fâtıma da çıkmıştı.” demişlerdi. Urve de: “Hz. Âişe’ye geldim ve bu durumu haber verdim. O şöyle dedi: ‘Fâtıma bint Kays’ın bu hadisi zikretmesinde bir hayır yoktur.’ diye cevap vermişti.”³³⁷

Bunun dışında Zerkeşî hakkında kesinlikle değinilmesi gereken bir diğer konu da yukarıda kısmen geçirdiğimiz, onun fıkıhçı kimliğini kullanması konusudur. O, hadis değerlendirmelerini yaparken hadisçi kimliğinin yanında görüşlerine fikhî kuralları da ekler. Böylece hem hadis hem fıkıh alanını ustalıkla meczetmiş olur. Bu

³³¹ Müslim, *Sahîh*, “Talâk”, 6 (No. 42); Tirmizî, *es-Sünen*, “Talâk ve Liân”, 5 (No. 1180); Nesâî, *Sünen*, “Talâk”, 6 (No. 3548).

³³² “Râvî senedinin başından bir veya daha fazla râvînin zikredilmeyerek direkt Rasûlullah’tan (s.a.v.), sahâbîden veyahut da tâbîden nakledilen hadis çeşididir.” Bkz. Abdullah Aydın, “Muallak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/309.

³³³ Buhârî, *Sahîh*, “Talâk”, 41 (No. 5325).

³³⁴ “Boşanma durumu gerçekleşikten sonra tekrar bir nikâha gerek kalmaksızın evliliğe devamı mümkün kılan boşanma çeşididir.” Talip Türcan (ed.), *İslâm Hukuku*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 336.

³³⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin et-Talâk 65/1.

³³⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Talâk”, 40 (No. 2291).

³³⁷ Müslim, *Sahîh*, “Talâk”, 6 (No. 52).

rivayette de Zerkeşî, ashâbının şöyle dediğini nakleder: “Bu hadiste bir müftünün, nassa karşı çıkan ya da hâs olanı genelleştiren başka bir müftüye itirazı caizdir. Çünkü Hz. Âişe, Fâtıma bint Kays’ın ‘üç talakla boşanmış bir hanıma barınma yoktur.’ şeklinde hükmü umumileştirmesine itiraz etmiştir. Fâtıma’nın kendi meskeninden taşınma sebebi baskın korkusundan ya da edebe aykırı sözler söylemesinden kaynaklanabilir.”³³⁸

Buhârî ve Müslim, lafız Müslim’e ait olmakla birlikte Urveden rivayete şu hadisi zikretmişlerdir: ³³⁹ “Urve, Rasûlullah’ın (s.a.v.) eşi, Hz. Âişe’ye şöyle söylemiştir: Safa ve Merve arasında tavaf yapmayan kişi üzerine bir şey gerekmediği görüşündeyim, ikisi arasında tavaf etmem de aldırım.” Buna cevaben Hz. Âişe şöyle demiştir: “Ey kız kardeşimin oğlu! Ne kötü söyledin. Rasûlullah da (s.a.v.), Müslümanlar da orada tavaf etti ve bu sünnet oldu. Müşellel’de Menât ve Tağut’u selamlayanlar, Safa ve Merve arasını tavaf etmezlerdi. İslâm olunca, Rasûlullah’a (s.a.v.) bunun hakkında sorduk ve Allah (c.c.) şu ayeti indirdi: “Safa ve Merve arası Allah’ın sembollerindedir. Kim beyti hacceder ya da umre yaparsa o ikisi arasında tavaf yapmasında günah yoktur...”³⁴⁰ Zerkeşî’nin naklettiğine göre Zührî(ö.124/741) şöyle der: “Bu hususu Ebû Bekr b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm’a hatırlattım, buna şaşırdı ve dedi ki: “Bu ilimdir.” İlim ehlinin şöyle dediğini işittim: Araplardan Safa ve Merve’yi tavaf etmeyenler şunu diyorlardı: “Bu iki taş arasında tavafımızcahiliye işindedir.” Ensardan diğerleri ise şöyle diyordu: “Beyt’i tavaf etmekle emrolunduk. Safa ve Merve arasını tavaf etmekle emrolunmadık.” Allah’ın (c.c.), “Safa ve Merve Allah’ın sembollerindedir.” Ayetini indirmesi bu yüzdendir.” Zerkeşî, bu rivayete dair yorumunu tefsir ilmine dair bilgilerinden yararlanarak yapmıştır. O, tefsir âlimlerinden bazısının şöyle dediğini nakletmiştir: “Eğer zorluk bir fiilde ise, ‘yapmada günah yoktur’ denir. Eğer zorluk fiilin terkinde ise ‘yapmamanda günah yoktur’ denir. Bu konudaki zorluğa gelince o, müşriklerin Safa ve Merve arasını İsâf ve Nâile için tavaf etmelerinden dolayı, onların yaptığına muhalif olma çabasından kaynaklanır.”³⁴¹

Deylemî’nin *Firdevs* adlı eserinde sahâbi râvîsi Enes b. Mâlik, Ömer b. Hattâb, Hz. Âişe, Ali olarak zikrettiği bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.): “تَحْتَمُوا بِالْعَقِيقِ، فَإِنَّهُ يَنْفِي الْفَقْرَ” yani “Akikten yüzük edinin, zira o fakirliği engeller.”

³³⁸ Zerkeşî, *el-İcabe*, 150-151.

³³⁹ Buhârî, *Sahîh*, “Hacc” 79 (No. 1643); Müslim, *Sahîh*, “Hacc” 43 (No. 261).

³⁴⁰ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, el-Bakara 2/158.

³⁴¹ Zerkeşî, *el-İcabe*, 141-142.

buyurmuştur.³⁴² Zerkeşî, İbrahim b. Harbî'ye bu rivayet hakkında sorulduğunu onun ise “sahihtir” dediğini naklettikten sonra, onun “تَحْتَمُوا” fiilinin “تَحَيَّمُوا” olarak da rivayet edildiğini ve bu şekilde “Akîki mesken edin, orada ikamet edin.” mânâsına geldiğini söylediğini bizlere nakleder. Aksi takdirde bir yüzüğün, yani bir nesnenin fakirliği engellemesi akla oldukça aykırı görünmektedir. Zerkeşî bu rivayetin birçok tariki bulunduğunu söylerve aynı zamanda musahhaf hadis örneğini de kaydederek bizlere aktarmış olur.³⁴³

Bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Patlıcan, yenildiğinde tüm ihtiyaçları giderir.” Patlıcanın her derde deva olduğunu, susayanın, yediğinde susuzluğunu giderdiğini, şifa için yiyene şifa olduğunu belirten bu rivayet hakkında Zerkeşî, “bunun aslı yoktur, o bâtıldır” demiştir.³⁴⁴

Beyhâkî'nin *Şuabu'l-Îmân* adlı eserinde zikrettiği bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.): “Fatihâ, okuyanın her ihtiyacına cevap veren bir suredir.” buyurmuştur. Zerkeşî, bu rivayetin sahîh bir rivayet olduğunu belirtir.³⁴⁵ Ümmü'l-Kur'ân da denilen bu sûrenin faziletleri hakkındaki rivayetlerin yanında onunla edilen duânın reddolunmayacağına dair rivayetlerin de bulunmasından dolayı bu rivayet akla aykırı bir durum taşımamaktadır. Zira Zerkeşî de rivayetinin sahîhliğini kabul etmiştir.

Zerkeşî, “karpuz ve onun faziletlerini anlatan” rivayetlere de değinmiş, Şeyh Ebû Amr Muhammed b. Ahmed et-Tevkânî'nin *Cüz*'ünde bâtil hadisler kısmında zikrettiğini belirtmiştir.³⁴⁶

Rasûlullah (s.a.v.) bir rivayetinde: “انا افصح من نطق بالضاد - Ben dâd harfi konuşanların (Arapça) en fasihiyim.” buyurmuştur. Zerkeşî, bu rivayetinin mânen sahîh olduğunu belirttikten sonra “şeyhimiz İmâdeddin b. Kesîr, Tefsir'inde ‘bu rivayetinin aslı olmadığını’ söyledi.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.³⁴⁷

Bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.): “أدبني ربِّي فأحسن تأديبي - Beni Rabb'im terbiye etti, en güzel şekilde edeplendirdi.” buyurmuştur. Zerkeşî, bu rivayetinin de üstteki rivayet gibi mânen sahîh olduğunu belirtmiş ancak sahîh bir yolla gelmediğini eklemeyi de ihmal etmemiştir.³⁴⁸ Bu rivayet akla arz metodu kullanılarak

³⁴² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/299-301.

³⁴³ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 106.

³⁴⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/177-278; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 150.

³⁴⁵ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 152.

³⁴⁶ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 155.

³⁴⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/228; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 160.

³⁴⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/80; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 160.

değerlendirildiğinde, aksi bir düşünce hâsıl olmamaktadır. Zira Rasûlullah'ın (s.a.v.), yüce bir ahlâk üzere olduğu bizzat ayetle de belirtilmiştir.³⁴⁹

Bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle demektedir: “ Kim bağışlanmış biriyle yemek yerse, o kişi de bağışlanmış olur.” Zerkeşî, ilim ehline göre bu rivayetin bir isnadının olmadığını, sadece Hişâm'dan nakledildiğini söyler. Ayrıca, mânâsının kesinlikle sahih olmadığını, kâfirler ve münafıkların da Müslümanlarla yediği durumlar olduğunu, o halde bu rivayete göre onların da bağışlanacağını söyleyerek rivayetin metnini incelemiş ve hakkında bir yargıda bulunmuştur.³⁵⁰

Rasûlullah'a (s.a.v.) nispet edilen başka bir rivayete göre o: “Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz.”³⁵¹ Zerkeşî bu rivayeti incelerken öncelikle “üç şey” lafzının sonradan eklendiğini düşündüğünü söylemiştir. Böyle düşünmesine sebep olan şeyin de, bu lafzın mânâyâ aykırı olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca namazın da dünyaya ait bir husus olmadığını belirterek de rivayetin sahih olmadığına dair düşüncelerini dile getirmiştir.³⁵² Onun belirttiği gibi namazın dünyevî bir husus olmaması, bu rivayeti en baştan hatalı kılmaktadır. Ayrıca Rasûlullah'ın kendisinin de içinde yaşadığı dünya için “sizin dünyanız” demesi, rivayeti akla aykırı kılan başka bir husustur.

Bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.): “Çocuk, babasının sırrıdır/özüdür.” buyurmuştur. Zerkeşî bu rivayetin aslı olmadığını söyledikten sonra avâmın bu rivayete çok bağlı olduğunu belirtmiştir.³⁵³

2.2.4. Zerkeşî'nin Hadîs Usûlü İle İlgili İhtilaf Edilen Bazı Konulardaki Görüşleri

2.2.4.1. Râvînin Rivayetinin Hilafına Amelde Bulunması

Hanefî âlimlerin çoğunluğu ve bazı Mâlikî imamlara göre râvînin, rivayet ettiği hadisin hilafına amelde bulunmasının, söz konusu rivayet açısından sorun teşkil edeceğini bildirdikleri görüşe Zerkeşî itiraz etmektedir. Ona göre, râvînin bu şekilde davranması rivayete herhangi bir zarar vermez. O, mezhep imamlarının bu görüşünün sebebinin, Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiği, “köpeğin yaladığı kabın yedi kez

³⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, el-Kalem 68/4.

³⁵⁰ Zerkeşî, *et-Tezkira*, 190.

³⁵¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'*, 1/391-394.

³⁵² Zerkeşî, *et-Tezkira*, 181.

³⁵³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'*, 2/412; Zerkeşî, *et-Tezkira*, 211-212.

yıkanması gerektiğini” bildiren hadisle ³⁵⁴ bizzat kendisinin amel etmemesi olduğunubelirtmiş ve ardından haber, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından mutlakiyet arz ederek bildirildiyse işte o zaman o habere uymak vacip olur demiştir. Eğer böyle bir mutlakiyetin olduğu bilinmiyorsa o zaman da râvînin nass ya da kıyas yaparak bu görüşe varmış olabileceğine kanaat getirilir. Nass veya kıyas, sözü geçen görüşü gerektiriyorsa o görüş kabul edilir. Ancak nass veya kıyasla bir bağlantı kurulamıyor ve râvînin de bu görüşü nereden elde ettiği bilinmiyorsa, bu durumda haberin zahirine göre karar verilir. Çünkü hüccet, râvînin sözü değil, Rasûlullâh’ın kelimadır diyerek görüşünün sebebini açıklamıştır.³⁵⁵

2.2.4.2. Haber-i Vahid Konusundaki Görüşleri

Âhâd kelimesi, ehad kelimesinin cem’idir. Bir kişiden rivayet edilen haber mânâsında gelen bu kelime, istilâh olarak mütevatir rivayetin şartlarını taşımayan haberler için kullanılmaktadır.³⁵⁶ Zerkeşî, mezheplere göre değişiklik gösteren bu husus hakkında zaman zaman tâbî olduğu mezhebin usulüyle diğer mezheplerin görüşlerine itirazlar da bulunmaktadır. Bu itirazları dile getirirken sadece Şâfî mezhebinin gölgesinde kalmayarak kendi düşüncelerini de farklı delillerle kaydettiği de müşâhede edilmektedir.

Zerkeşî, en başta Hanefilere göre kabul görmüş olan haber-i vahidin Kur’ân’a arz edilmesi, Kur’ân’a aykırı olmadığı durumlarda onun kabul görmesi aksi takdirde de reddedilmesi meselesine itiraz etmektedir. O, bu konuda Ebu Zeyd ed-Debûsî’nin *Usûl* adlı eserinde haber-i vahidin kabul ve red aşamasında dört yol bulunduğunu zikreder. Belirtilen bu dört aşama şu şekildedir:haber-i vahidin Allah kelamına arz edilmesi, ikinci aşama olarak sabit olan sünnete arz edilmesi, üçüncü aşamada umum-i belvâya arz edilmesi ve son olarak da selefîn ihtilâflı konularda haber-i vahidle bir hüküm verip vermediğine bakılması şeklindedir. Zerkeşî, bu açıklamadan sonra, Peygamber efendimiz’in (s.a.v.) söylediği “Benim sözümü (hadis diye size gelen sözü) Kur’ân’a arz edin, eğer Kur’ân’a muvafıksa o

³⁵⁴ Müslim, *Sahîh*, “Tahâre”, 27 (No. 90-91); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Tahâre”, 1 (No. 73); Tirmizî, *Sünen*, “Tahâre”, 68 (No. 91); Nesâî, *Sünen*, “Tahâre”, 1 (No. 63-67); İbn Mâce, *Sünen*, “Tahâre”, 31 (No. 363-366).

³⁵⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/346.

³⁵⁶ Ebû Hafs Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd Tahhân en-Nuaymî, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, (Riyad: Mektebetü’l-meârif 1425/2004), 27.

benimsözümdür.”³⁵⁷ sözünü naklederek itiraz ettiği görüşün eksikliğini göstermek amacıyla onu Kur’ân’a arz eder. Bu arzın neticesinde, efendimizin (s.a.v.) az öncekini sözünün sahih olduğuna dair Kur’ân’da bir delil bulunmadığını bilakis bu sözün hilafına sayılabilecek deliller bulunduğunu nakleder. Bunu da Allah Teâlâ’nın şu sözüyle delillendirir: “...Rasûl’un size getirdiğini alın, sizi nehyettiği şeyden sakının...”³⁵⁸ Zerkeşî ayrıca İbn Sem’ânî’nin “Haber, sabit olunca arza gerek kalmadan, kendiliğinden hüccettir.” dediğini de kaydeder. Yani Zerkeşî’nin burada kast ettiği konu, Hz. Peygamber’in sözlerine, fiillerine doğrudan uymanın Allah’ın emri olduğudur. Zerkeşî ayrıca az önce geçen hadis rivayeti hakkında İmam Şâfiî’nin *er-Risâle* adlı eserinde şöyle söylediğini kaydeder: “Bu hadis münkatıdır, ravisi de meçhuldür.”³⁵⁹

Zerkeşî’nin haber-i vahid konusunda bir diğer düşüncesi, Hanefilere göre tam aksi olan umumü’l-belvâ muhteviyatlı haber-i vahidin reddedilmemesiyle ilgilidir. O, bu tür haberle amel edilebileceği kanaatindedir. O, namazda açıktan besmele okuma, rükûya eğilirken ve rükûdan kalkarken iki eli kaldırma, imamın arkasında Fatiha okumanın gerekliliği konusundaki rivayetlerin ahad haber olduğu gerekçesiyle Hanefilerin bunlarla amel etmediğini söylemektedir. Daha sonra Zerkeşî, Şâfiî âlim et-Taberî’nin şöyle dediğini nakleder: “Bu konuda iki kısım vardır. Birincisi herkesin bilmesi lazım gelen ve açıktan yapılmasının engellenemeyeceği durum; ikincisi de halkın bilmesinin gerekmediği sadece âlimlerin bilmekle yükümlü olduğu durumdur. Bu duruma göre Peygamber’in (s.a.v.) birden fazla yaptığı meşhur olan haberler –besmelenin açıktan okunması gibi- tek kişi tarafından rivayet edilip, çoğunluk tarafından reddediliyorsa bu durum ihtilafı diye kabul edilir ve Rasûlullah (s.a.v.) onu bazen yapardı bazen yapmazdı diye duruma açıklık getirilir.” Zerkeşî’ye göre bu görüş doğru değildir ve reddedilmiştir. Aslında böyle bir görüş nakledilmemiştir.³⁶⁰

2.2.5. Zerkeşî’nin Zayıf Hadisle İlgili Görüşleri

Sahih ya da hasen hadisin ihtiva ettiği şartlardan herhangi birini yahut da birden fazlasını ihtiva etmeyen, bununla birlikte uydurma da denilemeyen rivayet

³⁵⁷ Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *Mucemü’l-kebîr*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 2/97.

³⁵⁸ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, el-Haşr 59/7.

³⁵⁹ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/352.

³⁶⁰ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/347-348.

çeşididir.³⁶¹Zerkeşî'nin zayıf hadise dair bir tanımını bulunmamasıyla birlikte onun daha çok bu hadis çeşidiyle amel etme meselesi ve onun mertebeleri ile ilgili görüşleri bulunmaktadır.

Zerkeşî'ye göre zayıf hadis, kendisiyle eşit seviyede yahut da kendisinden daha iyi durumda olan bir tarikle desteklenmedikçe ya da tergîb-terhîb³⁶² konularında varid olmadıkça merduddur. Mutlak surette kabul edilmeyeceğini söyleyenler ile birlikte dînî bir asla uygun olup genel kâidelerle örtüştüğü zaman da kabul edilir diyenler de bulunmaktadır. Zerkeşî, bu hadis çeşidine dair sıralamanın da“Mevzu, müdrec, şazz, muzdarib.” şeklinde olduğunu belirtmektedir.³⁶³

2.2.6. Zerkeşî'nin Rivayet Lafızları İle İlgili Görüşleri

Hadis rivayeti, bütün şartları eksiksiz bir şekilde taşıyan bir hocadan topluluk içinde alınabildiği gibi yalnızken de alınmaktadır. Semâ' lafzı, hocayla birebir görüşmede alınan rivayet için kullanılır. Hadis alma yollarından en kabul gören bu görüşte rivayet eğer cemaat içerisinde alınıyorsa, haddesenâ, ahberenâ, semi'nâ; yalnızken alınıyorsa haddesenî, semi'tü gibi lafızlar kullanılır. Zerkeşî'nin bu konudaki kanaatine göre eğer umuma rivayet söz konusu ise “haddesenâ” üstün; eğer hususî bir rivayet varsa o hâlde de “semi'tü” daha üstündür.³⁶⁴

³⁶¹ Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, 162; İ. Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2014, 113-114.

³⁶² “Tergîb, güzel davranışlara teşvik etmek; terhîb kötü davranışlardan uzaklaştırmak.” Bkz. Mehmet Görmez, “Tergîb ve Terhîb”, 40/508.

³⁶³ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/195-198.

³⁶⁴ Suyûtî, *Tedrib*, 2/413-422.

SONUÇ

İslâm tarihi boyunca pek çok farklı bölgede, telif ettikleri eserler, yetiştirdikleri talebeler ve bu iki faktörün mecaziyle sâdır olan ilmî fikirlerle birçok nitelikli âlim yetişmiştir. Bıaktıkları etkiyle İslâm ilminin geleceğini şekillendiren bu âlimleri tanımak, yetiştikleri coğrafyayı öğrenmek ve bıraktıkları ilmî mirasın hangi etkiler neticesinde şekillendiğini bilmek, İslâm medeniyetini bir bütün olarak değerlendirme açısından ihmal edilmemesi gereken bir noktadır.

Mühim eserler veren lakin eserlerinin hepsi tam olarak bilinmeyen âlim Bedreddin ez-Zerkeşî de, İslâm coğrafyasının yetiştirdiği yetkin âlimlerden biridir. 745/1344-794/1392 yılları arasında Mısır'da yaşayan Zerkeşî, Türk asıllı bir aileye mensuptur. Mısır'da doğmuş ve yetişmiş, hayatının bir bölümünde ilim talebi amacıyla Şam'a yolculuklarda bulunmuştur. Mısır, Şam ve Hicaz'da hâkimiyet kuran Memlûkler Devleti, 1250 yılında kurulmuş ve varlığını 1517 yılına kadar devam ettirmiştir. Bahrî Memlûkleri (1250/1382) ve Burcî Memlûkleri (1382-1517) şeklinde iki kısımda incelenen bu devlet, Türk asıllı azatlı köleler tarafından kurulmuş bir devlettir. Tarihin kritik zamanlarında ortaya çıkmış ve önemli zaferler elde etmiş olan Memlûkler Devleti'nin, her iki dönemini de yaşayan Zerkeşî, İslâm medeniyetinin yetiştirdiği önemli âlimlerden biridir. Kısa ömründe pek çok âlimden ders almış, önemli eserler te'lîf etmiş ve bunlar neticesinde kıymetli öğrenciler yetiştiren âlim, yazdığı eserlerle kendisinden sonra yetişen Suyûtî gibi birçok bilgine de kaynak olmuş ve adından sıkça söz ettirmeyi başarmıştır.

Zerkeşî, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, hadis ve diğer alanlarda eserler yazmıştır. Daha çok Kur'ân ilimleri alanında yazdığı *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle tanınmış olsa da bahsi geçen alanlarda da önemli bilgiler kaydettiği kitapları bulunmaktadır. Zerkeşî'nin en çok bu eseriyle tanınmış olma sebebi belki de bu eserinde farklı bir metod denemiş olması olabilir. O, sözü edilen eserinde, bir terminoloji kurmayı amaçlamıştır. Hadis, fıkıh, kelam gibi alanların sahip olduğu usûlün Kur'ân ilimlerinde olmaması onu böyle bir eser meydana getirmeye sevk etmiştir. Kur'ân ilimlerine dair terim ve kavramları ve bunlara getirilen yorumları ele alarak bu konuda gördüğü eksikliği tamamlama gayretinde bulunmuştur.

Âlimin fıkıhta meydana getirdiği eserlere gelince *el-Kavâid* isimli eseri, kaidelerin alfabetik bir üslupla yazılması ve alanında ilki teşkil etmesi açısından önem taşımakta; mescidlerle ilgili yazdığı *el-Mesâcid* isimi eseri de yine kendi

alanında ilk eser olması ve kendinden sonrakilerin ondan alıntılar yapması hasebiyle ciddi önem arz etmektedir.

Araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız sonuca göre hadis ilmi sahasında fazla biliniyor olmasa da Zerkeşi bu sahada da önemli eserler kaleme almıştır. Halk dilinde hadis diye meşhur olmuş rivayetleri kaydettiği ve bu rivayetlerin hem metinleri hem de senedleri hakkında cerh ve ta'dillerde bulunduğu *et-Tezkira* adlı eseri; Hz. Âişe'nin sahâbeye yaptığı istidrakleri konu aldığı ve yer yer kendi tenkitlerini de eklediği, aynı zamanda metin tenkit klasiği de addedilen kitabı; *Sahîhayn* üzerine yazılmış eserlerde kaydedilen, fikhî hadislerin dil açısından tahlilini yaptığı ve nispetlerinin sıhhatini belirttiği eseri, Buhârî'yi şerhetmesi, ayrıca bir de Buhârî'nin eserinde yer verdiği muallâk hadislere dair görüşler sunması, zaman zaman genel görüşlere, örnekler sunarak itiraz etmesi; İbn Salâh'ın Mukaddime isimli eserine şerh yazması ve hadis ilmine dair birçok yeni konuyu da orada zikretmesi, onun bu alana azımsanamayacak derecede vâkıf olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu sahaya sunmuş olduğu eserleri ve fikirleri, Dehlevî'nin *Büstânu'l-muhaddisîn* adlı eserinde onu asrının âlimleri arasında zikretmesinde önemli rol oynamıştır.

Eserlerini meydana getirirken hadis ve sünnete çok kez başvuran Zerkeşi, kaydettiği rivayetleri tüm yönleriyle değerlendirmiş, kendi düşünceleri yanında başka âlimlerin de görüşlerine yer vererek rivayetlerin sıhhat ve sübûtu hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Rivayetleri, Kur'ân ve sahih sünnet yanında akıl, mantık, dil, tarih gibi farklı kıstaslara tâbii tutarak değerlendirmesi, olaylara tek bir yönden bakılmasını tasvip etmediğinin en büyük göstergesidir. Bu konuyla ilintili olarak değinilmesi gereken bir konu da âlimin Şâfi mezhebine mensup olmasına rağmen eserlerinde mezhep taassubu yapmayarak konuyla ilgili diğer mezheplerin de görüşlerine yer veriyor olmasıdır. Onun bu konuda ayrı bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hayatı boyunca kendini ilme, öğrenmeye ve öğretmeye adanmış olan âlim, bu uğurda zâhidane bir yaşantıyı tercih etmiş ve daima kanaatkâr olmuştur. Aile hayatını da buna göre düzenlemiş ve hepsini dengede tutmaya özen göstermiştir.

Alanında ilki teşkil eden eserler meydana getirerek kendine özgü metodlar oluşturan Zerkeşi'nin, İslâm ilmi genelinde eksiklik gördüğü konularla ilgili çalışmalar yapması, yöntem olarak çok yönlülüğü ihmal etmemesi vebunlar

neticesinde de kendinden sonraki âlimleri olumlu yönde etkilemesi ve birçok mühim talebe yetiştirmesi, onun ciddi bir zekâ seviyesine ve kuvvetli bir dirayete sahip olduğunu göstermektedir. İslâm ilminin muhtelif alanlarında ciddi etkiler bırakmış bu âlim, bu coğrafyanın yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâh ed-Dimeşkî Ebûl-Fida. *Keşfu'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1420/2000.
- Ahatlı, Erdinç. "Tahdîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- A'mar, Fattan. *Cühûdi'l-imâmi'z-Zerkeşî fi'l-hadîs ve ulûmihî dirâsetün tahlîliyyetün nakdiyyetün*, Malezya: el-Camiatü'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, 2016.
- Aşikkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Âşûr, Saîd Abdülfetthâh. *el-Müctemeü'l-Mısri fi asri selâtini'l-Memâlîk*. Kahire: Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, 1992.
- Atik, M. Kemal. "Ca'berî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 1987.
- , "Muallak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve asâru'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Tarihi Arabî, 2. Basım, 1951.
- Başaran, Selman. "Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/331-332. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Beyhâkî, Ahmed b. Huseyn Ebû Bekr Alaaddin Ali b. Osman. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 3. Basım, 1991.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik. *Müsned-ü Bezzâr (el-Bahrü'l-zehâr)*. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-sahîh. Nşr. Muhammed Zübeyr b. Nasr*. 9 Cilt. 1. Basım, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Bulkînî, Osman b. Salâh Takiyyüddin Ebû Amr Ömer b. Reslân Ebû Hafs Siracüddin el-. *Mukaddimeti İbn Salâh ve Mehâsinü'l-İstılâh*. Kahire: Dâru'l-Meârif, Kahire.

- Canlı, Mustafa. *Bedreddin Zerkeşî ve hadis ilmindeki yeri*. Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Çakan, İ. Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 35. Basım, 2014.
- , "Cezm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/513. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Cerrâh, Ebû Süfyân Veki' b. el-Cerrâh b. Melîh b. Adıyy b. Feres b. Süfyân b. el-Hâris b. Amr Ebû Ubeyde. *ez-Zühd li-Veki'*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1404/1984.
- Dâğî, Arif Ali Arif. *Mesâilü şer'iyeye muâsiratü ve nemâzicü min cühûdi'l-ulemâü*, Malezya: Merkezi'l-Bühûs, 1. Basım, 2011.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddin. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütüb, 1. Basım, 1983.
- Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah. *Büstanu'l-muhaddisin*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Dehlevî, Abdülhak b. Seyfüddin b. Sa'dullah el-Buhârî el-Hanefî. *Mukaddimetü fi usûli'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Deliser, Bilal. *Zerkeşî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2004.
- Demir, Alpaslan vd., *Türk Tarihine Dair Yazılar II*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.
- Durmuş, İsmail. "İstidrâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed. *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn (İnâyeti'l-ümme'l-İslâmiyye bi's-sünneti'n-nebeviyye)*. Riyad: Riâsetü'l-âmme li-idâreti'l-buhûsi'l-ilmîyye, 1404/1984.
- Erul, Bünyamin. *H. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*. Ankara: OTTO Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Firârîşî, Şemseddin Sâmî el-. *Kâmûsu'l-Â'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Matbaatü Mihrân, 1306/1888.
- Görmez, Mehmet. "Tergîb ve Terhîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/508-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Gürkan, Menderes. “Zerkeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, M. Said. “Hz. Âişe’nin Hadis Tenkitçiliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1971), 59-74.
- Hittî, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 4 Cilt. İstanbul: Hey’etü’l-Mısriyye, 1981.
- Ildırar, Mücahit. *Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) el-Mensûr fî’l-kavâid adlı eserindeki hadislerin değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İbn Dakîk el-İyd, Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî’ Ebu’l-Feth Takıyyüddin. *Şerhu’l-İlmâm bi-ehâdisi’l-ahkâm*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Nevâdir, 2. Basım, 1430/2009.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed Şihabüddin. *ed-Dureru’l-kâmine fî ağyâni’l-mieti’s-sâmine*, 4 Cilt. Haydarabad: Dâiratü’l-meârif el-Osmâniyye, 1349.
- , *en-Nüket alâ kitâbi İbn Salâh*. 2 Cilt. Medine: Câmîatü’l-İslâmiyye, 1984.
- İbn İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî el-Hanbelî Ebu’l-Fellâh. *Şezerâtu’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1986.
- İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî ed-Dimeşkî. *Tabakâtü’s-Şâfiyye*. 4. Cilt. Beyrût: Âlimu’l-Kütüb, 1. Basım, 1307/1889.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdullah el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütüb.
- İbn Salâh, Osman b. Abdurrahmân Ebû Amr Takıyyüddin. *Ma’rifetü envâe fî ulûmi’l-hadîs (Mukaddimetü İbn Salâh)*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Tağrîberdî, Yusuf Cemâleddin Ebu’l-Mehâsin el-Atabekî. *el-Menhelü’s-Şâfiî ve’l-müstevfî ba’de’l-vâfi*. 13 Cilt. Mısır: Vizâratu’s-Sekâfe, 1984.
- , *en-Nücûmu’z-zâhira fî mulûki Mısır ve’l-Kahire*. 16 Cilt. Mısır: Vizâratü’s-Sekâfe, 1963.
- Kallek, Cengiz. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Kandemir, Yaşar. “Nevevî”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Karacabey, Salih.*Hadis Tenkidi*.Bursa: Emin Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah eş-Şüheyr b. Hacı Halife.*Keşfü’z-zünûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2000.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer b. İdrîsel-Hasenî.*er-Risâletü’l-mustatrafe li-beyânî meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerrefeti*. Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1993.
- Kılıçer, M. Esat. “Birmâvî”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/204. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Köse, Saffet; “İsnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Küçük, Raşit. “İsnad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Makrîzî, Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir Ebu’l-Abbas el-Hüseynî el-Ubeydî Takıyyüddin. *el-Mevâizu ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hıttati ve’l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Mashaan, Mosa Hamza.*Zerkeşî ve Şevkânî’ye Göre Teâruz ve Tercih*.Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Ma’tûk Sâlih Yûsuf. *Bedrüddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi’l-hadîs*. Beyrût: Dâru’l-Beşâiru’l-İslâmiyye, 1987.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî.*el-Câmi’u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki.5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-turasi’l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Şuayb b. Alî el-Horasânî. *es-Sünenü’s-sağîri li’n-Nesâî*. 9 Cüz. Halep: Mektebetü’l-Matbûatü’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- es-Sünenü’l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. AbdullahHâkim. *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1. Basım, 1414/1990.
- Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî. *ed-Dâris fî târihi’l-medâris*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1. Basım, 1410/1990.

- Nuaymî, Ebû Hafs Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd Tahhân. *Teysirü Mustalahi'l-Hadîs*. Mektebetü'l-Meârif, 1425/2004.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesir Ebu'l-Fidâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin Ali et-Teymî el-BekrîFahredden. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü Risâle, 3. Basım, 1418/1997.
- San'ân'î, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nafî' el-Humeyrî el-Yemânî. *el-Musannef*. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 3. Basım, 1403/1983.
- Sefrî, Şemsüddin Muhammed b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfî. *el-Mecâlisü'l-va'ziyye fî şerhi ehâdisi hayru'l-beriyye min Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*. 3 Cilt. Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1425/2004.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. MuhammedŞemsüddin.*ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 5. Basım. 1992.
- Mekâsidü'l-Hasene fî beyâni kesîri'm-minel-ehâdisi'l-müştehirâ ale'l-elsüni*.Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1405/1985.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Ebu'l-Fadl.*Hüsnu'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kahire*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım. 1967.
- Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 2009.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî.*el-Mu'cemu'l-kebîr*.25. Cilt. 2. Baskı, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed b. Selâme el-Ezdî.*Şerhu'l-meâni'l-âsâr*.5 Cilt. Kahire: Âlimü'l-kütüb, 1. Basım, 1414/1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. 4 Cilt. Mısır:Dâru'l-Hicr, 1. Basım, 1419/1999.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf Ahmed Osmânî; *el-Kavâidü fî ulûmi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1392/1972.
- Tekin, Vedat.*Zerkeşî'nin el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân'ında Anlama ve Yorum*.Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ.*el-Câmiu's-sahîh sünenü't-Tirmizî*.nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 3. Basım, 1395/1975.
- Tomar, Cengiz. “Kılıçtan Kaleme Memlûkler ve Entelektüel Hayat”.*Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*12(2002), 249-259.
- Türcan, Talip (ed.). *İslâm Hukuku*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Uzunpostacı, Mustafa. “Bulkînî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Orhan.*İbn Kayyım el-Cevziyye (Hadis Sünnet Anlayışı)*.İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Yiğit, İsmail. “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”.*Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (2014), 27-46.
- , “Memlûkler”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yücel, Ahmet.*Hadis Usûlü*. 13. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2014.
- , “İhbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/528-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz Şemsüddin Ebû Abdullah; *Tezkiratü'l-Huffâz*.4 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1374.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî eş-Şâfi Ebû Abdullah.*el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*.6 Cilt. Kuveyt: Li-Vizâratî'l-Evkâf ve Şüûni'l-İslâmiyye. 2. Basım, 1413/1992.
- ,*el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1413/1992.
- .*el-Ezhiyye fi ahkâmi'l-edhiyye*.Dâru'l-Furkân, 1. Basım,1408/1988.
- .*el-İcâbe li-irâdî me'stedrakethu Âişe ale's-sahâbe*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1970.
- .*el-Mensûr fi'l-kavâid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 2000.

- el-Mu'teber fî tahrîci ehâdîsi'l-Minhâc ve'l-muhtasar*. Kuveyt: Dâru'l-Erkâm, 1. Basım, 1404/1984.
- en-Nüket alâ Mukaddimeti İbn Salâh*. 3 Cilt. Riyad: Edvâu's-selef, 1419/1998.
- et-Tenkâh li-elfâzi'l-câmi'i's-sahîh*. 3 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1424/2003.
- et-Tezkira fî ehâdîsi'l-müştehirâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1406/1986.
- İ'lâmu's-sâcid fî ahkâmi'l-mesâcid*. el-Meclisü'l-Âlâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1996.
- Selâsilu'z-zeheb*. 2. Basım, 1423/2002.
- Teşnîfu'l-mesâmi'*. 4 Cilt. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1998.
- Ziriklî, Hayreddin.*el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*. 8 Cilt. Dâru'l-İlmi li'l-mellâbîn, 15. Basım, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

1995 yılında Kırşehir'in Kaman ilçesinde doğdu. 2002 yılında Kırşehir merkezde bulunan Cacabey İlköğretim okulunda ilk ve orta öğrenimini tamamladı. 2009 yılında Kırşehir Mehmet Akif Ersoy Lisesi'ni tamamladıktan sonra 2013 yılında Yozgat Bozok Üniversitesi Bilal Şahin İlahiyat Fakültesi'ne başladı. 2018 yılında üniversiteden mezun olup aynı yıl Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2020 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Şu an Kırşehir'de ikamet etmektedir.

Zeynep Seren BAYIR

